

nummer 4 juni 1999

TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING

VAN DOCENTEN IN GESCHIEDENIS EN

STAATSINRICHTING IN NEDERLAND (VGN)

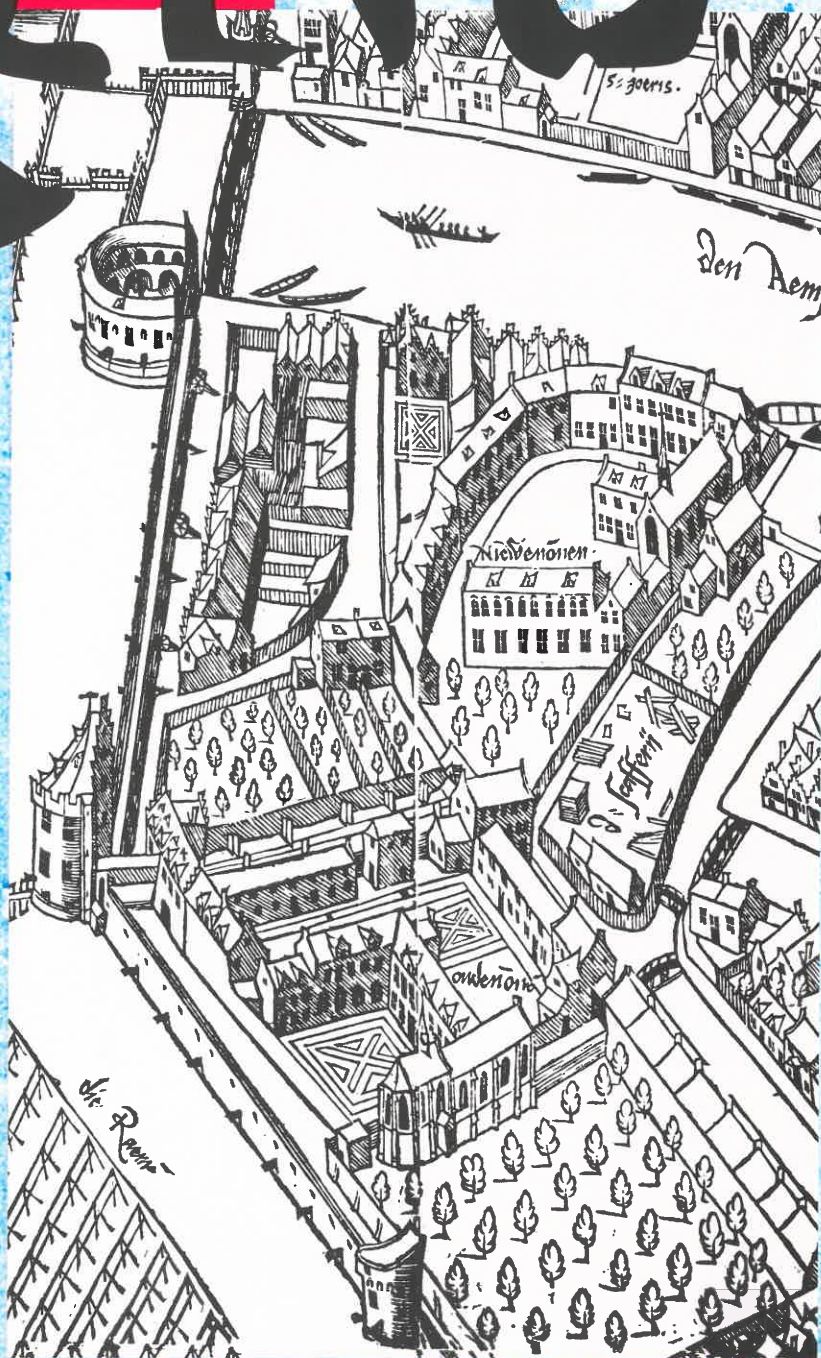
Kleio

**De uitslagen van
de Kleio-enquête**

**Discussie over
de canon**

**Historische
detectives**

**Stofomschrijving
'Duitsland'**

Algemeen Bestuur

Kees Weltevrede

voorzitter (OAC, KLEIO, Euroclio, KNHG, SLO, Platform VVVO en de Inspectie)
Dubbeldamseweg Zuid 350,
3312 KT Dordrecht.
Tel. 078 - 6390 699.
Fax 078 - 6399 001
E-mail: c.weltevrede@wxs.nl

Riemke Leusink

vice-voorzitter (Commissie Vrouwen- en Gender-geschiedenis, Euroclio, stofomschrijvingen, CEVO)
Dr. J.P. Heyelaan 4,
3818 GT Amersfoort.
Tel. 033-4657 363,
Fax 033-4657 384,
E-mail: leusink@worldonline.nl

Loek Janssen

secretaris (Commissie Basisvorming, VMBO)
Ananasstraat 1,
6543 ZH Nijmegen.
Tel. 024 - 373 4800.
E-mail: janssen.scholten@gironet.nl

Hans Kummerer

penningmeester (Didactiek- en activiteitencommissie, contacten met historische verenigingen, veldraadplegingen)
Dr. Dreeslaan 205,
5707 KC Helmond.
Tel. 0492-551138,
Fax 0492-574277.
E-mail: jn.kummerer@hetnet.nl

Herry Groothuis

(Commissie PA-BO, Werkgroep Staatsinrichting, contacten met het Cito)
Bollenhofsestraat 17,
3572 VH Utrecht.
Tel. 030 - 2713 204.
E-mail: h.groothuis@worldonline.nl

Renée Schreuder

(Beheer VGN-website, bestuursberichten Kleiokrante, Commissie Volwassenen-educatie, Commissie Cliomatica)
Couwenhoven 46-01,
3703 EM Zeist.
Tel. 030 - 6959 506.
E-mail: srd@wxs.nl

Ineke Veldhuis-Meester

(Commissie Havo/Vwo, Intercommissie, Historisch Didactisch Platform)
Quintuslaan 4,
9722 RV Groningen.
Tel. 050-5270 099.
E-mail: c.e.m.veldhuis-meester@uclo.rug.nl

Johan Raven

(Didactiek- en activiteitencommissie, Commissie Lerarenopleidingen i.o., contacten met de archieven en omgevingsgeschiedenis)
Kinkhoorn 8, 9051 MJ Stiens.
Tel. 058-2574 050.

U kunt zich opgeven als lid van de VGN bij de administratie:
**Purmerendstraat 239,
2547 JD Den Haag.**

Contributies voor 1999:

- Bij bezoldiging t/m HOS-schaal 10: f100,-
- Bij bezoldiging vanaf HOS-schaal 10.7: f125,-
- VBO/MAVO-docent met drie of meer vakken: f70,-
- Baan van minder dan 16 uur: f85,-
- Kennismakingslidmaatschap (alleen voor studenten): f50,-
- Buitengewone leden, pensioen, VUT: f90,-
- Partnerlidmaatschap: f150,-

een abonnement:

- Binnenland f125,-
- Buitenland, f135,-
binnen Europa
- Buitenland, f175,-
buiten Europa
- Losse nummers f18,50
incl. verzendkosten

Prijzen voor advertenties in Kleio:

- 1 pagina f510,-
 - 1/2 pagina f410,-
 - 1/3 pagina f310,-
 - 1/4 pagina f225,-
bijsluiters f410,-
- Voor nadere informatie kunt u zich wenden tot de eind-redacteur.

VGN-site: <http://home.wxs.nl/~srd/vgn.htm>

Hier is ook een brievenbus.
**VGN-giro: 128701 ,t.n.v.
Penningmeester VGN,
Den Haag.**

Van de redactie

Drukke tijden voor de geschiedenisdocent. Het oude schooljaar wordt afgerond met examens en normbesprekingen, toetsen en rapportvergaderingen; tegelijk dient op de meeste scholen de voorbereiding voor de start van de tweede fase haar beslag te krijgen. De aandacht van de alerte docent wordt daarnaast opgeëist door actuele problemen zoals de voortgaande Kosovo-crisis, en in eigen land de nasleep van de Nacht van Wiegel; je bent en blijft nu eenmaal vraagbaak en aanspreekpunt voor je omgeving en wilt geen enkele nieuws-hongerige leerling teleurstellen.

En als je vak je lief is, wil je bovendien ook graag op de hoogte blijven van de toekomst van het geschiedenis-onderwijs. Het rapport-De Wit was vorig jaar de steen in de vijver van het geschiedenis-onderwijs. Het riep op om een nieuwe balans te vinden tussen chronologische kennis en vaardigheidstraining. Als bijdrage aan de discussie hield *Kleio* een enquête naar de voorkeuren van docenten en historici: wat moet er per se in de canon komen? Carla van Bortel onthult nu de uitslag, en laat voor- en tegenstanders hun argumenten uiteenzetten.

Gelukkig lonkt de zomer-vakantie. Menigeen ziet zichzelf al zorgeloos met een boekje in de tuin of op de camping zitten. Het leek de redactie van *Kleio* een goed idee u enkele tips te geven op gebied van historische detectives. Zo kan de docent tegelijk afstand nemen van het werk en toch weer inspiratie opdoen door zich op aangepaste wijze naar het fascinerende verleden te laten meeslepen.

Kleio wenst haar lezers een goede vakantie toe.

Jan van Oudheusden

Redactie

Jan van Oudheusden,

voorzitter, Massenetstraat 21,
5144 WP Waalwijk.
Tel. 0416 - 33 74 30.
E-mail: jan.oudheusden@wxs.nl

Jos Trippenree, secretaris,

Beltmolen 30,
3833 KM Leusden.
Tel./fax 033 - 494 18 24

Ruud Slotboom,

Hazenhof 54, 3451 LL Vleuten.
Tel. 030 - 677 40 61.
E-mail: ruud.slotboom@nos.nl

Huib Oattes,

Roerdomp 80,
3641 TK Mijdrecht.
Tel. 0297 - 28 11 97.
E-mail: hfoattes@wxs.nl

Carla van Bortel,

Evieveland 6,
5422 AK Gemert.
Tel. 0492 - 36 11 36.
E-mail: c.vanbortel@fss.uu.nl

Hans Pols,

Van Aerssenstraat 140,
2582 JT Den Haag.
Tel. 070 - 3501 380.

Marijke Meuwissen,

Simplonbaan 17,
3524 BG Utrecht.
Tel. 030 - 273 1670.

Stefan Boom,

Albrechtlaan 28,
1404 AL Bussum.
Tel. 035 - 694 87 42
E-mail: stefanbo@worldonline.nl

Tineke Bogaerts,

eindredactie,
Omloop-West 9,
3402 XM IJsselstein.
Tel. 030 - 688 35 76
Fax 030 - 688 84 59
E-mail: c.bogaerts@consunet.nl – tot eind juni.
Zie voor daarna de VGN-site.

ISSN 0165-6449

Wilt u artikelen voor *Kleio* toesturen aan de secretaris van de redactie.

Berichten voor de *Kleiokrante*, aktualiteiten, mededelingen van commissies, aankondigingen en dergelijke kunnen naar de eindredacteur.

In dit nummer

2

De resultaten van de Kleio-enquête

Chronologische kennis. Wat, waarom en hoe?

Carla van Bortel

Hitler in ieder opzicht de eerste keus! Willem van Oranje favoriet nummer twee bij de leraren en Jezus Christus bij de vakhistorici! Wat moet je daar nu van denken? Moet je dat nu later kennen?

12

Een canon voor geschiedenis

Discussie tussen Leen Dorsman en Wynand Mijnhardt

Over nut en onnut van chronologische feitenkennis.

16

Boek van de maand

Arm en rijk in de wereld

M. Prak

Bespreking van David S. Landes, *Arm en rijk. Waarom sommige landen erg rijk zijn en andere erg arm.*

20

Juni: de maand van het spannende boek

Kleiogesprek met Ashe Stil

Tineke Bogaerts en Jos Trippenzee

In een kleine zes jaar bouwde Ashe Stil een oeuvre op van tien boeken rond de waterschout Willem Lootsman, meesterspeurder in het Amsterdam van de Gouden Eeuw. Hoe historisch zijn zijn boeken?

En verder

23

Boeken

30

Kleiokrant

Dit nummer heeft een middenkatern met de stofomschrijving

van het eindexamenonderwerp voor 2000 en 2001

'Duitsland en Europa 1945 – 2000'.

Chronologische kennis. Wat, waarom en hoe?

2

In het februarinummer van 'Kleio' was een enquête opgenomen over chronologische kennis. Het ging daarbij primair om de vraag of leerlingen de genoemde historische verschijnselen en personen in de tijd moeten kunnen plaatsen en dus niet over de vorm en inhoud van 'de' canon. Kennis hebben van wanneer iets plaats vond is immers slechts een onderdeel van die canon.

De Kleio-redactie richtte zich op dit onderdeel omdat in het rapport van de commissie-De Wit geconcludeerd werd dat de gesprekspartners van de commissie de meeste waarde hechtten aan historische feiten en inzichten in een chronologisch kader. Ook in de kranten lijkt de discussie over het geschiedenisonderwijs zich vooral op de chronologische kennis te richten. Wij waren benieuwd naar de mening van docenten geschiedenis en staatsinrichting én de enquête is verspreid onder historici werkzaam aan universiteiten.

In dit artikel zullen eerst de resultaten van de enquête worden besproken.

Daarna wordt ingegaan op de aard en het doel van chronologische kennis, de selectie en de didactiek. Daarbij wordt ook aandacht besteed aan de schriftelijke reacties die de redactie naar aanleiding van de enquête heeft binnengekregen.

Kleio-redacteur Carla van Bortel studeerde geschiedenis en onderwijskunde. Zij werkt op het ogenblik aan een proefschrift op het gebied van onderwijskunde.

Respons

De enquête is ingevuld door honderd docenten. Van de docenten heeft 28% de enquête ingevuld voor alle schooltypen, 11% voor de mavo, 29% voor de havo, 28% voor vwo en/of gymnasium en 2% voor het (i)vbo. Leen Dorsman en Guus Peek van de vakgroep geschiedenis van de Universiteit Utrecht vonden het zinvol om de enquête ook te verspreiden onder historici die werkzaam zijn bij de historische instituten in Nederland. Leen Dorsman droeg zorg voor de verspreiding. Van de 275 enquêtes die onder historici verspreid zijn, zijn er 59 ingevuld teruggestuurd.

Bij de interpretatie van de resultaten moet rekening worden gehouden met het feit dat zij niet weergeven wat 'de' docent of 'de' historicus als 'de' belangrijkste chronologische kennis beschouwen. Het is mogelijk dat vooral degenen die chronologische kennis een relevant onderwerp vinden, de enquête hebben ingevuld. De resultaten van de enquête laten overigens wel een redelijke spreiding in scores zien.

Bij de presentatie van de resultaten zal bij gemiddelden steeds de standaarddeviatie (sd) worden vermeld. Hoe groter deze deviatie, hoe groter de spreiding in de scores.

Tenslotte moet worden opgemerkt, dat alleen uitspraken worden gedaan over wat de respondenten vinden van de items die onderdeel waren van de enquête.

Algemene vragen

In de enquête werd de vraag gesteld hoe belangrijk het is dat er een canon komt waarin ook wordt vastgesteld welke gebeurtenissen/ontwikkelingen/personen leerlingen aan het einde van de basisvorming minimaal in de tijd moeten kunnen plaatsen.

Bij docenten was de gemiddelde score op deze vraag 2.44 (sd = 1.17) en bij historici 2.67 (sd = 1.11). De respondenten beoordelen dit dus als erg belangrijk tot belangrijk. Ook de ontwikkeling van een betere didactiek die bijdraagt aan het verwerven en onthouden van deze chronologische kennis wordt belangrijk gevonden. De gemiddelde score van docenten op deze vraag is 2.29 (sd = 1.06) en die van historici 2.54 (sd = .91). Onder degenen die dit heel erg belangrijk en erg belangrijk vinden, bevinden zich meer docenten dan historici. Zie ook de staafdiagrammen op bladzijde 9.

Willem van Oranje: de tweede 'hoofdpersoon' van de leraren.

Jesús van Nazareth: de tweede 'hoofdpersoon' van de vakhistorici.

Tabel 1
In de tijd kunnen plaatsen*

Docenten (n = 100)			Historici (n = 59)		
	Gem.	SD		Gem.	SD
1 Hitler	1.28	.53	1 Hitler	1.14	.40
2 Willem van Oranje	1.36	.59	2 Jezus Christus	1.32	.63
3 Jezus Christus	1.39	.68	3 Karl Marx	1.33	.51
4 Karl Marx	1.48	.70	4 Napoleon	1.37	.67
			5 Willem van Oranje	1.37	.69
			6 Churchill	1.38	.64
			7 Luther	1.42	.72
			8 Lenin	1.45	.65
			9 Stalin	1.45	.63
			10 Mohammed	1.47	.70
			11 F.D. Roosevelt	1.48	.75
			12 Thorbecke	1.48	.68

Leerlingen moeten kunnen uitleggen wie deze persoon was en wanneer hij/zij leefde.

Tabel 2
In de tijd kunnen plaatsen*

Docenten (n = 100)			Historici (n = 59)		
	Gem.	SD		Gem.	SD
1 Hitler rijkskanselier	1.24	.55	1 Tweede Wereldoorlog	1.20	.55
2 Tweede Wereldoorlog	1.28	.60	2 Franse revolutie	1.22	.59
3 Industriële revolutie	1.30	.54	3 Eerste Wereldoorlog	1.22	.56
4 De Opstand	1.33	.59	4 Russische revolutie	1.29	.62
5 Opkomst lib./soc./com.	1.34	.65	5 De Verlichting	1.34	.66
6 Franse revolutie	1.36	.66	6 De Opstand	1.34	.63
7 Eerste Wereldoorlog	1.36	.67	7 Industriële revolutie	1.36	.64
8 Gouden Eeuw	1.38	.65	8 Hitler rijkskanselier	1.36	.71
9 Romeinse Rijk	1.39	.71	9 Dekolonisatie	1.41	.72
10 Ontstaan Christendom	1.39	.65	10 Uiteenvallen SU	1.41	.67
11 Reformatie	1.41	.64	11 Reformatie	1.42	.67
12 Renaissance	1.41	.70	12 Ontstaan christendom	1.46	.75
13 Vereniging Duitsland	1.42	.74	13 Vereniging Duitsland	1.49	.70
14 Koninkrijk der Ned.	1.43	.69	14 Renaissance	1.50	.66
15 Koude Oorlog	1.43	.71	15 Romeinse Rijk	1.50	.66
16 Ontdekkingsreizen	1.44	.61			
17 Economische Crisis	1.46	.74			

Leerlingen moeten kunnen aangeven wat de gebeurtenis/ontwikkeling inhoudt en in welke tijd deze plaatsvond.

Gem is de gemiddelde score. De som van alle scores die het item heeft verkregen (1,2,3,4) gedeeld door het aantal respondenten. Hoe lager de score, hoe belangrijker het item.

Tabel 3

Bij benadering in de tijd kunnen plaatsen van een gebeurtenis/ontwikkeling

Docenten (n = 100)			Historici (n = 59)		
	Gem.	SD		Gem.	SD
18 Atheense cultuur/democratie	1.51	.80	16 Nederlands-Indië	1.51	.70
19 Opkomst nationalisme	1.51	.69	17 Gouden Eeuw	1.53	.77
20 Russische revolutie	1.53	.72	18 Opkomst lib/soc/com	1.53	.73
21 Opkomst steden in Europa	1.53	.64	19 Koninkrijk der Ned.	1.53	.78
22 Nederlands-Indië	1.54	.71	20 Opkomst nationalisme	1.54	.73
23 Uiteenvallen Sovjetunie	1.56	.76	21 Economische crisis	1.56	.73
24 Algemeen kiesrecht in NL	1.57	.73	22 Alg. kiesrecht in NL	1.58	.72
25 Verzuiling in NL	1.59	.78	23 Onafhankh. Indonesië	1.58	.79
26 Verdrag van Versailles	1.59	.81	24 Koude Oorlog	1.59	.75
27 Dekolonisatie	1.60	.78	25 Vrede van Münster	1.59	.79
28 De Verlichting	1.63	.90	26 Opkomst kapitalisme	1.61	.74
29 Opkomst kapitalisme	1.66	.81	27 Amerikaanse onafh.	1.61	.81
30 VOC en WIC	1.66	.82	28 Oprichting VN	1.61	.74
31 Opkomst imperialisme	1.68	.77	29 Stalinisme	1.64	.78
32 Stalinisme	1.70	.87	30 Opkomst imperialisme	1.64	.76
33 Ontstaan agrarische sam.	1.72	.80	31 Verzuiling in NL	1.66	.71
34 Grondwet NL (1848)	1.72	.83	32 Revoluties 1848	1.68	.82
35 Ontstaan islam	1.74	.76	33 Atheense cultuur/dem.	1.69	.73
36 Oprichting VN	1.74	.82	34 Glasnost/Perestroika SU	1.69	.68
37 Columbus in Amerika	1.75	.79	35 Ontdekkingsreizen	1.71	.79
38 Absolutisme	1.77	1.2	36 China communistisch	1.71	.81
39 Oprichting EEG en EU	1.84	.84	37 Verdrag van Versailles	1.71	.81
40 Oprichting NAVO/Warsch.	1.85	.91	38 Columbus in Amerika	1.71	.83
41 Conferentie van München	1.87	.97	39 Grondwet NL (1848)	1.72	.95
42 Amerikaanse onafhankelijk.	1.87	.86	40 Oprichting EEG en EU	1.73	.83
43 Proclamatie staat Israël	1.88	.90	41 VOC en WIC	1.76	.78
44 Ontstaan leenstelsel	1.89	.89	42 Absolutisme	1.76	.73
45 Romanisering van de Ned.	1.89	.83	43 Rijk van Karel de Grote	1.78	.82
46 China communistisch	1.90	.93	44 Fascisme in Italië	1.78	.79
47 Bouw Berlijnse Muur	1.91	.94	45 Opkomst steden in Eur.	1.78	.79
48 Nationalisme in koloniën	1.92	.804	6 Boekdrukkunst	1.80	.80
49 Fascisme in Italië	1.92	.87	47 Oprichting NAVO/Wars.	1.80	.87
50 Glasnost/Perestroika in SU	1.94	1.3	48 Bataafse Republiek	1.81	.71
51 Onafhankelijkheid Indonesië	1.94	.95	49 Duitse eenwording	1.83	.89
52 Vrede van Münster ¹	.96	1.0	50 Conferentie v. München	1.83	.87
53 Nieuwe Tijd	1.97	.96	51 Romantiek	1.85	.81
54 Vietnamoorlog	1.98	.88	52 Proclamatie staat Israël	1.86	.88
55 Boekdrukkunst	1.99	.83	53 Nationalisme in koloniën	1.88	.77
56 Ar/Israël. oorlogen/oliecrises	2.00	.94	54 Amerikaanse burgeroor.	1.88	.83
57 Rijk van Karel de Grote	2.00	.87	55 Ontstaan islam	1.88	.85
			56 Romanisering v.d. Ned.	1.95	.87
			57 Japanse expansie	1.95	.90
			58 Politieonele acties	1.95	.86
			59 Oprichting Volkenbond	1.95	.80
			60 Vietnamoorlog	1.95	.84
			61 Uiteenvallen Joegoslavië	1.97	.86
			62 Einde apartheid Z-Afrika	1.97	.83
			63 Ar/Isr. oorlogen/oliecrises	2.00	.87

Aan de enquête voor historici was een extra vraag toegevoegd over hoe zij de chronologische kennis van eerstejaars-studenten geschiedenis beoordeelden. De respondenten beoordeelden die kennis gemiddeld als onvoldoende (2.74, sd = 1.10).

Historische gebeurtenissen en ontwikkelingen

Bij het invullen van de enquête kon bij elk item gekozen worden voor een 1, 2, 3 of 4. Een 1 geeft aan dat leerlingen moeten kunnen aangeven wat de gebeurtenis/ontwikkeling inhoudt en in

welke tijd deze plaatsvond. En bij personen moeten ze kunnen uitleggen wie deze persoon was en wanneer hij/zij leefde. Een 2 betekende dat leerlingen de gebeurtenis/ontwikkeling/persoon bij benadering in de tijd moeten kunnen plaatsen. De 3 betekende dat leerlingen de gebeurtenis/ontwikkeling/persoon moeten kunnen herkennen wanneer enige contextuele informatie wordt geboden. Met de 4 kon worden aangegeven dat leerlingen in de basisvorming geen kennis hoeven te nemen van de gebeurtenis/ontwikkeling/persoon.

In tabel 2 zijn de gemiddelden en standaarddeviaties van een aantal items opgenomen. De tabel laat de items zien die gemiddeld een score hadden van 1.5 of lager. Het gaat hier dus om de historische verschijnselen waarvan de respondenten vinden dat leerlingen ze in de tijd moeten kunnen plaatsen. Deze lijst bevat voor ongeveer een derde verschijnselen uit de twintigste eeuw. De overige gebeurtenissen en ontwikkelingen zijn echter redelijk gespreid in de tijd. De lijst met belangrijkste gevonden items bevat niet eenzijdig politieke en militaire gebeurtenissen. Ook economische verschijnselen, zoals de Industriële Revolutie en de economische crisis, en cultureel-godsdienstige verschijnselen, zoals de Renaissance, de Reformatie en het ontstaan van het christendom komen in deze lijst voor.

Wanneer men de lijst vergelijkt met de inhoud van de kerndoelen voor de basisvorming, dan is vooral de score van de Franse Revolutie en van de Renaissance opvallend. De respondenten zijn van mening dat leerlingen moeten weten wat de Franse Revolutie en de Renaissance inhielden en dat ze deze verschijnselen in de tijd moeten kunnen plaatsen. In de kerndoelen worden de Franse Revolutie en de Renaissance echter niet genoemd.

Er zijn voor wat betreft de belangrijkste gevonden chronologische kennis nauwelijks verschillen tussen de docenten en de historici. Statistisch is (met een t-toets) onderzocht welke gemiddelden significant van elkaar verschillen. Docenten vinden het belangrijker dat leerlingen weten wanneer de ontdekkingsreizen waren dan historici. Historici daarentegen vinden de Russische Revolutie en de Verlichting belangrijker. De docenten vinden het voldoende als leerlingen deze bij benadering in de tijd kunnen plaatsen.

Tabel 3 bevat de gebeurtenissen en ontwikkelingen waarvan de respondenten vinden dat leerlingen ze bij benadering in de tijd moeten plaatsen. Het gaat om de items die een gemiddelde score hebben van 1.5 tot 2.00. Deze lijst bevat bijna vijftig gebeurtenissen en verschijnselen.

In vergelijking met de docenten vinden historici van meer gebeurtenissen en ontwikkelingen dat leerlingen ze bij benadering in de tijd moeten kunnen plaatsen. Verschijnselen die historici

belangrijker vinden dan docenten zijn onder andere: het Bourgondische rijk en de Duitse eenwording. Zij vinden ook het Byzantijnse rijk, de Culturele Revolutie in China, de Romantiek, de Italiaanse eenwording, het Heilige Roomse Rijk, de Spaanse Burgeroorlog en de Dertigjarige oorlog belangrijker. Het gaat hier dus vooral om een aantal politiek-militaire verschijnselen. Docenten vinden het ontstaan van agrarische samenlevingen en de opkomst van steden in Europa belangrijker dan de historici. Deze twee ontwikkelingen zijn ook opgenomen in de kerndoelen van de basisvorming.

Bijna de helft (45%) van de respondenten vindt dat leerlingen in de basisvorming geen kennis hoeven te nemen van het rijk van Sumer en van de bloeiende steden die er tijdens de Middeleeuwen in West-Afrika waren. Bijna een derde (30%) vindt dat leerlingen geen kennis hoeven te nemen van de dictaturen in Midden-Amerika en van de cultuur van de Maya's. Natuurlijk ontbraken er historische gebeurtenissen in de enquête waarvan de respondenten vinden dat leerlingen ze ook in de tijd moeten kunnen plaatsen.

De items die in de enquête zijn opgenomen berustten niet op een berekende selectie. De lijst is samengesteld op basis van een aantal lijstjes gemaakt door redactieleden van *Kleio* en kon vanwege het feit dat een enquête niet te lang moet zijn niet teveel items bevatten.

Gebeurtenissen en verschijnselen die een aantal respondenten misten waren onder andere: de stromingen in de kunst, de opbouw van de verzorgingsstaat, de Wetenschappelijke Revolutie, de tweede feministische golf, de bevolkingsgroei na 1800, de Cubacrisis, de afscheiding van België in 1830, de komst van de auto en de opkomst van het moderne gezin. Enkele respondenten waren van mening dat de lijst wel erg weinig economisch-sociale en cultureel-mentale ontwikkelingen bevatte.

Personen

Tabel 1 laat de personen zien waarvan de docenten en de historici vonden dat leerlingen moeten weten wie het zijn en wanneer ze leefden. De docenten vinden het van de meeste personen voldoende dat leerlingen ze bij benadering in de tijd kunnen plaat-

Tabel 4

Bij benadering in de tijd kunnen plaatsen van een persoon

Docenten (n = 100)			Historici (n = 59)		
	Gem.	SD		Gem.	SD
5 Stalin	1.51	.77	13 Calvijn	1.51	.75
6 Mohammed	1.58	.71	14 Karel V	1.53	.75
7 Napoleon	1.58	.82	15 Mussolini	1.53	.78
8 Lenin	1.59	.80	16 Mao	1.55	.71
9 Luther	1.59	.71	17 Gandhi	1.59	.73
10 F.D. Roosevelt	1.62	.94	18 Filips II	1.59	.79
11 Filips II	1.62	.83	19 Karel de Grote	1.61	.81
12 Thorbecke	1.66	.80	20 Koning Willem I	1.66	.78
13 Calvijn	1.66	.73	21 Koningin Wilhelmina	1.67	.80
14 Churchill	1.67	.92	22 Bismarck	1.69	.86
15 Anne Frank	1.67	.84	23 Rembrandt	1.73	.83
16 Martin Luther King	1.68	.82	24 Martin Luther King	1.74	.76
17 Karel V	1.73	.90	25 Lodewijk XIV	1.75	.76
18 Koningin Wilhelmina	1.74	.86	26 Anne Frank	1.79	.85
19 Mao	1.77	.92	27 George Washington	1.79	.77
20 Mussolini	1.77	.87	28 De Gaulle	1.81	.80
21 Rembrandt	1.85	.86	29 Soekarno	1.83	.86
22 Gorbatsjov	1.89	.92	30 J.F. Kennedy	1.83	.82
23 Gandhi	1.90	.90	31 Gorbatsjov	1.86	.87
24 Lodewijk XIV	1.91	.883	2 Caesar	1.86	.86
25 Karel de Grote	1.94	.91	33 Augustus	1.86	.82
26 Caesar	1.97	.93	34 Rousseau	1.92	.77
27 Koning Willem I	1.98	.96	35 Nelson Mandela	1.97	.88
28 Augustus	1.99	.95	36 Montesquieu	1.97	.85
29 J.F. Kennedy	2.00	.92	37 Voltaire	1.98	.82
			38 Franco	2.00	.88
			39 Wilson	2.00	.87

sen (zie tabel 4). De lijst van meest belangrijk gevonden personen is een mix van politieke en religieuze leiders. Uit de Nederlandse geschiedenis scoren Willem van Oranje en Thorbecke het hoogst. Het is enigszins opmerkelijk dat F.D. Roosevelt zo hoog scoort. In de kerndoelen voor de basisvorming wordt uit de geschiedenis van de VS alleen de opkomst als een wereldmacht genoemd.

Er zijn bij de personen meer verschillen tussen historici en docenten dan bij de gebeurtenissen/ontwikkelingen. Bij de docenten kreeg Aletta Jacobs een gemiddelde score van 2.11 terwijl de gemiddelde score bij historici 2.41 was. Dit verschil is significant.

Personen die historici belangrijker vinden dan docenten zijn onder andere Churchill, Bismarck, Voltaire, Willem I, Gandhi, Hendrik IV, Karel de Grote, Alexander de Grote, Aristoteles, en De Gaulle.

Hendrik IV, Moctezuma, Thatcher, Catharina de Grote en Ramses scoorden bij de docenten het laagst. Bij de historici zijn dat Hendrik IV, Thatcher, Margaretha van Parma, J.P. Coen en Nicolaas II.

Bij de vraag welke personen in de lijst gemist werden, worden onder andere genoemd: Leonardo da Vinci, Constantijn de Grote, Johan de Witt, Colijn, Hugo de Groot, Erasmus, Peter de Grote, Keynes, Domela Nieuwenhuis, Freud en Darwin. Het zijn vooral personen uit de Nederlandse geschiedenis die hier genoemd worden. Eén van de historici voegde zelfs een hele lijst van pausen toe.

Dr. A.C.A.M. Bots, universitair hoofd-docent geschiedenis aan de Katholieke Universiteit Nijmegen schreef als reactie op de enquête een stuk waarin hij erop wijst dat de genoemde personen vooral uit de politieke geschiedenis komen en vraagt zich af waarom figuren uit muziek, architectuur, literatuur en de natuurwetenschappen niet zijn opgenomen. Ook mist hij een belangrijke groep personen in de enquête, namelijk de 'gewone mensen' die min of meer typisch zijn voor een bepaalde tijd en samenleving, zoals 'de' middeleeuwse koopman:

'Tot de 131 opgegeven onderwerpen horen 73 namen, alle van grote tot zeer grote historische actoren. Er zijn evenwel heel andere soorten actoren, die opgaan

A. Bots: 'Ook dit zijn historische actoren'.

Illustratie van Masereel, 1920.

in groepen of collectiviteiten. Uit mijn eigen specialisme heb ik reeds ondernemers genoemd, maar ook kleine boertjes, ambachtslui, industriële arbeiders, antieke slaven zijn te beschouwen als historische actoren. Het gaat hier om typen mensen. Vandaar dat vaak in het enkelvoud wordt gesproken van 'de' middeleeuwse koopman, 'de' kleine boer in de zeventiende-eeuwse regio zus of zo in Frankrijk.

Zelfs in de kwantitatieve economische en sociale geschiedenis hangen menselijke individuen niet 'als ijzervijzel aan een magneet', zoals de zegswijze luidt: denk aan de Veluwe boertjes in de zeventiende eeuw die overgingen op het voor ons klimaat nu niet zo voor de hand liggende subtropische gewas tabak. Waarom dergelijke typen actoren niet in de canon opgenomen?"

Aandacht voor zulke typen mensen zou ervoor kunnen zorgen dat de aandacht in een canon niet eenzijdig uitgaat naar politieke leiders uit het verleden.

Wat is chronologische kennis?

In het rapport van de commissie-De Wit wordt gesproken over de overdracht van historische feiten en inzichten in de vorm van een overzicht van grote gebeurtenissen en ontwikkelingen. Ook worden de termen chronologische overzichtskennis, chronologische kennis en tijdsbesef gebruikt. In het rapport wordt echter nergens uitgelegd wat men onder deze begrippen moet verstaan.

Spreken van 'de' chronologie of van 'het' chronologisch overzicht, lijkt te impliceren dat iets dergelijks bestaat,

terwijl er verschillende soorten chronologieën (niet alleen van de politieke geschiedenis) zijn en een chronologisch overzicht een tijd- en cultuurgebonden constructie is.

Maria Grever (KUN) wijst in haar reactie op de enquête op dit punt. 'Er bestaan verschillende typen chronologieën. Kiezen we seizoenen, kalenders of maatschappijtypen? Nemen we de Chinese, Joodse, de Juliaanse of de Gregoriaanse kalender? Kiezen we voor een Europese of niet-Europese indeling? Het zal weinig verbazen dat de meeste schoolboeken kiezen voor de Europese chronologie, gebaseerd op de Gregoriaanse kalender. Maar, moeten we onze leerlingen in deze multiculturele samenleving dan niet juist wijzen op het Europese en tijdgebonden karakter daarvan? De commissie-De Wit heeft immers de 'systematische verwerking van het multiculturele aspect' in het geschiedenisonderwijs hoog in het vaandel staan (zie aanbeveling 10). Iets anders is dat de tijdservaring ook een geschiedenis heeft. In de Oudheid dacht men niet in 'eeuwen', het begrip was een onbekende grootheid; de vooruitgangsidee bestond niet in de Middeleeuwen.

O.k., als we dan de moderne eurocentrische chronologie nemen, kiezen we dan voor het perspectief van de politieke geschiedenis? Die heeft een andere chronologie dan de mentale, de economische of de juridische geschiedenis. Zo stonden de instellingen van de rechtspraak in de achttiende eeuw dicht bij de Middeleeuwen dan bij de Moderne Tijd; terwijl de ideeën uit de Verlichting gerust modern genoemd mogen worden. En dan heb ik het nog niet over soorten tijdwaarnemingen: trage en snelle tijd; versnellingen en vertragingen in de tijd; gelijktijdige ongelijktijdigheid enzovoort' (in: *Ex Tempore*. Nijmegen, 17/18, nr 1 1999).

Ook Bots wijst op dit punt: 'Wat valt er eigenlijk te verstaan onder 'chronologisch' ('leer van de tijd!')? 'Historische tijd' is een kardinaal en tegelijk complex begrip. Verstaan we daaronder de klassieke tijdvakindeling Oudheid, Middeleeuwen, Nieuwe en Nieuwste Tijd, eventueel ook de contemporaine periode? Deze indeling is toch niet meer de enig aanvaarde? Gaat het om 'jaartallentijd'? Er zijn nog andere categorieën van tijd: langzame en snelle(re) tijd, dat wil zeggen trage ontwikkelingen (en 'stilstaande' structuren), snelle veranderingen als ook versnellingen en vertragingen van

processen. 'Sneller' en 'trager' kunnen zich ook gelijktijdig voordoen, hetgeen kan zorgen voor mentale, sociale en eventueel politieke fricties (een zogenaamde duale economie met een traditionele rurale en een modern-kapitalistische sector naast elkaar, ook wel 'gelijktijdige ongelijktijdigheid' genoemd). De tijdsperiode van vele economisch-sociale en demografische verschijnselen heeft een langere chronologische strekking dan die van politieke evenementen. Is het daarom niet veel wezenlijker om aan middelbare scholieren, zeker van het vwo, tijdsbesef bij te brengen in plaats van chronologische kennis, althans zoals die laatste in de enquête is gedefinieerd? Tijdsbesef steunt natuurlijk wel op kennis en begrip van realia, en ondersteunt op zijn beurt die kennis en dat begrip. Kennis is voor de historicus een must, maar het modern-onderwijskundige adagium: kennis is middel, vaardigheden vormen het doel, staat zacht gezegd nogal ver van mij af.'

Zowel Grever als Bots noemen ook het bestaan van verschillende 'soorten' tijd, zoals langzame en snelle tijd. Dergelijke inzichten zijn overigens ook onderdeel van de kerndoelen voor de basisvorming, waarin staat dat leerlingen in ontwikkelingen continuïteit en verandering moeten herkennen en veranderingen moeten kunnen onderscheiden naar snelheid waarmee deze plaatsvinden. Dit inzicht wordt door Bergmann en Thurn (in *Geschiede leren* Heft 62, 1998) beschreven als historiciteitsbesef. Tijdsbesef, historiciteitsbesef en werkelijkheidsbesef (of iets echt gebeurd is of fictief is) zijn volgens hen nauw met elkaar verbonden en onderdeel van historisch besef. Chronologische kennis - weten wanneer een verschijnsel was - is een belangrijke basis voor tijdsbesef. Tijdsbepaling is een dimensie van alle historische verschijnselen, ontwikkelingen en personen. Net zoals ook de ruimte (waar), definierende kenmerken en structurele en causale relaties belangrijke dimensies zijn.

Een voorbeeld. Kenmerken van de Industriële Revolutie zijn onder andere de komst van fabrieken, het ontstaan van industrieel kapitalisme en verstedelijking. Deze veranderingen vonden in West-Europa (ruimte) plaats aan het einde van de achttiende en in de negentiende eeuw (tijdsbepaling). De Industriële Revolutie kan onder andere gerelateerd worden aan verbeteringen in de landbouw, de verwerving

van grondstoffen uit kolonies, uitvindingen in de katoennijverheid, de uitvinding van de stoommachine, betere verbindingen en bevolkingsgroei (causale relaties).

Waarom dient chronologische kennis?

Als we de ontwikkeling van een tijdsbesef als een belangrijk leerdoel van het geschiedenisonderwijs beschouwen, dan zal de verwerving van chronologische kennis daarvoor noodzakelijk zijn. Het gaat daarbij niet alleen om parate kennis. Enkel kunnen reproduceren dat de Franse Revolutie in 1789 was, maar niet kunnen uitleggen wat die revolutie betekende voor de Franse en andere samenlevingen is niet wat het onderwijs nastreeft. De tijdsbepaling kunnen reproduceren of afleiden op basis van andere kennis of informatie is wél zinvol wanneer je die kennis nodig hebt.

De historicus gebruikt de tijdsbepaling, de chronologische ordening om zijn of haar 'verhaal' of interpretatie coherent te maken. De tijdsbepaling en chronologische ordening helpt bij de oriëntatie en is dus een hulpmiddel om bepaalde verschijnselen te begrijpen. Wanneer was iets, hoe lang duurde het, wat gebeurde ervoor, erna en tegelijkertijd en was het geleidelijk of plotseling? Een coherente en betrouwbare beschrijving van een verschijnsel uit het verleden zal aandacht besteden aan deze vragen. Maar hoe zit het met de functie van chronologische kennis in het onderwijs? De tijdsbepaling en chronologische ordening kan leerlingen aangereikt worden, door hen moeten worden opgezocht in bijvoorbeeld een tijdlijn, maar kan ook door leerlingen onthouden zijn en opnieuw toegepast.

Er moet een onderscheid worden gemaakt tussen leerdoelen voor de korte termijn en leerdoelen voor de langere termijn. Voor de korte termijn kan chronologische kennis noodzakelijk zijn voor het begrijpen of onderzoeken van een historisch vraagstuk, bijvoorbeeld de redenen voor het uiteenvallen van de Sovjet-Unie. Om dat vraagstuk te analyseren, interpretaties te beoordelen en er zinvolle vragen over te stellen is het noodzakelijk om te weten wanneer zich wat afspeelde. Om het beleid van Gorbatsjov als een oorzaak te kunnen beschrijven is het bijvoorbeeld noodzakelijk dat je weet dat

Gorbatsjov partijleider van de Sovjet-Unie was in de periode voorafgaand aan het uiteenvallen van de Sovjet-Unie.

Deze chronologische kennis moet dus beschikbaar zijn op het moment dat je met zo'n taak bezig bent. Je kunt die informatie op schrift hebben, aangereikt krijgen door de docent of zelf paraat hebben. Wanneer de taak afgerond is, is de chronologische kennis die noodzakelijk was voor de taak in principe niet meer nodig.

Het onderwijs stelt zich echter ook leerdoelen voor de langere termijn. Wat moeten leerlingen onthouden voor de langere termijn, wat moeten ze paraat hebben of af kunnen leiden op grond van contextuele informatie?

Dat is de chronologische kennis waar de commissie-De Wit in haar rapport op doelde en waar ook de *Kleio*-enquête op was gericht. Het gaat daarbij om de chronologische kennis waarvan we inschatten dat die van betekenis is voor later handelen en oordeelsvermogen van de leerlingen.

Welke chronologische kennis?

In het onderwijs is het een goede stelregel om bij de selectie van inhoud altijd uit te gaan van gestelde doelen. Wanneer we instemmen met de kerndoelen van de basisvorming, dan moeten we ons dus afvragen welke chronologische overzichts-kennis noodzakelijk is om die doelen te bereiken. We moeten er dan van uitgaan dat de kennis en vaardigheden die in de kerndoelen zijn beschreven ook zinvol zijn op de langere termijn.

In de kerndoelen wordt ook expliciet chronologische kennis genoemd. Leerlingen moeten gebeurtenissen, verschijnselen en ontwikkelingen in historische perioden kunnen plaatsen. Ze zullen daarvoor dus moeten weten wanneer welke perioden waren, zoals de Oudheid en de Middeleeuwen. Leerlingen moeten het ontstaan van steden en een stedelijke economie in de Middeleeuwen kunnen beschrijven. Daartoe moeten leerlingen niet alleen het ontstaan van steden in die Middeleeuwen kunnen plaatsen maar ook de ontwikkelingen die als oorzaken worden gezien van die stedengroei. Om de ontwikkeling van de multiculturele samenleving in Nederland vanaf 1945 te kunnen beschrijven en verklaren is het nodig om te weten dat Indonesië in 1949 onafhankelijk werd,

Suriname in 1975, dat in de jaren zestig en zeventig sprake was van arbeidsmigratie en dat vanaf de jaren tachtig vluchtelingen naar Nederland kwamen.

Wanneer men de huidige boeken voor de basisvorming bekijkt dan kom je tot de conclusie dat deze bij de meeste onderwerpen niet zoveel verschillen voor wat betreft de genoemde tijdsaanduidingen en jaartallen. Ook uit de enquête blijkt dat docenten en historici niet zo sterk van mening verschillen over de inhoud van de belangrijkste chronologische kennis van de lijst. Er is als het ware een kern waarover men het blijkbaar redelijk eens kan worden.

Bestaansverheldering is een van de belangrijkste criteria om inhoud te selecteren. Huub Kurstjens bepleit in zijn reactie op de enquête bijvoorbeeld het selecteren van scharnierpunten of ingrijpende veranderingen in het verleden die bestaansverhelderend zijn. Kennis van de tijdsbepaling van deze scharnierpunten zou dan als een chronologisch kader kunnen gaan functioneren voor de verwerving en het begrijpen van nieuwe kennis op zowel de korte als de langere termijn.

'In het verleden hebben zich processen en ontwikkelingen voorgedaan, de een belangrijker dan de ander. Wat wij de 'belangrijkste' vinden voor leerlingen zijn die ontwikkelingen die van wezenlijk belang zijn voor onze huidige samenleving (laten we zeggen 'de bouwstenen' ervan). Binnen iedere ontwikkeling zijn scharnierpunten/ingrijpende veranderingen/revoluties aan te wijzen die ons iets meer vertellen over de historische processen. Aan ieder scharnierpunt zijn algemene, maar ook historische sleutelbegrippen op te hangen, die pas waarde krijgen als er een vraagstelling/probleemstelling aan opgehangen wordt.

Vandaar mijn voorstel tot een nieuwe benadering van het probleem. Welke tien tot vijftien scharnierpunten in historische ontwikkelingen zijn als fundamenteel aan te wijzen voor het ontstaan van de huidige samenleving (bestaansverhelderend) en welke algemene sleutelbegrippen zijn daaraan op te hangen?

Ieder scharnierpunt zou in de vorm van een onderzoeksvraag geformuleerd moeten worden. Bijvoorbeeld het scharnierpunt overgang naar een industriële samenleving/productiewijze.

Sleutelbegrippen daarbij zijn Industriële Revolutie en industrialisatie. Vraagstelling kan zijn: welke factoren verklaren de ont-

wikkeling/de omslag naar een industriële samenleving? Andere scharnierpunten waar iedere burger weet van zou moeten hebben zouden kunnen zijn: van Middeleeuwen (god centraal) naar Renaissance (mens centraal), de overgang naar het Verlichtingsdenken, van kolonisatie naar dekolonisatie, van democratie naar dictatuur (en omgekeerd) etc. Deze voorbeelden kun je aan de hand van een tijdbalk indelen en onderwerpen die later uitgewerkt worden kunnen geplaatst worden in deze grote lijnen van gebeurtenissen en ontwikkelingen op de tijdbalk. Het moet meer een referentiekader worden, een kapstokmethode. Deze benadering kan concentrisch uitgewerkt worden voor basisonderwijs, basisvorming, vmbo en havo/vwo.'

Ook A. Bots is van mening dat bij de selectie en ordening moet worden uitgegaan van samenhangen die systematisch-chronologisch van aard zijn.

'Ik denk dat de canon dient uit te gaan van samenhangen. Brede, probleemgerichte historische thema's dus, opgenomen in leerstof domeinen met behoorlijk bepaalde eindtermen, niet al te groot in aantal en zorgvuldig chronologisch (!) gespreid. Het ligt voor de hand om bij deze ordening ook uit te gaan van (ketens van) historische wortels en oorsprongen: 'wat ging op de zeer lange termijn aan de Industriële Revolutie vooraf en hoe ontstond die revolutie daaruit?', en: 'wat leidde in de maatschappelijke en politieke structuren en sociale verhoudingen van het Ancien Régime tot de Franse Revolutie?', en: 'door welke lange-termijn oorzaken kwam het toch zo indrukwekkende Romeinse Rijk uiteindelijk tot ondergang?'. Hiermee wordt niet zozeer de chronologie als jaartallensequentie maar veeleer als systematisch-chronologisch verband gewaarborgd.'

De historici A. Bots en W. Mijnhardt (zie diens gesprek met L. Dorsman) pleiten beiden voor een bestaansverhelderende aanpak bij het selecteren van inhoud van de canon. Bots maakt daarbij de kanttekening dat hij hodiëcentrisme niet opvat als het verleden als voorgeschiedenis van het heden of als finalisme, maar dat het ook gaat over de confrontatie met toestanden in een (ver) verleden of andere culturen die heel anders zijn in vergelijking met onze gedragingen, opvattingen en overtuigingen.

De selectie van chronologische kennis is in elk geval ondergeschikt aan de

selectie van historische inhoud, die vervolgens weer ondergeschikt is aan de selectie van leerdoelen die al dan niet een bestaansverhelderende functie hebben.

Stel we vinden kennis van de overgang naar het verlichtingsdenken bestaansverhelderend en we beschouwen Lodewijk XVI, Voltaire, Montesquieu, Rousseau, absolutisme, grondwet, en Franse Revolutie als enkele belangrijke personen en sleutelbegrippen bij dit scharnierpunt. Dan moet vervolgens worden bepaald of het voldoende is dat leerlingen onthouden dat de overgang naar het verlichtingsdenken plaatsvond in de achttiende eeuw of dat ze ook moeten onthouden dat de Franse Revolutie in 1789 begon en dat Napoleon in 1799 de macht greep. Die selectie zou voor verschillende leeftijden en schooltypen anders kunnen zijn en/of worden overgelaten aan schoolboekauteurs en scholen.

Didactiek

Iedereen die de ontwikkelingen in het onderwijs en de opvattingen over leren en kennis enigszins volgt, zal van mening zijn dat het memoriseren van jaartallen sec niet zinvol is. Deze traditionele opvatting van de inhoud en didactiek van het geschiedenis- en staatsinrichtingonderwijs bestaat wellicht nog wel, maar zal gezien de in gang gezette vernieuwingen in het basis- en voortgezet onderwijs niet in dezelfde vorm terugkeren. Maar wanneer het memoriseren van tijdsbepalingen niet de weg is, wat dan wel?

De commissie-De Wit helpt ons hier niet veel verder. In haar rapport *Het Verleden in de Toekomst* schrijft zij: *'Met kennisverwerving bedoelt de commissie niet het 'memoriseren' zonder meer. Meer actieve vormen van kennisoverdracht zijn zeer goed mogelijk, onder meer met behulp van de informatietechnologie' (19).*

Zij heeft blijkbaar de nieuwe opvattingen over kennisverwerving niet helemaal begrepen. Het enige wat ik me bij actievere kennisoverdracht kan voorstellen is een docent die actiever is in overdragen (wat is dat?) van zijn of haar kennis. Maar het moet juist gaan om actievere vormen van kennisverwerving door de leerlingen. De activiteiten van de leerlingen moeten centraal staan. Wat moet een leerling aan activiteiten verrichten om chronologische kennis te verwerven en onthou-

den en een tijdsbesef te ontwikkelen?
En in welke volgorde kunnen deze activiteiten het best plaatsvinden?

Wanneer we het onthouden van kennis tevens opvatten als het kunnen toepassen van die kennis in andere of latere situaties, zijn volgens mij twee zaken van wezenlijk belang: ruimte voor herhaling en het aanbieden en zelf laten construeren van samenhangen.

Herhaling

Net als herhaling en toepassing van vaardigheden is ook het herhalen en toepassen van meer inhoudelijke kennis van belang. Herhaling van inhouden bevordert het onthouden en opnieuw kunnen toepassen van de inhouden en vaardigheden.

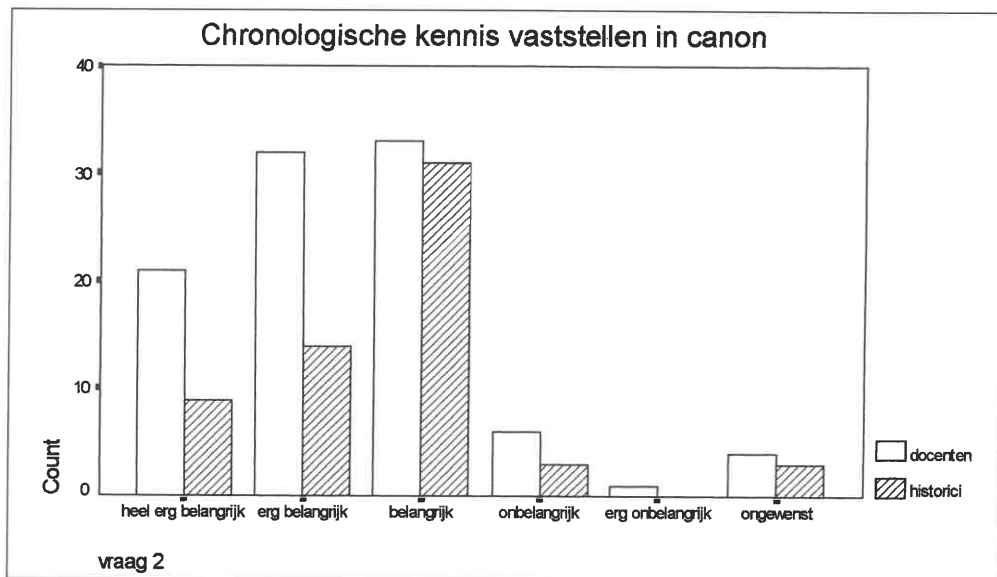
Om enig chronologisch 'overzicht' te krijgen en dat te onthouden zullen historische verschijnselen steeds opnieuw in de tijd moeten worden geplaatst met aandacht voor eerdere, gelijktijdige en eventueel latere ontwikkelingen.

Bregje Pel, geschiedenisdocente en werkzaam bij het KPC, maakt een mooie vergelijking tussen wat het jeugdjournaal doet en wat een geschiedenisdocent doet. Zij is van mening dat voortdurende herhaling ertoe bijdraagt dat haar leerlingen een chronologische kapstok verwerven.

'Laten we eens kijken naar een televisieprogramma dat verslag doet van de geschiedenis van onze eigen tijd: het jeugdjournaal. Sommige onderwerpen komen veel vaker aan bod dan andere. Die zijn kennelijk (in deze tijd) belangrijk. Anonieme tapijtwevers in India komen net zo goed voor de interviewmicrofoon als de president van de Verenigde Staten. Elke keer als er een item begint verschijnt er een kaart in beeld: waar is het, waar ligt dat ten opzichte van Nederland. Elke keer weer wordt uitgelegd wat er eerder is gebeurd, waarom iets een probleem is, wat de achterliggende ideeën zijn.

Er wordt begrijpelijke taal gesproken. Er wordt over een item niet iets anders verteld dan in het grote mensen journaal, maar wel op een andere manier. Er komen ook wel triviale onderwerpen aan bod en soms mag er zelfs gelachen worden.

Bij de regelmatige kijkers worden geografische en historische kennis langzaam 'ingeslepen'. De regelmatige kijkers krijgen steeds meer inzicht in oorzaken en gevolgen van ontwikkelingen en gebeur-

tenissen en ze doen ook kennis op van 'grote namen'.

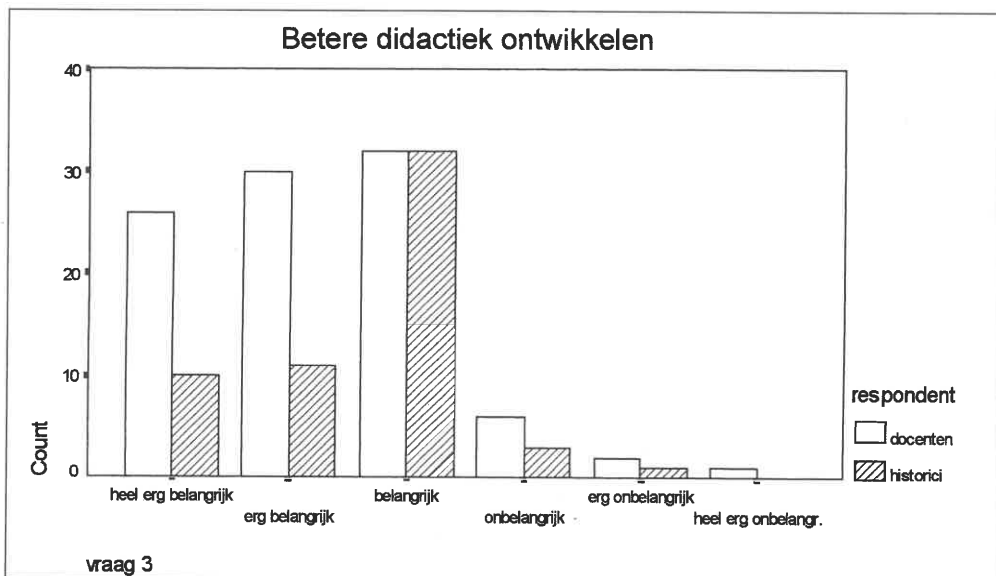
De metafoor met geschiedenis als schoolvak zal duidelijk zijn. Een geschiedenisleraar laat sommige onderwerpen veel vaker aan bod komen dan andere. Die onderwerpen zijn kennelijk volgens de geschiedenisleraren belangrijker dan andere. Een geschiedenisleraar heeft het dan weer over de gevolgen van de kinderarbeid in de negentiende eeuw, dan weer over de oorzaken van de Eerste Wereldoorlog.

Een geschiedenisleraar heeft altijd en overal (ook op excursies) een wereldkaart en tijdbalk bij de hand. Elke keer legt hij/zij uit waar het is/wanneer iets was. Een geschiedenisleraar wordt er niet moe van om dit steeds weer te doen. Een geschiedenisleraar wijst leerlingen op de achtergronden van een gebeurtenis/ontwikkeling.

Een geschiedenisleraar praat begrijpelijk. Een geschiedenisleraar weet dat geschiedenis als schoolvak niet een andere inhoud, maar wel een andere vorm heeft dan de geschiedwetenschap. Een geschiedenisleraar luistert naar de belangstellende vragen van leerlingen en dat is het enige verschil met het jeugdjournaal.

Bij leerlingen wordt zo na enkele jaren geschiedenisonderwijs kennis over tijdperken, gebeurtenissen, ontwikkelingen en personen ingeslepen. De leerlingen kunnen steeds beter gebeurtenissen en personen plaatsen in de tijd.

Ik heb in de praktijk ervaren dat het zo wel redelijk goedkomt met die chronologische kapstok in de hoofden van mijn leerlingen. Meer dan een kapstok wordt het zo niet, maar ook niet minder. In vergelijking met de chronologische kennis die wij (nou spreekt oma nog van vóór de

Mammoet) ons eigen moesten maken is het misschien zo gek nog niet. Want wat is daar van blijven hangen? Vraag het aan het gemiddelde Tweede Kamerlid met minimaal HBS ...'

De tijdbalk is al een oud, maar zeer functioneel stukje 'gereedschap' bij het vak geschiedenis. Een tijdbalk maakt temporele relaties van historische verschijnselen zichtbaar. Een tijdbalk kan zeker een zinvolle context bieden wanneer stof niet chronologisch wordt behandeld of wanneer precieze tijdsaanduidingen bij de behandeling van de stof ontbreken. In schoolboeken worden thema's vaak ingeleid en/of afgesloten met een tijdbalk.

Misschien meer dan in veel schoolboeken nu het geval is zouden leerlingen dergelijke tijdbalken moeten gebruiken bij opdrachten. Leerlingen kunnen natuurlijk ook de opdracht krijgen om zelf een tijdbalk te maken. CD-Roms over historische onderwerpen bieden tegenwoordig prachtig vormgegeven en geïllustreerde tijdbalken, waarvan overigens nog nooit is onderzocht of deze echt een meerwaarde zijn boven de wat eenvoudiger en soberder uitgevoerde tijdbalken in gedrukte versie. Feit is wel dat zo'n tijdbalk op CD-Rom of Internet veel meer informatie kan bevatten, terwijl het toch geen onoverzichtelijke brei wordt. Met behulp van hypertextlinks kunnen leerlingen bij de tijdbalk immers doorklikken naar meer uitgebreide informatie. Nieuwe media bieden overigens ook de mogelijkheid van herhaling in voor leerlingen wat aantrekkelijkere vormen dan het bekende 'stampwerk'. Reproductie-opdrachten kunnen in de vorm van een spel of toets op de computer uitgevoerd worden. Herhaling kan ook plaatsvinden door leerlingen regelmatig vergelijkingen te laten maken tussen historische verschijnselen, samenlevingen en periodes. Voor een vak als geschiedenis, waarin veel verschijnselen uniek zijn voor een bepaalde periode en of samenleving is dit een van de weinige mogelijkheden om leerlingen nog een keer actief bezig te laten zijn met eerder behandelde inhoud. Toepassing en herhaling vallen dan samen.

Samenhang

Naast herhaling is ook het aanbrengen van samenhang in de enorme hoeveelheid feitelijke gegevens die horen bij de historische kennis van onze

samenleving een belangrijk didactisch instrument. Dat leerlingen bepaalde gebeurtenissen of personen niet in de tijd kunnen plaatsen, dat verkeerd doen of wel de tijdsaanduiding kunnen reproduceren maar niet kunnen uitleggen waar het precies om ging, is vaak een gevolg van gebrek aan samenhangende kennis.

Een aantal jaren geleden heb ik zelf in een onderzoek naar kennis van 3 en 5 vwo leerlingen over historische begrippen onder andere gevraagd wanneer de Middeleeuwen waren en of ze van een aantal personen wilden aangeven of zij in de Middeleeuwen leefden of niet. Er was een leerling die zeker dacht te weten dat Jezus Christus in de Middeleeuwen leefde. Een andere leerling vertelde dat Marx die man was die een aantal stellingen op de deur spijkerde. Weer een ander legde uit dat protestanten tijdens de Middeleeuwen vervolgd werden en vaak op de brandstapel belandden.

We kunnen als reactie op deze 'onkunde' de kennis van leerlingen en de kwaliteit van het geschiedenisonderwijs aanklagen. Maar dat brengt ons niet veel verder. Het is zinnvoller om je af te vragen waarom leerlingen dergelijke fouten maken. Waar komt de verwarring van tijden en personen vandaan? Wanneer we bijvoorbeeld kijken naar de genoemde voorbeelden dan kom ik tot de conclusie dat deze leerlingen in elk geval een heleboel wél weten. Ze kunnen alleen niet de juiste relaties leggen om tot het goede antwoord op de gestelde vraag te komen.

De leerlinge die Jezus Christus in de Middeleeuwen plaatste deed dat omdat ze zich wist te herinneren dat het christelijke geloof in Europa tijdens die periode erg belangrijk was. De leerling die meende dat protestanten tijdens de Middeleeuwen werden vervolgd, verwacht deze vervolging met de vervolging van zogenoemde ketteren. Hij wist dat protestanten een periode vervolgd zijn en dat er tijdens de Middeleeuwen mensen op de brandstapel belandden omdat de kerk vond dat ze niet op de goede manier geloofden.

Kortom, deze leerlingen hebben een heleboel kennis maar halen het een en ander door elkaar.

Om deze verwarring en fragmentarische herinneringen te voorkomen is het noodzakelijk dat er veel aandacht wordt besteed aan wat verschillende

personen en verschijnselen uit het verleden met elkaar te maken hebben. Wanneer leerlingen in de weer moeten met het begrijpen en toepassen van deze relaties dan is het waarschijnlijker dat ze op een later tijdstip het verband opnieuw kunnen leggen.

Het in de juiste tijdsvolgorde en tijd kunnen plaatsen van historische verschijnselen is makkelijker wanneer je de relaties tussen die verschijnselen begrijpt. Kennis van die relaties kan een kapstok zijn om verschillende verschijnselen in de tijd te kunnen plaatsen. Het is bijvoorbeeld niet noodzakelijk dat je paraat hebt dat Napoleon eind achttiende eeuw leefde, wanneer je wel paraat hebt dat de Franse Revolutie in 1789 was en je weet dat Napoleon iets met die revolutie van doen had. Door de associatie met de Franse Revolutie kun je als het ware afleiden wanneer Napoleon leefde. En hoe specifiek die associatie (bijvoorbeeld Napoleon verspreidde door zijn veroveringen een aantal verworvenheden van de Franse Revolutie) hoe preciezer je de tijdsaanduiding kunt geven (hij kwam een aantal jaren na 1789 aan de macht).

Chronologische kennis functioneert als kapstok om verschijnselen beter te begrijpen en nieuwe relaties te kunnen begrijpen en leggen, maar omgekeerd dienen die relaties ook als kapstok voor het kunnen 'terughalen' van wanneer iets precies was. Ons geheugen werkt immers voor een belangrijk deel op basis van dergelijke associaties. Hoe meer van dergelijke 'relationele kennis' hoe makkelijker het is om een onderdeel daaruit te herinneren. Bij de invulling van de canon zouden ook de relaties die leerlingen moeten kunnen leggen uitgangspunt moeten zijn bij het bepalen welke verschijnselen met jaartal of periode-aanduiding als een soort 'ophangpunt' kunnen dienen voor de langere termijn. Het chronologisch kader waarvan we vinden dat leerlingen het op den duur paraat zouden moeten hebben kan dan in omvang beperkt worden.

Conclusie

Hoe moeten we omgaan met de blijkbaar bestaande onvrede over chronologische overzichtskennis zoals in het rapport van de commissie-De Wit en ook regelmatig in de diverse opiniepagina's van landelijke dagbladen wordt verwoord?

Uit de discussie komen tot nog toe geen goede argumenten naar voren

Canonvoorstel vakdidactici

De canon is: een hulpmiddel of kader dat dient voor oriëntatie in de tijd (de geschiedenis); het is een kader waarbinnen nieuwe kennis kan worden geordend en een plaats kan worden gegeven.

Aanbevelingen

1. Het aanleren van de canon beslaat per definitie maar een beperkt deel van de onderwijstijd.

Toelichtingen: anders is het geen hulpmiddel. Anders wordt niet

herkend en toegepast, en dus vergeten. De canon lijkt in dezen op de 'benaderingswijzen en vaardigheden' die ook herhaaldelijk worden toegepast. Zonder toepassing verliest een canon bovendien zijn nut.

2. De canon is geen leerplan.

3. Voor een goed onthoudbaar basispatroon verdient een simplistische, op beeldvorming en associatie gerichte canon de voorkeur boven een uitgebreide, genuanceerde en op volledige correctheid gerichte canon.

Toelichtingen: Er moet gezocht worden naar aansprekende aan-

duidingen en categorieën. Naar zoiets als 'tunes', herkenningsmelodieën, beeldmerken.

4. De canon moet op verschillende niveaus kunnen functioneren en zich dus lenen voor nuancering, verdieping en differentiatie. Toelichting: voor vwo-leerlingen is het gebruiksnut van de canon anders dan voor vmbo-leerlingen.

5. De canon moet longitudinaal gebruikt kunnen worden van basisonderwijs tot en met het eindexamen

Toelichting: Op eindexamens moet beheersing van de gehele canon (als te gebruiken kader) als

vanzelfsprekend worden voorondersteld. In elk examen moeten er dan opgaven zijn die benutting van de canon eisen.

6. In samenwerking met docenten uit het veld moet onderzoek worden verricht naar de wijze waarop een canon optimaal kan worden aangeleerd en toegepast.

Voorbeeld van een longitudinale toepassing van twee rubrieken uit een voorbeeld-canon, vanaf basisonderwijs, via basisvorming naar vmbo en tweede fase havo/vwo:

Stedelingen 	Het verhaal van Graaf Floris V en de burgers van Dordrecht Het ontstaan van steden, handel en ambachten	Stad en land in de middeleeuwen Horigheid Feodaliteit Stadsrecht	Gilden, hanze, ontstaan van het banksysteem	De ontwikkeling van het (vroeg)-kapitalisme
Vorsten 	Het verhaal van... Willem van Oranje en Filips II Machtige vorsten Splitsing in de kerk Ontstaan van Nederland	De Nederlandse Republiek en de absolute vorsten	Koning en parlement in Engeland	Politiek denken: Machiavelli, Locke, Hobbes, Montesquieu

De voorbeeld-canon bevatte de volgende rubrieken: De eerste mensen, Romeinen, Christenen, Stedelingen, Ontdekkers, Vorsten, Revolutionairen, Industriëlen, Dictators en Wereldburgers; ieder aangeduid met een eigen ikoontje.

om bestaande kerndoelen en eindtermen weer eens grondig te wijzigen. Zowel de eindtermen van het Tweede Faseprogramma als die van het eindexamen vbo/mavo hebben volgens een enquête van de WIEG/Cito in elk geval een groot draagvlak onder docenten. Toch een niet onbelangrijke groep als het gaat om de invulling van het onderwijs. Eigenlijk bestaat er al een onuitgesproken overeenstemming over wat leerlingen in ieder geval in de tijd moeten kunnen plaatsen.

Uit de *Kleio*-enquête kwam naar voren dat de docenten en historici die de enquête invulden het redelijk eens waren over de belangrijkste historische verschijnselen en personen van de lijst. Met uitzondering van de Franse Revolutie en de Renaissance weken de belangrijkste gevonden verschijnselen ook niet af van wat de kerndoelen vereisen. Historici vonden alleen van *meer* gebeurtenissen, ontwikkelingen en personen dat leerlingen ze in de tijd moeten kunnen plaatsen. Zij realiseren zich wellicht minder dan docenten dat het aantal uren voor geschiedenis en staatsinrichting in de basisvorming heel

beperkt is en dat meer dan de helft van de leerlingen in de bovenbouw geen geschiedenisonderwijs meer heeft.

Door de vernieuwingen van het geschiedenisonderwijs is er op dit moment vooral aandacht voor de uitwerking van de nieuwe domeinen en de vmbo-eindtermen en voor de didactiek van historische vaardigheden en onderzoeksvaardigheden. Het is zinvol om, met als achtergrond de nieuwe programma's en didactiek, weer eens opnieuw de aandacht te richten op het wat, waarom en hoe van chronologische kennis. Verbetering van chronologische kennis vraagt in elk geval meer aandacht voor herhaling (met name in de vorm van toepassing) en samenhang.

Het voorstel van het Historisch Didactisch Platform dat op de VGN-jaarvergadering van 20 maart jl. is besproken, kan als een goede eerste aanzet worden beschouwd voor een verdere uitwerking van de didactiek voor wat betreft de verwerving van chronologische kennis en de ontwikkeling van enig tijdsbesef.

De samenstellers van dit voorstel pleiten voor een eenvoudig, overzichtelijk, gemakkelijk te onthouden en herkenbaar chronologisch kader dat telkens weer wordt gebruikt, herhaald of toegepast. Op deze manier kan thematisch onderwijs worden gegeven met wat meer nadruk op chronologie. Bij de invulling van dit kader zou aandacht moeten worden besteed aan mogelijke vormen van herhaling en aan zinvolle samenhangen. Het gaat dan om samenhang tussen de onderdelen van het chronologische kader zelf, maar ook om de verbanden die onderdelen van het kader hebben met verschijnselen die niet in het kader zijn opgenomen.

Hopelijk draagt de nieuwe aandacht voor chronologie in het geschiedenisonderwijs vooral bij tot zinvolle didactische uitwerkingen en blijft de discussie over chronologische kennis niet hangen op het niveau van 'ze weten niks meer'.

D

Discussie

Op de vakgroep geschiedenis van de Universiteit Utrecht vond enige tijd geleden een felle discussie plaats tussen medewerkers van de vakgroep en een aantal geschiedenisdocenten van scholen die in een netwerk met de universiteit verbonden zijn. Het ging over een canon voor het geschiedenisonderwijs en de aanbevelingen van de commissie-De Wit. Universitair docent Leen Dorsman en Professor Wynand Mijnhardt hadden een uitgesproken mening in deze discussie.

12

Kleio vroeg hen hun gedachten-uitwisseling over de vorm en inhoud van de canon in het algemeen en de plaats van chronologische kennis daarin in het bijzonder voort te zetten aan de hand van een aantal vragen. Wat is chronologische kennis? Welke criteria moet je hanteren om te selecteren wat wel en niet in de 'canon' hoort? Van welke zaken en personen horen leerlingen te onthouden wanneer ze plaatsvonden of leefden? Hoe en in welke mate wordt in de onderwijsprogramma's aan de universiteit aandacht besteed aan de verwerving van chronologische kennis?

Chronologische kennis en canon

Mijnhardt: Canon betreft de vraag welke dingen van de geschiedenis we nu moeten weten. En als we vinden dat we bepaalde dingen moeten weten, dan is dat omdat we die dingen in een zinvol verband zien. En dat verband wordt mede gecreëerd door de chronologie. Dus de canon is uitgangspunt en die chronologie is daaraan op zijn best dienstbaar. Maar chronologie sec, dan denk ik aan reeksen pausen of het uitrekenen van de paasdatum en dat soort dingen, is niet veel meer dan hersengymnastiek.

Hersengymnastiek die ik persoonlijk leuk vind, maar desalniettemin nog steeds hersengymnastiek. Het verleden moet iets voor je betekenen en die betekenis krijgt het in de eerste plaats door een selectie van gebeurtenissen en pas in de tweede plaats door de volgorde.

Dorsman: Overzicht, daarmee bedoel ik chronologie, en inzicht hebben volgens mij direct met elkaar te maken. Ik heb zojuist mijn zeventiende historiografie-tentamen van deze week afgenomen en ik had net weer iemand die zich weliswaar een groot aantal namen herinnerde uit de afgelopen twee eeuwen, maar die ze niet in een goede volgorde wist te krijgen. Zo vraag ik bijvoorbeeld op dat tentamen wel eens wanneer *de Annales* zijn gesticht, het tijdschrift bedoel ik. Dat is in 1929. Als ze als antwoord het interbellum geven, dan vind ik dat wel goed. Maar ik heb ook wel eens enorme ruzie gehad met een student die 1890 noemde en die vond dat ik op jaartallen gefixeerd was. Die student wist dus verschillende dingen niet: niet alleen de stichting van de *Annales*, maar ook niet wat er in 1890 aan de hand was. In feite dus gebrek aan inzicht.

Mijnhardt: Ik denk dat je een paar dingen goed van elkaar moet onderscheiden. Historische inzichten zijn producten van het zich bezig houden met geschiedenis. Wat wij hier academische vaardigheden noemen of wat je in het onderwijs algemene vaardigheden noemt zijn bijproducten van iets anders en absoluut niet gebonden aan het vak geschiedenis alleen. Je kunt niet beginnen met in te zetten op dit soort vaardigheden. Je kunt evenmin beginnen met in te zetten op historische inzichten. Je moet beginnen met duidelijk te maken wat je wilt dat mensen leren, wat je zinvolle kennis vindt. Dat betekent vandaag dat je niet zonder meer de Mantsjoe-dynastie met leerlingen moet bespreken. Dat is heel leuk voor mensen die een verzameling Chinees porselein hebben. Je wilt leerlingen iets duidelijk maken over de wereld waarin ze zelf staan, of waarvan jij meent dat het hun wereld is. Vervolgens leer je ze dat aan in een bepaalde chronologische volgorde. En omdat ons denken over die wereld voortdurend verandert, krijgen we haast vanzelf ook met inzichten te maken. Maar die inzichten zijn een bijproduct van die verzameling feiten in zinvol verband die we canon noemen.

gebracht. Maar omdat het communisme gevallen is, is dat geen item meer. Dat krijg je ervan als je je stort op de waan van de dag.

Mijnhardt: Uiteraard moeten we bij elke grote gebeurtenis een aantal namen kennen. Bij de Wetenschappelijke Revolutie moeten we de namen weten van Kepler, Copernicus. Ja absoluut. Op het niveau van het vwo moet je al heel blij zijn dat leerlingen weten dat Newton iets bedacht heeft waardoor ons denken dat de natuur aan wetten onderhevig is. Maar omdat je realistisch moet zijn, moet je wat er in de canon komt heel zorgvuldig kiezen. Zodat er nogal wat restanten uit de canon weg kan. Wat mij betreft mag er een heel stuk van de Nederlandse achttiende eeuw weg.

En binnen die geselecteerde hoeveelheid moet feitelijke kennis, chronologische kennis aandacht krijgen, maar alleen in een zinvol verband. Dan is het ook minder moeilijk om het te onthouden. Je moet beginnen met duidelijk te maken waarom je wat aan de orde stelt. Het verband is dus de kern. Anders functioneert de kennis niet.

Didactiek

Dorsman: Met name in het eerste jaar van de studie geschiedenis wordt geprobeerd om een chronologisch overzicht bij de studenten te realiseren. Een canon van belangrijke gebeurtenissen, deels om de samenleving waarin wij leven te begrijpen, deels om verdere studie mogelijk te maken. Per week wordt er een thema gekozen. Er wordt voor een groot deel van uitgegaan dat die chronologie aanwezig is.

Maar als ik de enquêtes bekijk zijn veel collega's van mening dat er weinig van dat soort kennis aanwezig is bij de studenten die bij ons binnen komen. Sommige docenten doen er ook wat aan. Ze geven bijvoorbeeld meerkeuzetentamens met jaartallen en topografie.

Mijnhardt: Dat is ook het permanente debat hier in huis is. Als wij die chronologie loslaten is het afgelopen. Ik denk dat het debat moet zijn; doe vooral die en die canon met de daarbij behorende chronologie maar ben zeer zorgvuldig en ben niet benauwd om dingen op te ruimen. Als je maar ruimte houdt voor die tijdbalk. Kinderen mogen de lagere school niet af als ze de tijdbalk niet begrijpen. De invulling komt dan later wel.

Dorsman: Je moet ook aandacht besteden aan de didactiek. Want er is natuurlijk wel een probleem. Studeren is te vaak achter een boek zitten of luisteren naar de docent. Vooral wanneer we teveel aandacht besteden aan die overzichtskennis, zijn we misschien wel bezig de studenten binnen hun eerste jaar al van hun enthousiasme voor het vak af te helpen. We willen dus iets waarvan het effect misschien nog desastreuzer is dan de kwaal. Ik pleit er zelf heel erg voor om iets te doen waarbij dat overzicht heel duidelijk wordt aangebracht, maar waarbij dat geen stampwerk is en studenten veel meer zelfstandig aan het werk kunnen. Daar kunnen we didactische hulp bij gebruiken. Niet door de lessen en colleges 'op te leuken', maar door interesse te wekken.

Mijnhardt: Ik vind wel dat het de taak van de docent blijft om uit te leggen dat een moderne industriële samenleving niet zonder een wetenschappelijke revolutie kan. Dat de moderne kennis-samenleving van het Westen niet zonder verschriftelijking kan. Dat heeft niets te maken met stampwerk, dat is begrijpen. En op dat niveau kan iedereen – tot en met vbo alles leren. Ik heb het dan niet over ordeproblemen. Dit soort processen zijn iedereen duidelijk te maken.

Dorsman: Ik denk dat je het duidelijker kunt maken door zelfwerkzaamheid dan door uit te leggen.

Mijnhardt: Ik geloof heilig in het vertellen.

Dorsman: Daar geloof ik zeer zeker in. Ik ben nog steeds een voorstander van het hoorcollege, al mag dat van didactici niet meer. Toch zijn er momenten waarop het anders zou moeten bij ons. Vooral in het eerste jaar.

Mijnhardt: Ik vind dat het ook daar rampzalig zou zijn als je niet goed zou kunnen vertellen. Vergeet vooral de macht van het verhaal niet. Ik ben ook een heleboel vergeten van wat ik allemaal geleerd heb. De kennis verborgen in een goed verhaal is snel te activeren.

Dorsman: Dat is toch een pleidooi voor veel uit het hoofd leren?

Mijnhardt: Ik kende alle pausen. Dat heb ik nu niet meer nodig, dat is onzinnige kennis.

Je moet met je verhaal de zaken zo helder kunnen maken, laten zien dat zaken met elkaar in verband staan, waardoor je het ook beter onthoudt. Er

is inderdaad een leerstoel didactiek nodig. Je zult tientallen methoden naast elkaar moeten leggen en uit moeten proberen. De kinderen veranderen ook steeds. Misschien moeten dingen via Internet. Maar als je het verband loslaat is het zinloos om zaken te onthouden.

We moeten ook niet onderschatten hoeveel de mensen zich herinneren. Ik merk dat ook bij mijn eigen kinderen. Ze blijken toch veel meer op te steken dan wij denken. Als ze het zich herinneren is het verband ook weer snel gelegd. Het voortgezet onderwijs moet de basis leggen. Het is al heel wat als mensen zich herinneren 'dat heb ik ooit gehad'. Want zeg nou zelf, wat was nou onze kennis van het historische geheel. Ik wist ook niet zoveel toen ik de middelbare school verliet en ik begreep nog minder.

Dorsman: Ik moet ook wel zeggen, wat een middelbare schooldocent paraat heeft aan enorme hoeveelheden kennis, omdat zij ieder jaar die hele cyclus weer opnieuw doorlopen, daar ben ik buitengewoon jaloers op.

Boek van de maand

M. Prak

Arm en rijk in de wereld

Bespreking van:

David S. Landes, 'Arm en rijk.

Waarom sommige landen erg rijk zijn en andere erg arm'.

16

(Vertaling van 'The Wealth and Poverty of Nations. Why some are so rich and some so poor' door A. Abeling en P. Verhagen).

Uitgeverij Het Spectrum, Utrecht 1998,

700 blz., prijs f75,-.

In de economische geschiedenis zijn er twee grote vraagstukken. Waarom kon in West-Europa, na vele eeuwen van langzame economische groei of zelfs een volledige afwezigheid van groei, plotseling een versnelling inzetten die heeft geleid tot ons huidige welvaartspeil? En waarom hebben vervolgens niet alle delen van de wereld meege profiteerd van deze ontwikkeling?

De meeste economisch-historici houden zich natuurlijk helemaal niet met dit soort problemen bezig. Die schrijven boeken over de ontwikkeling van de dienstensector in de negentiende eeuw, of het muntwezen in de tijd van de Republiek. Maar indirect moeten ook dergelijke onderzoeken licht helpen werpen op de 'grote vragen', die uiteindelijk de 'grootste vragen' misschien kunnen helpen beantwoorden.

Technologie

David Landes, tot voor enkele jaren hoogleraar in de economische geschiedenis aan Harvard University, is een bijzonder historicus, omdat hij over beide 'grootste vragen' een boek heeft geschreven. De eerste vraag beantwoordde hij in 1969 in een klassiek geworden pil van ruim vijfhonderd bladzijden, *The Unbound Prometheus*.

In dat boek wordt uitgelegd dat we bijna alle heil te danken hebben aan technische uitvindingen en de toepassing daarvan, vooral in de industrie natuurlijk.

Dat Landes een liefhebber van techniek is, bewees hij in een tweede boek, uit 1983, dat gewijd was aan de geschiedenis van de mechanische klok.

Sindsdien is het heel lang stil gebleven rond de economische leerstoel in Harvard. Maar na vijftien jaar ligt er dan een vervolg op de *Unbound Prometheus*, in de vorm van het vuistdikke *Arm en rijk*.

Wereldgeschiedenis

Landes' nieuwe boek heeft mondiale ambities. Het wil niets minder bieden dan een vergelijking van de economische wederwaardigheden van de verschillende werelddelen, in de hoop zo uit te vinden waarom sommige streken zich voorspoediger hebben ontwikkeld dan andere. Men vindt er hoofdstukken over Noord- en Zuid-Amerika, over China en Japan, over de Arabische wereld. En natuurlijk heel veel over Europa. Want het moet gezegd, Landes is een ouderwetse Eurocentrist. Al vanaf het voorwoord laat hij er geen misverstand over bestaan dat hij zal weigeren een modieuze knieval te maken voor de multiculturele samenleving, de gelijkberechtiging van de vrouw of andere politiek-correcte opvattingen. "Ik stel de waarheid boven mooie dromen", stelt Landes polemisch aan het eind van zijn inleiding. Zijn boek heeft dan ook al heel wat stof doen opwaaien.

Suiker

De wereldeconomie die vanaf de late Middeleeuwen begon vorm te krijgen, was niet alleen een abstract systeem, maar bestond uit concrete ontmoetingen van de verschillende culturen. Zo bij voorbeeld op de suikerplantages in het Caribisch gebied. De oorspronkelijke bewoners, de indianen, waren reeds voor de komst van de

Prof. dr. M. Prak is hoogleraar sociale en economische geschiedenis aan de Universiteit Utrecht.

Europeanen begonnen met op bescheiden schaal suikerriet te verbouwen. Maar de Spanjaarden zagen de mogelijkheden van een systematische exploitatie van de zoete rietstengel. In 1550 gelastte de Spaanse Kroon de uitgifte van plantagegronden aan geïnteresseerde ondernemers. In 1600 waren er in Nieuw-Spanje zo'n veertig suikermolens in bedrijf.

De inheemse bevolking bleek echter niet bestand tegen de moordende arbeidsomstandigheden. Daarom werden slaven aangevoerd vanuit Afrika. Hun fysieke uithoudingsvermogen werd door de plantage-eigenaars gewaardeerd op viermaal die van een indiaan. Maar ook de zwarte slaven werden meedogenloos uitgebuit. Bovendien maakten de Spaanse plantagehouders niet optimaal gebruik van de mogelijkheden. Zij organiseerden hun bedrijven als autarkische eenheden, alsof het "*middeleeuwse landgoederen*" waren, aldus Landes, waar behalve suikerriet ook voedsel werd verbouwd. Ook werd er te weinig geïnvesteerd; liever gaven de plantagehouders zich over aan luxevertoon.

Pas met de komst van de Engelsen werden de economische potenties van het gebied ten volle gerealiseerd. De Engelse ondernemingen verbouwden niet langer hun eigen voedsel maar importeerden dit uit de Verenigde Staten of het moederland. Op deze manier plukten zij de voordelen van arbeidsdeling en specialisatie. Bovendien scheidden zij zorgvuldig hun bedrijf van private genoegens. De bedrijfsvoering werd overgelaten aan zaakwaarnemers ter plaatse, de winsten werden geconsumeerd in Engeland. Allemaal heel efficiënt, volgens Landes.

Toeval en geluk

In een notendop maakt de geschiedenis van de suikerteelt heel veel duidelijk over wat de Europeanen onderscheidde van de bewoners elders in de wereld.

In de allereerste plaats wel hun ondernemingslust. Die was hen in zekere zin aangeboren en dus maar zeer ten dele een verdienste. Landes meent dat het geen toeval is dat economisch succes vooral een voorrecht is van de gematigde klimaatzones. Hoe dichter men bij de evenaar komt, des te ongeschikter worden de omstandigheden voor economische ontwikkeling. De hitte beperkt de lengte van de werkdag, extreme naturomstandigheden kun-

nen het werk van jaren in een klap teniet doen. Voor een belangrijk deel berust dus de voorspoed van de Europeanen op geluk.

Maar geluk alleen was niet voldoende. Want men moet van de omstandigheden ook maximaal willen profiteren. Dat is een kwestie van mentaliteit. Die mentaliteit kreeg in Europa, zo beweert Landes in navolging van Weber, vooral gestalte in de Reformatie. De Reformatie was echter zelf weer een gevolg van een staatkundige bijzonderheid, van een toevalligheid zo men wil. In de meeste delen van de wereld heersten autocratische vorsten over grote rijken. Na het uiteenvallen van het Romeinse Rijk was echter niemand er meer in geslaagd om Europa langdurig onder een eenhoofdig gezag te verenigen.

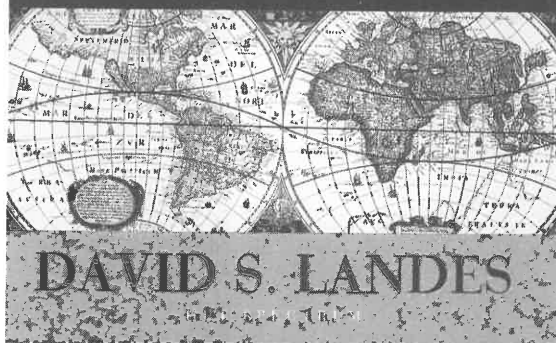
Terwijl elders het ondernemersinitiatief smoorde in de angst van de vorsten voor de concurrentie van rijk geworden handelaars, waren de Europese vorsten juist met elkaar in een strijd op leven en dood verwickeld. In die strijd kwam het hen goed uit om bondgenootschappen te sluiten met ondernemende lieden. Europese vorsten moedigden innovaties aan, beschermden steden en handel en richtten universiteiten op in de hoop daarvan bruikbare ideeën te krijgen die hun staten beter, maar vooral machtiger zouden kunnen maken.

Het katholicisme had echter in zekere zin de droom van het wereldrijk nog niet losgelaten en bleek daarom op langere termijn ongeschikt als voedingsbodem voor economische vooruitgang. Landes wordt niet moe erop te wijzen dat, als puntje bij paaltje komt, katholieke landen niet deugen, zowel in morele als economische zin. De Industriële revolutie vond dus ook plaats in een protestants land. En als hij wil verklaren waarom ook de Japanners economisch zo succesvol konden worden in de negentiende eeuw, memoreert Landes niet alleen de aantrekkelijke klimatologische situatie, maar ook het feit dat er in Japan een "*protestantse arbeidsethos*" heerste (402).

Andere culturen kunnen daarentegen minder zijn instemming wegdragen. De economische wederwaardigheden van de islamieten worden behandeld in een hoofdstuk met de merkwaardige titel 'De geschiedenis op een dwaalspoor?'. In een drukproef van de

ARM EN RIJK

Waarom werd het Westen rijk?
Het opzienbarende en overtuigende antwoord
van een gezaghebbend historicus.

17

Amerikaanse editie heette dit hoofdstuk 'History gone wrong' – zonder vraagtekens.

Dit hoofdstuk wordt veelbetekend afgesloten met een uitvoerige, maar voor buitenstaanders ook nogal ontoegankelijke polemiek tegen de oriëntalisten, die ageren tegen Westerse stereotypingen van de arabische cultuur.

Economische geschiedenis

Landes' boek is echter niet alleen een polemiek tegen de cultuurrelativisten, maar ook tegen de heersende mode onder de economisch-historici.

Economische geschiedenis heeft van meet af aan met een been in de geschiedenis gestaan en met het andere in de economische wetenschappen. Het is geen toeval dat de eerste gewone leerstoel in Nederland op het gebied van de economische en sociale geschiedenis in 1913 werd gevestigd aan de Nederlandse Handelshogeschool te Rotterdam, de voorloper van de Erasmus Universiteit.

De afgelopen twintig jaar is de band alleen maar inniger geworden. Vooraanstaande economisch-historici bedienen zich van methoden en theorieën die in de economie zijn ontwikkeld en passen die toe op het verleden.

Dat levert vaak boeken op met een aanzienlijke dosis jargon en grote hoeveelheden cijfers. Niet iedereen vindt dat even leuk.

David Landes kennelijk ook niet, want zijn boek is geheel vrij van jargon en er komt ook geen tabel in voor. Het is daarmee ideale lectuur voor uw gepensioneerde schoonvader, die wel eens wat over geschiedenis wil lezen. Maar in wetenschappelijk opzicht is het boek, ondanks de luidruchtige aanbevelingen van liefst twee Nobelprijswinnaars in de economie op het stofomslag, een stap terug. De bewijsvoering ontbeert de kwantitatieve precisie waarop de moderne economische geschiedenis terecht prat gaat.

Het is natuurlijk onmiskenbaar dat het in het Westen globaal een stuk beter gaat dan in andere werelddelen. Maar dat is slechts een deel van het verhaal. In de Verenigde Staten zijn de binnensteden vaak zo verloederd, dat men zich in de Derde Wereld waant. De koploper van de Industriële Revolutie, Engeland, is al jaren niet meer in staat om een behoorlijk automobiel te produceren. De klassieke industriegebieden daar zijn net bezig op te krabbelen uit een diep economisch dal, niet door de ontwikkeling van nieuwe industrieën maar met toeristische trekpleisters en winkelstraten voor de *funshoppers*.

Dergelijke verschillen vindt Landes kennelijk onbelangrijk in het licht van de grote onderscheiden tussen arm en rijk in de wereld. Maar de beter gedocumenteerde verschillen tussen afzonderlijke landen, in plaats van hele werelddelen, zou scherpere inzichten kunnen verschaffen in de manieren waarop onderlinge verschillen ontstaan en beklijven.

Ook in zijn theoriegebruik is Landes weinig subtiel. Hij vermoedt zijn lezers niet met ingewikkelde modellen, maar onthaalt hen op een flinke dosis *common sense*.

Iedereen snapt natuurlijk wel dat er in die warme landen niks te bereiken valt. Maar waarom dan toch weer wel in Australië, alhoewel dat dichterbij de evenaar ligt dan China?

Verhalend

In de plaats van cijfermatige precisie en theoretische scherpelijperij bedient Landes zijn lezers op hun wen-

ken met rake typering en pakkende voorbeelden. Veel hoofdstukken worden afgesloten met een treffende casus, die het voorafgaande nog eens heel concreet neerzet. Dat is leuk en aanschouwelijk. Het boek vertoont dus niet alleen de gebreken, maar ook de voordelen van een verhalende geschiedschrijving.

Wie bestand is tegen de conservatieve vooroordelen van de schrijver beleeft aan dit boek heel wat genoeglijke en informatieve uren. Maar het laatste

woord over de verdeling van armoede en rijkdom in de wereld is hiermee niet gezegd.

Misschien had zelfs Landes dat ook niet verwacht.

Het boek is voorzien van een noten-apparaat, een uitgebreid register en een uitvoerige bibliografie van 78 pagina's.

Soms worden goede daden beloond

In Engeland kwam de irrationele discriminatie waar de meeste continentale landen door geplaagd werden, nauwelijks voor. De meest stupide vorm daarvan was van religieuze aard*: de vervolging en uitwijzing van Franse protestanten (herroeping in 1685 van het Edict van Nantes van Hendrik IV), en de wijdverbreide uitsluiting van joden uit allerlei beroepen, deels (psychologisch) uit vrees en haat, deels (institutioneel) wegens het christelijke karakter van de gilden en de nawerking van vroegere uitwijzingen. De godsdienstige overtuiging was trouwens niet het enige toelatingscriterium voor de gilden van ambachts- en vakgenoten. Zo kwamen bijvoorbeeld in delen van Duitsland alleen 'door eerbare ouders verwekte mannen' (voluit in het Duits: *von ehrlichen Eltern aus reinem Bett erzeugt*) in aanmerking.

(Sommige geleerden hebben de economische consequenties van dat soort discriminaties willen bagatelliseren, alsof er voor elke uitgesloten persoon een even goede, intelligente, ervaren vervanger klaar stond; en alsof die slachtoffers van vooroordeel en haat geen waardevolle kennis en vaardigheden aan gretige rivalen te bieden hadden. Dat soort scherpzinnigheden hoeven we niet serieus te nemen; ze druisen tegen de logica en tegen de feiten in.)

Engeland profiteerde hier van de wonden die andere landen zichzelf toebrachten. In de zestiende eeuw zochten wevers uit de Zuidelijke Nederlanden er hun toevlucht en namen de geheimen van de 'nouvelle draperie' met zich mee. De Nederlandse boeren voerden ontwateringstechnieken en intensievere landbouwmethoden in. In de zeventiende eeuw brachten joden en crypto-joden, van wie er veel derde- of vierde-generatie-marranen-slachtoffers van vervolging in Spanje of elders waren, hun ervaring in publieke en particuliere financiën naar Engeland, terwijl hugenoten, kooplieden, ambachtslieden, oude rotten in de internationale handel en financiering, met hun internationale netwerk van geloofs- en familieconnecties kwamen.

* Voor religieuze buitenstaanders in Engeland waren er ook belemmeringen om aan het politieke leven deel te nemen en om toegelaten te worden tot universiteiten; maar die loodsten die minderheden paradoxaal genoeg het zakenleven in en behoedden hen zo voor de verlokkingen van de deftige stand.

Casus bij Hoofdstuk 15. Engeland en de rest (239-240).

Duitsland en Europa, 1945-2000

Verantwoording

• De opdracht

De commissie kreeg de opdracht een stofomschrijving te maken voor een thema dat leerlingen inzicht geeft in de fundamentele veranderingen die er tussen 1945 en 2000 zijn opgetreden in Duitslands positie in Europa. Het thema, zo staat in de toelichting, moet leerlingen vertrouwd maken met *'continuïteit en discontinuïteit, macht en invloed, nationale belangen, speelruimte in de buitenlandse politiek, beleidskeuzes en de openheid van het historisch proces'*.

De gespreide invoering van de tweede fase brengt met zich mee dat er in het jaar 2000 examens 'oude stijl' en 'nieuwe stijl' zullen zijn. Dat betekent dat het thema moet passen binnen een van de themavelden van het bestaande examenprogramma en in een subdomein van het nieuwe examenprogramma voor de tweede fase.

Om verwarring te voorkomen is vastgesteld dat bij dit thema alleen maar een beroep mag worden gedaan op vaardigheden die zowel in het vigerende als in het nieuwe examenprogramma voor de tweede fase worden genoemd.

• De hoofdvraag

De commissie heeft de volgende hoofdvraag als uitgangspunt genomen:

Welke internationale en nationale ontwikkelingen verklaren dat Duitsland van een verslagen en vervolgens verdeeld land, een betrouwbare en invloedrijke partner in Europa werd?

In de relatie tussen Duitsers en inwoners van andere landen speelde het begrip betrouwbaarheid na 1945 lange tijd een grote rol. In didactisch opzicht is dit begrip bruikbaar, het stimuleert bij leerlingen onderzoek naar en discussie over de positie die Duitsers mochten innemen of de positie die zij zichzelf binnen Europa toedichtten.

De hoofdvraag vindt een achtergrond in de geschiedenis van Duitsland tussen 1870 en 1945. De commissie verwijst hiervoor naar het historisch kader.

Vanaf het begin van de jaren vijftig wist de BRD geleidelijk binnen Europa een eigen politieke status te verwerven. De DDR bleef te sterk afhankelijk van de SU om hetzelfde te bereiken. Daarom gaat de meeste aandacht uit naar de BRD. Deze scheve verhouding wordt voor havo/vwo enigszins rechtgetrokken door twee casussen waarin leerlingen worden geconfronteerd met de houding van DDR-burgers ten aanzien van integratie in het Oostblok en ten opzichte van de DDR als Duitse staat.

• Het nieuwe examenprogramma

Het uit de hoofdvraag afgeleide thema past binnen het themaveld 'Internationale betrekkingen en blokvorming' (programma oud) en in het subdomein 'Internationale betrekkingen en oorlogvoering' genoemd in de nieuwe examenprogramma's voor havo en voor vwo.

De commissie ziet de Koude Oorlog, de context van het grootste deel van het thema, als een bijzondere vorm van oorlogvoeren waarbij vrede en veiligheid regelmatig in het geding zijn. Met deze interpretatie meent de commissie te voldoen aan de eindterm in het subdomein. Een aantal specificaties van de eindterm staat in het thema centraal, andere hebben een ondergeschikte plaats gekregen.

De commissie had problemen met de mate waarin het thema al bij de opdracht was ingevuld. De ontwikkeling van een thema op basis van één subdomein wordt op die wijze ingewikkeld en soms ook wat gekunsteld. Een stofomschrijving voor het vak geschiedenis kan om begrijpelijke redenen niet doorlopen tot het jaar 2000. De 'dwingende' stofomschrijving is derhalve beperkt tot de periode 1945-1991. Voor de rest van de jaren negentig heeft de commissie gekozen voor een open einde (zie havo/vwo, paragraaf 8.2). Deze keuze sluit aan bij de ideeën achter de tweede fase en bij de opdracht. Voor mavo/vbo is 1990, het jaar van de Duitse eenwording, als afsluitend jaar gekozen.

• De stofomschrijving voor het centraal examen mavo/vbo

Tot het jaar 2003 staat de minister het mavo/vbo geen eigen examenonderwerp toe. De commissie streeft er naar de omschrijving van dit thema voor het centraal examen mavo/vbo af te stemmen op de capaciteiten en de belangstelling van de mavo/vbo leerling. Hierbij is de commissie niet gebonden aan de bovengenoemde eisen voor havo en vwo.

• De opzet van het thema

De commissie heeft uit didactische overwegingen bij (bijna) elk hoofdstuk voor de volgende aanpak gekozen:

een omschrijving van een situatie in een bepaald jaar, een analyse van de voornaamste ontwikkelingen die tot deze situatie hebben geleid en (bij zes hoofdstukken havo/vwo en drie hoofdstukken mavo/vbo) een omschrijving van een casus waarin een bepaald aspect – afgeleid uit de hoofdvraag of uit de context van het thema, de Koude Oorlog – wordt verdiept.

De sprongen in de tijd in de eerste paragraaf van elk hoofdstuk houden verband met de beschikbare hoeveelheid lestijd (twintig lessen); ze zijn daarnaast geschikt om telkens opnieuw de aandacht van de leerling te trekken. Omdat het gaat om de beschrijving van een situatie heeft de commissie hier van het gebruik van een subdeelvraag afgezien.

De ontwikkelingen in de andere paragrafen roepen vragen op en nodigen uit tot vergelijking en tot interpretatie. Er kan derhalve een beroep worden gedaan op het gebruik van uiteenlopende vaardigheden.

• Casus

Wat zijn de doelstellingen van een casus?

De leerling verwerft deels of volledig zelfstandig aan de hand van bronnen basiskennis over het gegeven onderwerp of over het gestelde probleem. Bij het centraal examen moet hij/zij deze basiskennis kunnen combineren met nieuwe gegevens

uit andere bronnen. De opdrachten zijn gericht op verbreding of verdieping van de genoemde basiskennis. Een casus mag alleen aan de hand van bronnen worden getoetst.

Er wordt gestreefd naar gevarieerd brongebruik, naast tekstbronnen worden beeldbronnen en cijfermatige bronnen voorgelegd. Elke casus leent zich voor toepassing van de eerder genoemde vaardigheden.

De commissie heeft de casus als element van een stofomschrijving voor het centraal examen gecontinueerd; ze acht dit element waardevol voor de ontwikkeling van het vak geschiedenis in de tweede fase en in de vernieuwde bovenbouw mavo.

• **Begrippen en namen**

Historische begrippen en namen van personen die voor het examen tot de leerstof worden gerekend zijn de eerste keer dat zij in de stofomschrijving voorkomen vet gedrukt.

De naam van een persoon is alleen vet gedrukt als hij/zij binnen het thema een rol van betekenis speelde.

• **Restricties**

Het historisch kader moet de leerling vertrouwd maken met de achtergrond van de hoofdvraag. Havo- en vwo-leerlingen moeten bij het examen kunnen aangeven dat de hoofdvraag aansluit bij vragen die voor 1945 over Duitslands positie in Europa werden gesteld. Voor het overige maakt dit historisch kader geen deel uit van de examenstof.

Vanwege het open einde van hoofdstuk acht in de stofomschrijving voor havo/vwo stelt de commissie beperkingen aan het toetsen van de kennis van en het inzicht in kenmerkende ontwikkelingen in de jaren negentig. Zie de tekst aan het einde van hoofdstuk acht.

Historisch kader

Sinds Duitsland in 1871 één staat werd, was het uit een oogpunt van stabiliteit een probleemgeval, zowel nationaal als internationaal. De eenwording was afgedwongen met militaire overwinningen op Oostenrijk-Hongarije en Frankrijk. Onduidelijk was hoe duurzaam de grenzen van de nieuwe staat zouden zijn. Zou het door Bismarck gevormde klein-Duitsland weldra een groot-Duitsland willen worden? Afgezien van dit potentiële gevaar, werden de internationale verhoudingen op het Europese continent belast met de 'Duitse kwestie': hoe kon deze machtige en centraal gelegen natie een berekenbare partner worden in het bestaande stelsel?

Nationaal waren de voortekenen evenmin gunstig. De binnenlandse verhoudingen in de nieuwe eenheidsstaat werden bepaald door grote verdeeldheid, tussen katholieken en protestanten, tussen sociaal-democraten en de overheid, tussen nationalisten en particularisten. In de ontwikkeling naar democratische verhoudingen leek Duitsland achter te blijven bij landen als Frankrijk en Groot-Brittannië.

Deze intern gespleten en extern nauwelijks geaccepteerde staat kon aanvankelijk vreedzaam blijven functioneren dankzij de diplomatieke stuurmanskunst van Bismarck. Na zijn aftreden in 1890 werd Duitsland echter, vooral onder invloed van keizer Wilhelm II, een rusteloze en daardoor onbetrouwbare grootmacht. Nationaal liep de politieke strijd hoog op. De verleiding werd groot om met een expansionistische politiek de verdeeldheid te overwinnen. Bovendien meende Duitsland, als laatkomer onder de naties, recht te hebben op een inhaalmanoeuvre in de jacht op macht en invloed. Toen het poogde de maritieme suprematie van de Britten aan te tasten, was – naast de crisis in de Balkan – een van de belangrijkste oorzaken van de Eerste Wereldoorlog geboren.

Deze oorlog liep uit op een nederlaag en bij de vrede van Versailles kreeg Duitsland harde strafmaatregelen opgelegd. De republiek van Weimar kon nauwelijks op voldoende interne steun rekenen en was daardoor in de ogen van de andere Europese naties onbetrouwbaar. In Duitsland keerden zowel rechtsextremisten als communisten zich tegen het democratische stelsel, dat ook in het leger en grote delen van het ambtelijke apparaat afwijzing opriep. De buitenlandse politiek stond onder grote druk van de revanchegevoelens die gevoed werden door woede over het 'dictaat van Versailles'.

Duitsland zocht, evenals in de periode 1871-1914, een plaats in Europa, maar dreigde opnieuw door zijn onberekenbaarheid een bron van ontwrichting te worden. Vooral dankzij de staatsmanswijsheid van Gustav Stresemann, die streefde naar verzoening met Frankrijk, werd dit gevaar gedurende de jaren twintig afgewend. Zijn dood, in 1929, betekende een grote terugslag voor de democratie van Weimar, die hetzelfde jaar de klap kreeg te verwerken van een economische crisis die weldra de werkloosheid opjoeg en de politieke verhoudingen radicaliseerde.

In januari 1933 kwam met de benoeming van Adolf Hitler tot Reichskanzler de nationaal-socialistische beweging aan de macht. Zijn bewind maakte binnen korte tijd een einde aan de interne verdeeldheid door de dictatuur af te kondigen en politieke tegenstanders aan vervolging te onderwerpen. In strijd met het verdrag van Versailles herbewapende het nazistische regime in hoog tempo. Met de annexatie van Oostenrijk en Sudetenland kreeg het de reputatie van steeds invloedrijker, maar door zijn dreigende houding ook steeds onbetrouwbare natie. Toen Duitsland in september 1939 Polen binnenviel, was de Tweede Wereldoorlog een feit.

Kort daarna begon de door de nazi's met sinistere perfectie uitgevoerde genocide op het Europese jodendom. Hun militaire agressie bracht Duitsland in 1941 ook in oorlog met de Sovjetunie en de Verenigde Staten, een militaire strijd die vier jaar later op een totale nederlaag voor Duitsland uitliep. Daarmee was de Duitse kwestie niet verdwenen maar opnieuw aan de orde: hoe kon voorkomen worden dat deze door haar omvang en ligging potentieel invloedrijke natie door interne verdeeldheid en/of expansiedrang andermaal de stabiliteit in Europa in gevaar zou brengen?

Duitsland en Europa, 1945-2000

vwo en havo

1. Hoe stond Duitsland na de nederlaag er voor; welke houding namen Duitsers en Geallieerden aan?

1.1 1945, hoe stond Duitsland er voor?

• Na de capitulatie

Van het grote Duitsland was niets over; het had onvoorwaardelijk gecapituleerd en daarmee zijn soevereiniteit volledig verloren. De overheersing door de geallieerde overwinnaars was in meerdere opzichten pijnlijk; met name werd het Rode Leger gevreesd. In het dagelijks leven werden vrouwen, mannen en jongeren, elke groep op een eigen wijze, geconfronteerd met de directe gevolgen van oorlog en nederlaag: de puinhopen in de steden, andere vormen van grote materiële nood, ziekten en krijgsgevangenschap. De samenleving was volledig verstoord als gevolg van de vernielde infrastructuur, de grote stromen vluchtelingen, het gigantisch tekort aan huisvesting en het ontbreken van een geregeld bestuur op landelijk niveau.

1.2 Hoe dachten Duitsers over de ontstane situatie?

• Verbijstering en apathie

De meeste Duitsers waren verbijsterd, hun door de nazipropaganda opgevoerde verwachtingen waren in duigen gevallen. De confrontatie met wandaden, gepleegd in naam van het Duitse volk, versterkte bij veel Duitsers een apathische houding. Waar mogelijk trokken zij zich terug in de familiekring. Onder de miljoenen Duitsers die uit hun geboortestreek waren gevlucht of waren verdreven, was het gevoel ontworpend te zijn nog sterker aanwezig.

1.3 Welke houding namen Geallieerden ten opzichte van Duitsland en ten opzichte van elkaar aan?

• De opvattingen van de 'Grote Drie'

De geallieerde leiders Roosevelt, Stalin en Churchill hadden vóór 1945 slechts vage ideeën over de toekomst van Duitsland na de Duitse nederlaag. De in 1943 gemaakte afspraken over de voorlopige opdeling van Duitsland in bezettingszones kwamen mede voort uit de angst dat 'de ander' het ontstane machtsvacuüm zou opvullen. Tijdens de **Jalta-conferentie** (februari 1945) besloten ze ook de hoofdstad Berlijn in vier zones in te delen.

Nieuwe tegenstellingen tekenden zich af. Stalin forceerde gebiedsverschuivingen in het oosten; Duitsland raakte een kwart van zijn grondgebied kwijt. In een gespannen sfeer maakten Stalin, Truman en Attlee tijdens de **conferentie in Potsdam** afspraken over Duitsland: denazificatie, ontwapening, demilitarisering, democratisering en ontmanteling van de Duitse oorlogsindustrie. Een deel van de afspraken bood ruimte voor eigen interpretatie. Duitsland moest, ondanks de opdeling, een economische eenheid blijven. Een Geallieerde Controle Raad moest dit bevorderen. Een door de Sovjetunie (voortaan genoemd SU) gewenste definitieve regeling over de herstelbetalingen bleef uit.

2. Welke internationale en nationale ontwikkelingen verklaren de Duitse deling?

2.1 1949, 'Stalin's misrekening'

12 Mei 1949, feest in West-Berlijn, na 11 maanden is de Sovjet-blokkade opgeheven. Stalin heeft geen van zijn doelen bereikt: in plaats van de door Stalin geëiste integratie van West-Berlijn in de Sovjet-zone bleef West-Berlijn een westerse voorpost. Evenmin kwam iets terecht van de eis 'alle bezettingstroepen uit Duitsland'.

De crisis rond Berlijn stimuleerde de oprichting van de **Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (Nato)** in april 1949; het westelijk deel van Duitsland behoorde tot het verdragsgebied. Op 8 mei gaven vertegenwoordigers van de wettelijke Duitse deelstaten hun goedkeuring aan een grondwet voor een Westduitse staat, tegen de zin van Stalin die voorstander was van een Duitse eenheidsstaat met een 'anti-fascistische regering'.

2.2 Welke internationale ontwikkelingen tussen 1945 en 1949 bevorderden de Duitse deling?

• Een gedeeld Europa

De groeiende tegenstelling tussen de SU en de westelijke Geallieerden na 1945 was de belangrijkste oorzaak van de Duitse deling. Het toenemende, wederzijdse wantrouwen werd mede gevoed door ontwikkelingen in het bezette Duitsland.

Schijnverkiezingen en de invoering van het **Stalinistisch systeem** in Oost-Europese staten in de periode 1945-1947 voedden de vrees voor verdere communistische expansie; stemmenwinst van communisten bij parlementaire verkiezingen in andere Europese landen versterkte deze vrees. Het is onzeker of Stalin alleen uit was op veilige grenzen (een schild van Oost-Europese staten) of geheel West-Europa binnen zijn invloedssfeer wilde krijgen.

President Truman formuleerde in het voorjaar van 1947 de **containment-politiek** (Truman-doctrine) en vroeg in dat kader het Amerikaanse Congres de **Marshall-hulp** goed te keuren.

De staatsgreep in Praag in februari 1948 wekte in de Verenigde Staten (voortaan genoemd VS) en in West-Europa grote onrust. Het Amerikaanse Congres liet zijn bezwaren tegen de Marshall-hulp vallen. West-Europese landen waren bereid samen tegenwicht te bieden aan de militaire overmacht van de SU in Europa. De **blokkade van Berlijn** (1948-1949) wees uit dat de grens tussen 'Oost en West' in Duitsland lag.

2.3 Welke nationale ontwikkelingen tussen 1945 en 1949 bevorderden de Duitse deling?

Deze ontwikkelingen werden voor een groot deel bepaald door de geallieerde bezetters. Tot 1947 voerde elke mogendheid in haar zone een eigen politiek.

- **De economische deling**

De economische samenwerking, afgesproken in Potsdam, kwam moeilijk van de grond. Zowel de Fransen als de Russen plunderden hun eigen zone leeg, in hun ogen een vorm van herstelbetalingen. De SU leverde niet de afgesproken hoeveelheid voedsel uit de oostzone. De samenwerking binnen de Geallieerde Controleraad verliep steeds stroever.

De aanhoudende vluchtelingenstromen uit het oosten vergrootten de in de westelijke zones al bestaande economische problemen (geldontwaarding, zwarthandel) en werkten chaos in deze zones in de hand. De VS en Engeland voegden in 1947 hun zones samen en werkten in het geheim aan een **geldhervorming** om de economie in hun zones weer op te bouwen. Korte tijd later sloot Frankrijk zich bij deze samenwerking aan. Met de invoering van de D-mark, in juni 1948, werd Duitsland in economische zin definitief gedeeld.

Stalin beschouwde deze geldhervorming als een schending van 'Potsdam'. Het economisch herstel in de westelijke zones en het vertrouwen in de Marshallhulp verkleinden de kans dat Duitsers zouden kiezen voor zijn visie van de Duitse eenheidsstaat. De blokkade van Berlijn was zijn antwoord op de westerse 'indammings-politiek'.

- **De blokkade van Berlijn**

De blokkade paste in de afgrenselingspolitiek van de SU. Tevens was het een chantagemiddel om de kwestie Duitsland naar eigen inzicht te regelen.

Het verloop van de blokkade, met name het onderhouden van de **luchtbrug**, toonde de bereidheid van de VS aan om te interveniëren ten gunste van niet-communistisch Europa, waartoe het westen van Duitsland en het bijzonder kwetsbare West-Berlijn werden gerekend. Tijdens de crisis werd de basis gelegd voor nauwe samenwerking tussen West-Europa en de VS (de Atlantische Alliantie) met als concreet resultaat de NAVO.

Tijdens de blokkade van Berlijn werd de samenwerking tussen de drie westelijke zones uitgebreid. Deelstaatsverkiezingen in deze zones legden feitelijk de basis voor de **Bondsrepubliek Duitsland** (BRD). Onder toezicht van de westelijke Geallieerden kwam een democratische grondwet tot stand.

De blokkade van Berlijn versterkte gevoelens van saamhorigheid onder West-Duitsers en stelde hen in de gelegenheid de rol van dader te verwisselen voor de rol van slachtoffer.

Een anti-Amerikaanse stemming in het westen van Duitsland veranderde in een pro-Amerikaanse. De invloed van de Marshallhulp versterkte deze laatste ontwikkeling. Na de Bondsdagverkiezingen (augustus 1949) werd de pro-westerse CDU-politicus **Adenauer** tot **bondskanselier** gekozen.

- **Het ontstaan van de Duitse Democratische Republiek**

Met toestemming van Stalin werd in de Oost-zone in het najaar van 1949 de **Duitse Democratische Republiek** (DDR) opgericht, een 'boeren- en arbeidersstaat' zoals de andere **volksdemocratieën** in het Oostblok.

De ontwikkelingen in de oostzone tussen 1945 en 1949 vertoonden overeenkomsten met ontwikkelingen in Oost-Europese landen; om steun van groepen Duitsers te behouden of te verwerven vonden ze alleen meer geleidelijk plaats. Onder druk van de Sovjet-autoriteiten kwam de macht te liggen bij de SED waarin de communisten de hoofdrol speelden. De economie werd omgevormd naar sovjetmodel. Dit proces droeg bij aan de deling van Duitsland.

In de Koude Oorlogspropaganda werd vanaf 1948 de samenleving in de oostzone gepresenteerd als het antifascistisch alternatief voor West-Duitsland.

2.4 Casus: Denazificatie in Duitsland in de periode 1945-1947, een verantwoorde afrekening met het verleden? Of een nieuwe rekening voor de toekomst?

Een vergelijking van de denazificatie in de Amerikaanse zone en in de Russische zone, waarbij middels bronnen antwoorden worden gezocht op de bovenstaande vragen. In de vragen klinkt de vrees van vooral niet-Duitsers voor herleving van het nazisme door.

De leerlingen worden geconfronteerd met de problemen van dergelijke collectieve maatregelen.

3. Welke internationale en nationale ontwikkelingen verklaren de integratie van de BRD in het westen en van de DDR in het oosten?

3.1 1955, 'Wiedervereinigung' verder weg dan ooit

Juli 1955, de conferentie in Genève, een bijeenkomst van leiders van de voormalige 'Grote Vier'.

De nieuwe leider van de SU **Chroesjtsjov** leek tot concessies bereid om alsnog de schade voor de SU van de toetreding van de BRD tot de NAVO te beperken. De onderhandelingen liepen vast; de SU handhaafde de eis tot neutralisering van Duitsland en de VS de eis van vrije verkiezingen. De BRD trad toe tot de NAVO en de DDR tot het net opgerichte Warschaupact; Duitsland vormde nu de 'frontlijn' tussen de politiek-militaire machtsblokken in Europa. Zonder medewerking van de VS en van de SU was '**Wiedervereinigung**' ondenkbaar. De niet aanwezige Adenauer, kanselier van de BRD en ook minister van buitenlandse zaken, was redelijk tevreden met deze ontwikkelingen.

3.2 Welke internationale ontwikkelingen tussen 1949 en 1955 bevorderden de integratie?

- **De invloed van de Koreaanse Oorlog**

De **Koreaanse Oorlog** confronteerde inwoners van Europa met de **Koude Oorlog** in meerdere gedaantes. In Europa rees de vraag of ook in Duitsland, dat evenals Korea was opgesplitst in een communistisch en niet-communistisch deel, oorlog zou uitbreken. Gewezen werd op overeenkomstige ontwikkelingen: ongelijke militaire machtsverhoudingen, de Sovjet expansie in Europa vóór 1950, de propagandastryd en de houding van communistische partijen (in Frankrijk en Italië). Gaandeweg de Koreaanse oorlog groeide in Europa de angst voor een Derde Wereldoorlog, een kernoorlog.

Om de NAVO wezenlijk te versterken stelde Adenauer de Westduitse herbewapening voor. Adenauer's voorstel riep in de BRD en in de haar omringende landen veel discussie en verzet op. Op grond van politiek-militaire overwegingen steunden president Truman en bondgenoot Engeland Adenauer's voorstel; Truman moest wel veel verzet in het Amerikaanse Congres overwinnen.

- **'Westbindung' en 'Westintegration'**

Adenauer's herbewapeningsvoorstel maakte deel uit van zijn politiek van '**Westbindung**' en '**Westintegration**', gericht op de heracceptatie van Duitsland als soevereine staat, het vergroten van de Westduitse veiligheid en een geleidelijke opbouw van de democratie in de BRD. Adenauer's koers werd mede ingegeven door zijn persoonlijke ervaringen en zijn kijk op de Duitse geschiedenis. Aan deze politiek koppelde Adenauer de '**Politik der Stärke**': vanuit een sterke positie

de SU en (indirect) de DDR tot concessies dwingen en praten over een 'Wiedervereinigung'.

- **De toetreding van de BRD tot de NAVO**

Internationale ontwikkelingen vanaf 1952 bevorderden de opname van de BRD in de NAVO: de toenemende wapenwedloop, de groeiende angst voor een Sovjet-overwicht in Europa, de bezorgdheid binnen de NAVO-lidstaten voor de gevolgen van de politiek van 'massive retaliation' van de regering Eisenhower.

- **De Frans-Duitse toenadering**

Twee initiatieven die de Franse regering in 1950 nam, de oprichting van de **Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal** (EGKS) en van de **Europese Defensie Gemeenschap** (EDG), boden kans op een snelle integratie van de BRD in West-Europa. Adenauer ging hier welwillend op in. De Franse regering had voor deze initiatieven uiteenlopende beweegredenen: greep houden op de kolen- en staalindustrie in het Roergebied, komen tot een verzoening met Duitsland, het voorkomen van terugkeer van een zelfstandig Duits leger.

De EDG mislukte door een groeiend verzet hiertegen in Frankrijk. De EGKS werd een succes; ze droeg bij aan het snelle economische herstel van de BRD.

- **Een steekspel om Duitsland**

Tussen 1949 en 1955 ging de DDR geleidelijk in het Oostblok op; de toetreding tot het Warschaupact vormde de afsluiting van dit proces. Vanuit de DDR wilde Stalin de invloed van de SU in heel Duitsland vergroten. In de 'Stalin-nota' van 1952 stelde hij opnieuw een geneutraliseerd Duitsland voor. Achter deze nota school Stalin's angst voor de Westduitse herbewapening en voor een Westduitse revanche. Adenauer vreesde een toenadering tussen de SU en de VS. Om dit te voorkomen drong Adenauer bij zijn bondgenoten er met succes op aan eerst 'vrije en onafhankelijke verkiezingen' te eisen, een voor Stalin onaanvaardbare voorwaarde. Het diplomatieke steekspel van 'voorstel en tegenvoorstel' rond de Stalin-nota is kenmerkend voor de machtspolitieke en ideologische tegenstellingen tijdens de Koude Oorlog.

3.3 Welke nationale ontwikkelingen tussen 1949 en 1955 stonden de integratie in de weg, welke bevorderden de integratie?

- **Het onzekere begin in de BRD**

In 1950-1951 was 'Westintegration' nog geenszins vanzelfsprekend. Adenauer's positie was wankel. De grote partijen, de CDU en de SPD, waren scherp verdeeld over het vraagstuk van de economisch-sociale inrichting van de samenleving en over de 'Westbindung'. De SPD-leider Schumacher streefde naar een neutrale Duitse eenheidsstaat. De spanning in de BRD nam verder toe door de Koude Oorlogsangst, onder andere de angst voor een kernoorlog. Net als bij inwoners van andere landen in Europa werd deze angst gevoed door uiteenlopende ervaringen uit de periode van de Tweede Wereldoorlog. De discussie in de BRD over de herbewapening moet ook tegen deze achtergrond worden geplaatst. Binnen politieke partijen en vakbonden lieten vertegenwoordigers van de 'Ohne Mich'-gedachte hun argumenten tegen de herbewapening duidelijk horen.

- **De mate van stabiliteit**

Het besluit van het Westduitse parlement toe te treden tot de EDG en de uitslag van de Bondsdagverkiezingen in 1953 gaven aan dat Adenauer ook voor zijn buitenlandse politiek kon rekenen op de steun van de meerderheid van de burgers in de BRD. De bondgenoten erkenden Adenauer's succes, maar tegelijk bleef hun bezorgdheid over de stabiliteit van de democratie in de BRD bestaan. Adenauer kon door een poli-

tieke of een natuurlijke dood van het politieke toneel verdwijnen.

De grote steun voor Adenauer in de BRD was vooral een gevolg van het 'Wirtschaftswunder' en van kostbare regeringsmaatregelen, gericht op de integratie van ontevreden groepen als de 'Heimatvertriebenen' in de samenleving. De toenemende materiële welvaart zorgde voor tevredenheid in de samenleving. Door hard voor deze welvaart te werken verdrongen BRD-burgers zoveel mogelijk pijnlijke ervaringen uit de periode 1933-1945 en uit de bezettingsperiode; met het verleden werd nog niet afgerekend. In politiek opzicht bleven de meeste BRD-burgers passief, het gaan stemmen werd eerder als een plicht dan als een recht ervaren. Waarschijnlijk meer dan hun band met de democratie bond een collectief anticommunisme BRD-burgers in politiek opzicht. Zowel de bondgenoten als de West-Duitsers vroegen zich af: is deze band sterk genoeg als er een minder krachtige politieke leider kwam of wanneer een economische crisis zou toeslaan? Waakzaamheid leek geboden.

- **De satellietstaat DDR**

De DDR werd stap voor stap een **Sovjet-satellietstaat**. De invloed van Stalin was op alle terreinen van de DDR-samenleving voelbaar. Dissidenten werden vervolgd, er vonden processen plaats. Stalin kon in het internationale machtspel beslissen de DDR eventueel op te offeren (zie de Stalin-nota). De dood van Stalin in 1953 bracht in de DDR op langere termijn geen koerswijziging, de SED-leiding verstrakte eerder het gevoerde beleid. Met de toetreding tot het Warschaupact werd de integratie in het Oostblok afgerond.

3.4 Casus: De opstand van 1953, een volksopstand tegen de Duitse deling en haar gevolgen?

Recent onderzoek in voormalige Oostduitse archieven wijst uit dat een spontane, in het algemeen geweldloze arbeidersopstand in 1953 zich verbreedde zich tot een meer gewelddadige volksopstand, op meer dan driehonderd plaatsen in de DDR. Verschillende leeftijds- en bevolkingsgroepen keerden zich tegen gebouwen of personen die de DDR-ideologie symboliseren. Opvallend groot is hierbij het aantal jongeren en vrouwen. Was het een opstand tegen de Duitse deling en haar gevolgen, of waren er andere motieven?

4. Welke internationale en nationale ontwikkelingen verklaren de bouw van de Muur?

4.1 1961, de bouw van de Muur

De DDR kampte met een grote vluchtelingenstroom naar de BRD. In juli 1961 nam deze nog meer toe. Na overleg met Chroesjtsjov en het Warschaupact werden in de nacht van 12 op 13 augustus de grenzen van Oost-Berlijn naar West-Berlijn gesloten. De westerse Geallieerden bleven passief. Door veel mensen in de BRD en in het Westen werd de **Muur** als een symbool van onvrijheid en onderdrukking gezien. De bouw van de Muur en de lauwe reactie van de geallieerden daarop betekenden dat de 'Politik der Stärke' niet meer werkte.

4.2 Welke internationale ontwikkelingen tussen 1955 en 1961 bevorderden de bouw van de Muur?

- **Een nieuwe leider in de Sovjetunie**

Na de dood van Stalin in 1953 kwam Chroesjtsjov aan de macht. Hij probeerde te breken met het verleden door een

destalinisatie-campagne te beginnen. Hij kondigde een politiek van **vreedzame coëxistentie** met de kapitalistische landen aan. Dit bracht internationaal wel wat ontspanning, maar de ideologische strijd ging door.

- **Versterking Westeuropese samenwerking**

Frankrijk nam afstand van de VS en zocht toenadering tot de BRD. Adenauer verwelkomde enerzijds deze toenaderingspoging, die hem anderzijds in verlegenheid bracht omdat hij groot belang hechtte aan de band met de VS. De regeringen in Parijs en Bonn hoopten beide door de onderlinge samenwerking hun politieke positie in West-Europa te versterken.

In maart 1957 werd de **Europese Economische Gemeenschap** (EEG) opgericht door Frankrijk, de BRD, Italië en de Benelux-landen. De aantrekkingskracht van de BRD voor de DDR-burgers werd hiermee vergroot. Het tot stand komen van de EEG in 1957 paste heel goed in Adenauers politiek van 'Westbindung' en 'Westintegration'. Deze versterkte Westeuropese samenwerking werd door het Oostblok als bedreigend ervaren.

- **Crisis rond Berlijn**

Chroesjtsjov voelde zich eind jaren vijftig nog meer onder druk staan door twee andere problemen: de vijandige en kritische houding van de communistische bondgenoot China en de grote aantallen vluchtelingen die via Berlijn naar de BRD gingen.

Hij stelde eind 1958 een ultimatum aan de drie Westerse bezettingsmachten: zij moesten zich binnen zes maanden terugtrekken uit Berlijn. Engeland en de VS waren verontwaardigd en weigerden West-Berlijn op te geven, maar leken wel bereid een aanvullende eis van Chroesjtsjov – erkenning van de DDR – in te willigen.

Chroesjtsjov bleef bij zijn eis ten aanzien van Berlijn. Kennedy gaf in de zomer van 1961 aan dat het hem vooral om de bescherming van West-Berlijn ging.

Chroesjtsjov gaf in augustus 1961 toestemming voor de bouw van de Muur. Kennedy zweeg en deed niets. Hij legde zich daarmee neer bij de ontstane situatie en accepteerde de deling van Duitsland.

4.3 Welke nationale ontwikkelingen tussen 1955 en 1961 bevorderden de bouw van de Muur?

- **De aantrekkingskracht van de BRD**

De enorme economische groei ging door en de welvaart bleef stijgen, mede dankzij de EEG (Wirtschaftswunder).

Adenauer hield vast aan zijn verwachting dat de DDR ten onder zou gaan. Gezien de slechte economische situatie en de politieke onderdrukking in de DDR zou dit niet lang hoeven duren. Door de goede economische situatie in de BRD was daar volop werk voor de vluchtelingen uit de DDR.

Adenauer bleef, ondanks zijn hoge leeftijd, aan de macht. Bij de verkiezingen van 1957 verwierf hij een absolute meerderheid voor de christendemocraten.

- **De falende economie van de DDR**

De DDR had een planeconomie en probeerde een eigen Wirtschaftswunder te creëren. Dit zou goed uitkomen in de ideologische strijd tegen de BRD. Maar de doelstellingen van verschillende centraal vastgelegde plannen werden niet bereikt, mede als gevolg van een gebrek aan kapitaal. Er was sprake van economische stagnatie in de DDR.

Vele DDR-burgers, onder wie een groot aantal jongeren, vluchtten naar de BRD. Naast economische motieven hadden de vluchtelingen ook politieke motieven voor hun vertrek.

4.4 Casus: De Berlijnse Muur, ijkpunt in de discussie over schending van menselijke waarden?

Door de bouw van de Berlijnse Muur en incidenten die daarop volgden, leefde de naoorlogse ideologische discussie over waarden zoals deze zijn vastgelegd in de Algemene Verklaring van de Rechten van de Mens van de Verenigde Naties (1948), weer op. Beide Duitslanden betichtten elkaar van schending van menselijke waarden. Voor de DDR-autontiteiten was de muur een verdedigingslinie tegen bewuste ondermijning van de volksdemocratie in de DDR. De vluchtelingenstroom was in hun ogen een onderdeel van een door de BRD georganiseerde mensenhandel. Voor BRD-burgers was de muur het bewijs dat de DDR een totalitaire staat was waarin mensen na 1961 waren opgesloten.

De discussie sloot aan bij de Koude Oorlogspropaganda van de jaren vijftig, waarin elk van beide Duitslanden de ander beschuldigde van gedragingen die herinnerden aan het nazisme.

5. Welke internationale en nationale ontwikkelingen leidden tot de 'Ostpolitik' van Brandt?

5.1 1969, een breuk met het verleden

In de BRD werd in 1969 **Willy Brandt** gekozen tot bondskanselier. In de regeringsverklaring werd het bestaan van 'twee staten in Duitsland' feitelijk erkend. Willy Brandt wilde de verstarde Oost-West tegenstelling doorbreken en koos voor 'Wandel durch Annäherung'. Tevens wilde hij in het Oostblok de angst voor (West-)Duits revanchisme wegnemen. Aanvaarding van de sinds 1945 bestaande status quo en uitbreiding van de contacten met het Oosten moesten op den duur een Duitse hereniging mogelijk maken.

Brandts politiek kreeg de naam 'Ostpolitik'.

In de DDR wees partijleider **Ulbricht** deze gedachte af; hij streefde naar een volkenrechtelijke erkenning van de DDR.

5.2 Welke internationale ontwikkelingen tussen 1961 en 1969 maakten de 'Ostpolitik' van Brandt mogelijk?

- **Cubacrisis**

In 1962 wilde Chroesjtsjov Cuba van offensieve raketten voorzien. Hij zou zo de militaire druk op de VS kunnen verhogen. Kennedy reageerde met een blokkade van Cuba. Uiteindelijk bereikten de VS en de SU een diplomatieke oplossing voor het geschil.

In de BRD groeide de kritiek op de VS, in het bijzonder op Kennedy die in vergelijking met 1961 (bouw van de Berlijnse muur) nu wel daadkrachtig optrad. Duitse politici gingen sterker twijfelen aan de bereidheid van de VS om West-Duitsland bij een daadwerkelijke oorlog tegen de SU te verdedigen. Werd het geen tijd voor een eigen buitenlands beleid inzake Oost-Europa?

De Cubacrisis leidde tot een bezinning op atoomwapens. In 1963 kwam een verdrag over kernproeven tussen de VS en de SU tot stand. Er was sprake van een omslag; SPD-politici waaronder Willy Brandt, maakten van het verbeterde politieke klimaat gebruik om contacten met de DDR aan te knopen. Zij wilden de ontspanning in Europa begunstigen in plaats van afremmen.

- **Praag 1948**

In 1968 leidde Alexander Dubcek de Praagse Lente in met de verklaring dat er ruimte moest zijn voor discussie op politiek

gebied. Kritiek op het communistische regime zag Ulbricht als een directe bedreiging voor de DDR. Ulbricht wist Brezjnev en de andere Oostblok-leiders te overtuigen; de Praagse Lente werd door een invasie van Warschau-pact-troepen gesmoord. Als rechtvaardiging voor deze daad werd de Brezjnev-doctrine afgekondigd.

Het onderdrukken van de Praagse Lente en de Brezjnev-doctrine maakten Brandt duidelijk dat inzake de betrekkingen met de DDR via Moskou moest worden onderhandeld.

- **De ontvangst van de 'Ostpolitik' buiten Duitsland**

In de VS ontstond de vrees dat de BRD met de 'Ostpolitik' los kwam te staan van het Atlantisch bondgenootschap en de speelruimte voor de VS in de relatie met de SU zou verkleinen. Door intensieve contacten met de VS te onderhouden, nam Brandt deze vrees weg.

Argwaan bij de Europese bondgenoten nam Brandt weg door zich samen met Frankrijk binnen de EEG in te zetten voor verdere Europese eenwording.

Er heerste wantrouwen in het Oostblok, gevoed door angst voor Duits revanchisme. Door bezoeken aan de SU en andere Oostbloklanden wilde Brandt dit wantrouwen opheffen. Zijn belofte een Europese veiligheidsconferentie te beleggen om de in Jalta bepaalde grenzen vast te leggen en de toezegging economische en technologische hulp aan de SU te bieden, maakten Brezjnev tot medewerking bereid.

5.3 Welke nationale ontwikkelingen tussen 1961 en 1969 maakten de 'Ostpolitik' van Brandt mogelijk?

- **Behoeftte aan een nieuwe koers**

Na 1961 verloor Adenauer geleidelijk zijn gezag; hij trad in 1963 af. De volgende kabinetten in de BRD werden geconfronteerd met groeiende ontevredenheid; de economie maakte voor het eerst sinds het 'Wirtschaftswunder' een periode van neergang door.

De naoorlogse generatie uitte zich in luidruchtig protest. Ze had veel kritiek op het democratische gehalte van de BRD, op de rol die de politieke leiders vroeger gespeeld hadden, op de passieve rol van haar ouders in het Derde Rijk, op de plaatsing van atoomwapens op Duits grondgebied en op de rol die de VS speelden in Vietnam.

Mede om aan de onvrede tegemoet te komen, koos de SPD voor een progressieve politieke koers, zichtbaar in leuzen als 'Mehr Demokratie wagen'. Betere contacten met de Oost-Europese landen pasten in deze koers. Deze contacten zouden ook de economie van de BRD te goede komen.

- **De positie van Ulbricht**

Ulbricht was een fervent tegenstander van toenadering tot de BRD, zolang deze niet op de voorwaarden van de DDR kon plaatsvinden. Ulbrichts positie in de DDR en in het Oostblok was aanvankelijk sterk. Begin jaren zestig was de productiviteit in de DDR fors gestegen, de basislonen waren verhoogd en de levensmiddelenkaarten waren afgeschaft. Rond 1965 was er zelfs een klein Oostduits 'Wirtschaftswunder'; de productie van consumptiegoederen was verdrievoudigd en het openbaar voorzieningsniveau was gestegen. De DDR wilde binnen enkele jaren de BRD voorbij streven.

Eind jaren zestig liep dit 'Nieuwe Economische Systeem' vast in de Oostduitse bureaucratie en kapitaalschaarste. Het systeem had geen oplossingen kunnen bieden voor de problemen die inherent zijn aan een centraal geleide economie. De DDR moest om economische redenen het rijke westen en speciaal de BRD benaderen. Door zich daartegen te verzetten, ondergroef Ulbricht zijn machtspositie. In 1971 zou hij worden vervangen door Honecker.

5.4 Casus: Leven in de 'Nischengesellschaft'

DDR-burgers, passieve mensen, schijn of werkelijkheid? Tijdens het bezoek van Willy Brandt aan de DDR in 1970 werd hij toegejuicht met de kreet "Willy, Willy, Willy...", een van de momenten dat de inwoners van de DDR openlijk een politieke voorkeur lieten blijken. Waren het passieve mensen?

In de DDR had de SED een grote invloed op maatschappelijke organisaties, maar met de familie- en privésfeer hield de politiek zich nauwelijks of niet bezig. Zo ontstond de *Nischengesellschaft*, een samenleving waarin velen zich in de privésfeer terugtrokken. Veel DDR-burgers deden aan sport of maakten muziek; activiteiten waar weinig politieke risico's aan verbonden waren.

De casus geeft zicht op de positie van burgers in een Oostblokland tijdens de Koude Oorlog.

6. Welke internationale en nationale ontwikkelingen plaatsten de BRD op de voorgrond in Europa?

6.1 1979, het NAVO-dubbelbesluit

Op aandringen van bondskanselier Schmidt en met steun van Frankrijk en Engeland kwam in december 1979 het NAVO-dubbelbesluit tot stand. De NAVO besloot met de SU te gaan onderhandelen over de middellange afstandswapens en legde vast dat de kernbewapening in West-Europa zou worden vernieuwd als de onderhandelingen zouden mislukken.

Opvallend was de centrale rol van Schmidt bij de voorbereiding en het totstandkoming van dit besluit.

6.2 Welke internationale ontwikkelingen tussen 1969 en 1979 droegen bij aan de toenemende invloed van de BRD?

- **Europese ontspanning**

De BRD sloot tussen 1970 en 1972 verdragen met de SU, Polen en de DDR die de naoorlogse grenzen vastlegden. Deze staten konden vervolgens profiteren van een royale stroom D-markkredieten.

De meeste westerse landen erkenden daarop de facto de DDR als zelfstandige staat. BRD en DDR werden in 1973 lid van de VN.

Tussen de DDR en de BRD werden overeenkomsten gesloten over onder meer de bezoekersregelingen.

De Bondsrepubliek werd tot politiek-economische spil in West-Europa. De goede persoonlijke relatie tussen bondskanselier Schmidt en president Giscard d'Estaing van Frankrijk versterkte die positie. Beide leiders bleken het eens over de oprichting van het EMS ter bestrijding van de dollarcrisis en over de toenadering tot Oost-Europa, de detente. Binnen de optiek van Schmidt kon die toenadering alleen gestalte krijgen vanuit een sterke 'Westbindung' en vanuit een solide veiligheidspositie die op dat moment ter discussie stond.

- **De positie van de VS**

De ondertekening van Salt-I met de Sovjet Unie in 1972, de terugtrekking van de Amerikanen uit Vietnam en het besluit van Carter om de NAVO het neutronenwapen uiteindelijk toch niet ter beschikking te stellen, vergrootten in West-Europa de angst dat de VS hun betrokkenheid bij Europa wilden heroverwegen.

Tegelijkertijd ontnamen de effecten van de zwakke dollar, het Watergate-schandaal en de inconsistente houding van Carter de VS het vanzelfsprekend leiderschap van het Westen.

- **Veiligheid in Europa**

De installatie van SS-20 raketten, waarmee de SU zijn militaire machtspositie in Europa versterkte, was in strijd met de geest van de **Slotakte van Helsinki**, getekend tijdens de **Conferentie over Veiligheid en Samenwerking in Europa** (1975).

Kanselier Schmidt maakte in het najaar 1977 zijn zorgen over de Westduitse en de Europese veiligheid wereldkundig. Hij lanceerde een voorstel voor vernieuwing van de NAVO-bewapening én gelijktijdige onderhandelingen met de SU.

6.3 Welke nationale ontwikkelingen tussen 1969 en 1979 droegen bij tot deze nieuwe rol voor de BRD?

- **Een nieuwe 'Ostpolitik'**

De 'Ostpolitik' was in het parlement en de politieke partijen omstreden, maar verkiezingen in 1972 toonden aan dat de bevolking deze door de SPD begonnen toenadering tot het oostblok steunde.

De uitvoering van de 'Ostverträge' maakte de BRD tot een respectabel partner in West-Europa.

- **De positie van Schmidt**

Schmidt zette de 'Ostpolitik' voort, maar kreeg met andere omstandigheden te maken dan Brandt. Hij zag de plaatsing van de SS-20's als reële bedreiging van de West-Duitse veiligheid en wilde daarom de toenadering voortzetten vanuit een sterke door de VS ondersteunde defensie.

Door de populariteit van de **vredesbeweging**, de economische recessie en het optreden van de **Rote Armee Fraktion** (RAF) ondervond Schmidt veel kritiek. Bij de verkiezingen in 1976 bleek de meerderheid van zijn coalitie fors geslonken.

In de jaren daaropvolgend liet Schmidt zich kennen als kundig diplomaat en compromisloos bestrijder van het linkse terrorisme. Zijn regering slaagde – eerder dan andere landen in Europa – er in door maatregelen de economische recessie in te perken.

6.4 Casus: Het terrorisme in de Bondsrepubliek

Opnieuw twijfel aan de Westduitse democratie?

Het studentenprotest van de zestiger jaren in Europa kreeg in de BRD een aantal bijzondere accenten; autoriteiten en jongeren botsten harder dan elders in West-Europa, toenadering werd bemoeilijkt door factoren uit het Duitse verleden (de verwerking van de oorlog) en onvrede over het functioneren van de Westduitse democratie.

De harde overheidsreacties op het studentenprotest aan het eind van de zestiger jaren leidden tot een escalatie van geweld en de opkomst van de extremistische **stadsguerrilla**, belichaamd in de RAF.

Tijdens het kanselierschap van Schmidt bereikten deze gewelddadige acties een hoogtepunt en koos de BRD voor zeer harde maatregelen, die het effect van het Radikalerlass en de **Berufsverbote** versterkten. Het democratisch gehalte van de BRD kwam daardoor in binnen- en buitenland opnieuw ter discussie te staan. Die verstomde toen deze houding weliswaar hard, maar effectief bleek.

Kandidaten moeten de samenhang tussen deze casus en de hoofdvraag van dit thema kunnen beredeneren.

7. Welke internationale en nationale ontwikkelingen verklaren de val van de Berlijnse Muur?

7.1 9 november 1989, de val van de Berlijnse Muur

Op 7 oktober 1989 werd in aanwezigheid van Gorbatsjov, de nieuwe leider van de SU, het veertigjarig bestaan van de DDR gevierd. Tegelijkertijd waren er massale demonstraties tegen de DDR-regering. Gorbatsjov drong aan op hervormingen en was niet bereid troepen van de SU ten gunst van het SED-regime in te zetten. Op 18 oktober werd Honecker vervangen door Krenz; Krenz kondigde ingrijpende hervormingen aan. De concessies gingen zover dat op 9 november de muur, en daarmee ook het ijzeren gordijn, 'viel'.

7.2 Welke internationale ontwikkelingen tussen 1979 en 1989 droegen bij tot de val van de muur?

- **Ontwikkelingen in Polen**

De ontwikkelingen in Polen in de jaren tachtig maakten duidelijk dat het communistisch systeem niet onaantastbaar was. In de zomer van 1980 was er een stakingsgolf onder leiding van Lech Walesa. De stakers eisten stakingsrecht, een einde aan de censuur en recht op onafhankelijke vakbonden. De Poolse regering gaf toe en sloot overeenkomsten met de nieuwe **vakbond Solidariteit**. Spoedig daarna eiste Solidariteit ook politieke rechten.

Keer op keer moest de Poolse communistische partij toegeven; geleidelijk werd haar alleenheerschappij aangetast. De ontwikkelingen in Polen werkten in meer of mindere mate in andere Oostbloklanden door.

- **Perestrojka en Glasnost**

De snel groeiende kosten van de wapenwedloop, de uitzichtloze oorlog in Afghanistan en de problemen rond de opvolging van Brezjnevs zorgden voor een crisissstemming in de SU.

In 1985 werd Gorbatsjov de nieuwe partijleider in de SU. Hij wilde **Perestrojka**, diepgaande veranderingen in economie, politiek en samenleving; deze moesten gepaard gaan met **Glasnost** (openheid). Deze processen maakten veel los en dwongen Gorbatsjov tot drastische veranderingen in het beleid. Zo gaf de SU feitelijk haar leidende rol in het internationale communisme op en kregen de Oostbloklanden ruimte voor een eigen ontwikkeling. De Brezjnevdctrine werd buiten werking gesteld. De groeiende onzekerheid bij leiders van een aantal Oostbloklanden voedde het openlijk verzet van oppositiegroepen in die landen.

Gorbatsjovs openheid en bereidheid tot concessies maakten in 1987 het **INF-akkoord** mogelijk. Gorbatsjov hoopte vergeefs van de betere contacten met het westen te kunnen profiteren en zo hervormingen in de SU en in de oostbloklanden tot stand te brengen. Door zijn houding heeft Gorbatsjov het einde van het oostblok versneld.

Het westen was niet voorbereid op het snelle einde van de Koude Oorlog in 1989. Zo twijfelde de regering-Kohl of de INF-akkoorden niet te ver gingen. Er ontstond in de BRD discussie over de 'Westbinding'.

7.3 Welke nationale ontwikkelingen tussen 1979 en 1989 droegen bij tot de val van de muur?

- **Het financieel-economisch bankroet**

De betere contacten van de DDR met de BRD zorgden voor een constante geldstroom richting DDR en gaven de DDR

bepaalde toegang tot de EG-markt. Partijleider Honecker wilde deze geldstroom vergroten om alsnog een socialistische welvaartsstaat met een eigen DDR-nationaliteit te ontwikkelen. Tegenvallende opbrengsten van export naar het westen dwongen de DDR steeds meer leningen met het westen af te sluiten. Dit leidde tot een financieel-economische crisis; met de gevolgen daarvan werd de bevolking van de DDR in sterke mate geconfronteerd.

• **Het politiek-morele bankroet**

Ondanks de liberalisering in de naburige Oosteuropese landen hield Honecker vast aan een orthodox communistische koers. Sinds de jaren zeventig werd met behulp van de Stasi elke vorm van oppositie onderdrukt door intimidatie en chantage en door 'Ausbürgerung' van dissidenten. Protest was alleen mogelijk in bijeenkomsten in kerkelijk verband.

In stilte groeide de ontevredenheid; steeds meer mensen stelden in kleine kring de legitimiteit van de DDR-regering ter discussie. Door uitzendingen van de Westduitse televisie en door andere contacten met het westen werd het gebrek aan vrijheid en welvaart steeds scherper gevoeld.

In de zomermaanden van 1989 dreigde een leegloop van de DDR; via Oosteuropese buurlanden kwam een vlucht naar de BRD op gang. Gelijktijdig vonden er in de DDR openlijk demonstraties plaats voor reisevrijheid, vrije verkiezingen en andere hervormingen. Het politiek-morele bankroet van de DDR-regering werd zichtbaar in de leuze 'Wir sind das Volk'.

7.4 **Casus: Een tweede afrekening met het verleden**

Net als na 1945 moet in Duitsland opnieuw met een dictatoriaal verleden worden afgerekend, maar nu door de Duitsers zelf. De aandacht richt zich op de Stasi. Uit archieven blijkt hoe systematisch en wijdverbreid de Stasi in de DDR-samenleving was doorgedrongen.

Hoe moet er in het nieuwe Duitsland om gegaan worden met voormalige Stasi-medewerkers? In hoeverre waren ze slachtoffer, in hoeverre dader? Wie beslist daarover?

Deze vragen roepen veel discussie op waarin de worsteling met het verleden zichtbaar is.

De kandidaten moeten kunnen vaststellen dat een standpunt in deze discussie sterk samenhangt met opvattingen over de Koude Oorlog of over het herenigde Duitsland.

De kandidaten moeten tevens een vergelijking kunnen trekken tussen deze afrekening en de denazificatie na 1945.

8. **Opnieuw discussie over Duitsland**

8.1 **1990, gemengde reacties op de Duitse eenwording**

Helmut Kohl presenteerde een paar weken na de val van de Muur een plan om de Duitse eenwording mogelijk te maken. Dagelijks bezochten enkele duizenden burgers van de DDR de BRD en de roep om hereniging werd in de DDR steeds sterker ('Wir sind ein Volk'); in de BRD waren de reacties op dit plan gemengd.

De eenwording voltrok zich in een stroomversnelling. Op 3 oktober 1990, nog geen jaar na de val van de Muur, werden de beide Duitslanden één staat.

Gedurende dat jaar was in Europa uiteenlopend gereageerd op het perspectief van een snelle eenwording. Bij de regeringen in Parijs en Londen kwamen herinneringen op aan de agressieve politiek die in het verleden door Duitsland

als eenheidsstaat was gevoerd. Voor de SU was Oost-Duitsland oorlogsbuit en een veiligheidsgarantie geweest. Polen drong aan op een snelle erkenning van de Oder-Neisse als grens tussen Duitsland en Polen. Ook rees de vraag of een Duitse staat die door de eenwording een groter gewicht en meer bewegingsvrijheid zou krijgen, ingepast kon worden in de Europese verhoudingen van na de Koude Oorlog.

De VS hadden de minste bedenkingen tegen de eenwording. President Bush toonde groot vertrouwen in de stabiliteit van de Duitse democratie. Wel stelde hij als voorwaarde dat Duitsland na de eenwording lid zou blijven van de NAVO.

Kohl toonde zich zowel in de NAVO als binnen de Europese Unie een betrouwbare partner. Hij steunde het Amerikaanse standpunt en deed aan de Franse president Mitterrand de toezegging mee te willen werken aan de monetaire integratie in Europa. Een accord over de oprichting van de Economische en Monetaire Unie (EMU) en de invoering van de euro werd bereikt in het verdrag van Maastricht (1991).

8.2 **Duitsland: een betrouwbare partner, maar geconfronteerd met te veel problemen?***

• **Nieuwe verhoudingen en de rol van Duitsland**

De eenwording van de beide Duitslanden betekende het einde van het machtsverevenwicht dat na de Tweede Wereldoorlog was ontstaan. Na het wegvallen van de Sowjet Unie als de gemeenschappelijke vijand was het na 1990 niet meer vanzelfsprekend dat de VS in Europa de hoofdrol speelden. Bij de ontwikkeling van nieuwe verhoudingen in Europa kreeg Duitsland, alleen al door zijn ligging in Midden-Europa, zijn toegenomen bevolkingsaantal en in economische kracht, een nog belangrijker rol.

• **Problemen**

Hoewel van Duitsland een hoofdrol werd verwacht, bestond aan de andere kant het gevaar dat een te actieve politiek weerstanden zou oproepen die gevoed werden door herinneringen aan het Duitse expansionisme. Binnenlands bleek de integratie van de oostelijke deelstaten veel moeilijker te verlopen en meer geld te kosten dan werd gedacht. Gelijktijdig deden vooral de nieuwe democratieën in Midden-Europa in financieel opzicht een beroep op Duitsland. In de loop van de jaren negentig kreeg Duitsland bovendien met een grote werkloosheid te kampen, het gevolg van een stagnerende economie die om een grondige modernisering vroeg.

De vraag kwam op hoe de nieuwe Duitse eenheidsstaat op deze combinatie van eisen en verplichtingen zou reageren.

* Deze paragraaf leent zich voor een nadere verkenning van de beschreven ontwikkelingen en voor een discussie rond de hoofdvraag van het thema. Leerlingen kunnen zelf actuele voorbeelden aandragen.

Tijdens het centraal examen havo of vwo worden actuele bronnen die passen bij de inhoud van deze paragraaf aan de leerlingen voorgelegd; hierbij wordt een beroep gedaan op hun kennis van dit thema over de periode 1945-1991 (paragrafen 1.1 t/m 8.1). Op een andere wijze mag deze paragraaf niet worden getoetst.

Duitsland en Europa, 1945-2000

vbo en mavo

1. Hoe stond Duitsland na de nederlaag er voor; welke houding namen Duitsers en Geallieerden aan?

1.1 1945, hoe stond Duitsland er na WO II voor?

• Na de capitulatie

Van het grote Duitsland was niets over; het had onvoorwaardelijk gecapituleerd en daarmee zijn soevereiniteit volledig verloren. De overheersing door de geallieerde overwinnaars was in meerdere opzichten pijnlijk; met name werd het Rode Leger gevreesd. In het dagelijks leven werden vrouwen, mannen en jongeren, elke groep op een eigen wijze, geconfronteerd met de directe gevolgen van oorlog en nederlaag: verwoeste steden, grote materiële nood, ziekten en krijgsgevangenschap. De samenleving was volledig verstoord als gevolg van de vernielde infrastructuur, de grote stromen vluchtelingen, het gigantisch tekort aan huisvesting en het ontbreken van een geregeld bestuur op landelijk niveau.

1.2 Hoe dachten Duitsers over de ontstane situatie?

• Verbijstering en apathie

De meeste Duitsers waren verbijsterd, hun door de nazipropaganda gewekte verwachtingen van een machtig Duitsland waren in duigen gevallen. De confrontatie met wandaden, gepleegd in naam van het Duitse volk, versterkte een apathische houding. Waar mogelijk trokken zij zich terug in de familiekring. Onder de miljoenen Duitsers die uit hun geboortestreek waren gevlucht of waren verdreven, was het gevoel ontworteld te zijn nog sterker aanwezig.

1.3 Welke houding namen Geallieerden ten opzichte van Duitsland en ten opzichte van elkaar aan?

• De opvattingen van de 'Grote Drie'

De geallieerde leiders Roosevelt, Stalin en Churchill hadden vóór 1945 slechts vage ideeën over de toekomst van Duitsland. De in 1943 gemaakte afspraken over de voorlopige opdeling van Duitsland in bezettingszones kwamen mede voort uit de angst dat 'de ander' het ontstane machtsvacuüm zou opvullen. Tijdens de Jalta-conferentie in februari 1945 besloten ze ook de hoofdstad Berlijn in vier zones in te delen.

Nieuwe tegenstellingen tekenden zich af. Stalin forceerde gebiedsverschuivingen in Oost-Europa; Duitsland raakte een kwart van zijn grondgebied kwijt. In een gespannen sfeer maakten Stalin en Truman tijdens de **conferentie in Potsdam** afspraken over Duitsland: denazificatie, ontwapening, demilitarisering, democratisering en ontmanteling van de Duitse oorlogsindustrie.

2. Welke internationale en nationale ontwikkelingen verklaren de Duitse deling?

2.1 1949, 'Stalin's misrekening'

12 Mei 1949, feest in West-Berlijn, na 11 maanden is de **Sovjet-blokkade** opgeheven. Stalin heeft geen van zijn doelen bereikt: in plaats van de door hem geëiste integratie van West-Berlijn in de Sovjet-zone bleef West-Berlijn een westerse voorpost. Evenmin kwam iets terecht van de eis 'alle bezettingstroepen uit Duitsland'.

De crisis rond Berlijn stimuleerde de oprichting van de **Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (Nato)** in april 1949; het westelijk deel van Duitsland behoorde tot het verdragsgebied. Op 8 mei gaven vertegenwoordigers van de wettelijke Duitse deelstaten hun goedkeuring aan een grondwet voor een Westduitse staat, tegen de zin van Stalin die toen nog een Duitse eenheidsstaat voorstond.

2.2 Welke internationale ontwikkelingen tussen 1945 en 1949 bevorderden de Duitse deling?

• Een gedeeld Europa

De groeiende tegenstelling tussen de Sovjet-Unie en de wettelijke Geallieerden na 1945 was de belangrijkste oorzaak van de Duitse deling. Het toenemende, wederzijdse wantrouwen werd mede gevoed door ontwikkelingen in het bezette Duitsland.

Schijnverkiezingen en de invoering van het **Stalinistisch systeem** in Oost-Europese staten in de periode 1945-1947 voedden de vrees voor verdere communistische expansie; de stemmenwinst van communisten bij parlementaire verkiezingen in andere Europese landen versterkte deze vrees.

President **Truman** formuleerde in het voorjaar van 1947 de **containment-politiek** (Truman-doctrine) en vroeg in dat kader het Amerikaanse Congres de **Marshall-hulp** goed te keuren.

West-Europese landen waren bereid samen tegenwicht te bieden aan de militaire overmacht van de SU in Europa. De **blokkade van Berlijn** (1948-1949) wees uit dat de grens tussen 'Oost en West' in Duitsland lag.

2.3 Welke nationale ontwikkelingen tussen 1945 en 1949 bevorderden de Duitse deling?

Deze ontwikkelingen werden voor een groot deel bepaald door de geallieerde bezetters. Tot 1947 voerde elke mogendheid in haar zone een eigen politiek.

• De economische deling

De economische samenwerking, afgesproken in Potsdam, kwam moeilijk van de grond. Zowel de Fransen als de Russen plunderden hun eigen zone leeg, in hun ogen een vorm van herstelbetalingen.

De aanhoudende vluchtelingenstromen uit het oosten vergrootten de in de westelijke zones al bestaande economi-

sche problemen (geldontwaarding, zwarthandel) en werkten chaos in de hand. De westelijke Geallieerden voegden in 1947 hun zones samen en werkten in het geheim aan een **geldhervorming** om de economie in hun zones weer op te bouwen. Met de invoering van de D-mark, in juni 1948, werd Duitsland in economische zin definitief gedeeld.

Stalin beschouwde deze geldhervorming als een schending van 'Potsdam'. Het economisch herstel in de westelijke zones en het vertrouwen in de Marshallhulp verkleinden de kans dat Duitsers zouden kiezen voor zijn visie van de Duitse eenheidsstaat. De blokkade van Berlijn was zijn antwoord op de westerse 'indammings-politiek'.

• **De blokkade van Berlijn**

De blokkade was het een chantagemiddel van de Sovjet-Unie om de kwestie Duitsland naar eigen inzicht te regelen. Het verloop van de blokkade, met name het onderhouden van de **luchtbrug**, toonde de bereidheid van de VS aan om te interveniëren ten gunste van niet-communistisch Europa, waartoe het westen van Duitsland werd gerekend. Tijdens de crisis werd de basis gelegd voor nauwe samenwerking tussen West-Europa en de VS (de Atlantische Alliantie) met als concreet resultaat de NAVO.

Tijdens de blokkade van Berlijn werd de samenwerking tussen de drie westelijke zones uitgebreid. Deelstaatsverkiezingen in deze zones legden feitelijk de basis voor de **Bondsrepubliek Duitsland (BRD)**. Onder toezicht van de westelijke Geallieerden kwam een democratische grondwet tot stand.

De blokkade van Berlijn versterkte gevoelens van saamhorigheid onder West-Duitsers en gaf hen de kans de rol van dader te verwisselen voor de rol van slachtoffer. Een anti-Amerikaanse stemming in het westen van Duitsland veranderde in een pro-Amerikaanse. De Marshallhulp versterkte deze laatste ontwikkeling. Na de Bondsdagverkiezingen (augustus 1949) werd de pro-westerse CDU-politicus **Adenauer** tot **bondskanselier** gekozen.

• **Het ontstaan van de Duitse Democratische Republiek**
Met toestemming van Stalin werd in de Oost-zone in het najaar van 1949 de **Duitse Democratische Republiek (DDR)** opgericht, een 'boeren- en arbeidersstaat'. Onder druk van de Sovjet-autoriteiten werd een éénpartijsysteem – belichaamd in de Sozialistische Arbeitspartei Deutschlands (SED) – ingevoerd. De economie werd omgevormd naar sovjetmodel met als kenmerken planning en collectivisering.

In de Koude Oorlogspropaganda werd vanaf 1948 de samenleving in de oostzone gepresenteerd als het antifascistisch alternatief voor West-Duitsland.

2.4 **Casus: Denazificatie in Duitsland in de periode 1945-1947, een verantwoorde afrekening met het verleden?**

Denazificatie was een van de belangrijkste doelen van de Geallieerden. Er moest een massale zuiveringsoperatie plaatsvinden. Nazi's moesten worden verwijderd uit het openbare leven. Zij die op hoge posities zaten en schuldig waren aan ernstige misdrijven moesten worden gestraft. De Duitse bevolking zou mede hierdoor overtuigd moeten worden van de totale nederlaag en gezuiverd moeten worden van alle antidemocratische en autoritaire opvattingen.

Na het proces van Neurenberg werd de denazificatie een zaak van de verschillende zones.

Er waren ongeveer acht miljoen nazi's lid geweest van de NSDAP. Hen allemaal vervolgen was ondoenlijk, dus moest er een keuze gemaakt worden. In de Sovjet-zone koos men voor een vervolging van hoge nazi's. De harde zuiveringen resulteerden in circa honderd doodvonnissen en ruim tienduizend

veroordelingen. Door het wegzuiveren van de top van het bestuur kwam er ruimte voor communisten. Deze namen binnen de zone sleutelposities in.

In de Amerikaanse zone wisten hoge nazi's via allerlei juridische procedures hun proces jaren te rekken, lage nazi's werden wel veroordeeld. Rond 1950 kwam er als gevolg van de Koude Oorlog een einde aan de zuiveringen. De communisten werden de nieuwe vijand en de oude fascistische waren vaak hard nodig om de Duitse economie op gang te krijgen.

3. **Welke internationale en nationale ontwikkelingen verklaren de integratie van de BRD in het westen en van de DDR in het oosten?**

3.1 **1955, 'Wiedervereinigung' verder weg dan ooit**

Juli 1955, de conferentie in Genève, een bijeenkomst van leiders van de voormalige 'Grote Vier', op een moment dat de BRD al was toegetreten tot de NAVO en de DDR tot het **Warschau-pact**. De onderhandelingen liepen vast en Duitsland vormde nu de 'frontlijn' tussen de politiek-militaire machtsblokken in Europa. Zonder medewerking van de VS en van de SU was 'Wiedervereinigung' ondenkbaar.

De niet aanwezige Adenauer, kanselier van de BRD en ook minister van buitenlandse zaken, was redelijk tevreden met deze ontwikkelingen.

3.2 **Welke internationale ontwikkelingen tussen 1949 en 1955 stonden de integratie in de weg en welke bevorderden de integratie?**

• **De invloed van de Koreaanse Oorlog**

De **Koreaanse Oorlog** confronteerde inwoners van Europa met de **Koude Oorlog** in meerdere gedaantes. In Europa rees de vraag of ook in Duitsland, dat evenals Korea was opgesplitst in een communistisch en niet-communistisch deel, oorlog zou uitbreken. Gewezen werd op overeenkomstige ontwikkelingen: ongelijke militaire machtsverhoudingen, de Sovjetexpansie in Europa vóór 1950, de propagandastrijd. Gaandeweg de Koreaanse oorlog groeide in Europa de angst voor een Derde Wereldoorlog, een kernoorlog. Zou net als in het verdeelde Korea ook in het verdeelde Duitsland een oorlog kunnen ontstaan?

Om de NAVO wezenlijk te versterken stelde Adenauer de Westduitse herbewapening voor. Adenauer's voorstel riep in de BRD en in de haar omringende landen veel discussie en verzet op. Op grond van politiek-militaire overwegingen steunden president Truman en bondgenoot Engeland Adenauer's voorstel.

• **'Westbindung'**

Adenauer's herbewapeningsvoorstel maakte deel uit van zijn politiek van 'Westbindung', gericht op de heracceptatie van Duitsland als volwaardige staat, het vergroten van de Westduitse veiligheid en een geleidelijke opbouw van de democratie in de BRD. Aan deze politiek koppelde Adenauer de 'Politik der Stärke': vanuit een sterke positie de SU en (indirect) de DDR tot concessies dwingen en praten over een 'Wiedervereinigung'.

• **De toetreding van de BRD tot de NAVO**

Internationale ontwikkelingen vanaf 1952 bevorderden de integratie van de BRD in de NAVO: de toenemende wapenwedloop, de groeiende angst voor een Sovjet-overwicht in Europa.

- **De Frans-Duitse toenadering**

Een initiatief van de Franse regering in 1950, de oprichting van de **Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal** (EGKS) bood kans op een snelle integratie van de BRD in West-Europa. Adenauer ging hier welwillend op in. De EGKS werd een succes; ze droeg bij aan het snelle economische herstel van de BRD.

- **Stalin en de DDR**

Tussen 1949 en 1955 ging de DDR geleidelijk in het Oostblok op; de toetreding tot het Warschaupact vormde de afsluiting van dit proces. Vanuit de DDR wilde Stalin de invloed van de SU in heel Duitsland vergroten om een herbewapening van de BRD te voorkomen en het communisme te verspreiden.

3.3 Welke nationale ontwikkelingen tussen 1949 en 1955 stonden de integratie in de weg, welke bevorderden de integratie?

- **Het onzekere begin in de BRD**

In 1950-1951 was 'Westintegration' nog geenszins vanzelfsprekend. Adenauer's positie was wankel. De grote partijen, de CDU en de SPD, waren scherp verdeeld over de 'Westbindung'. De SPD streefde naar een neutrale Duitse eenheidsstaat. De spanning in de BRD nam verder toe door de Koude Oorlogsangst, onder andere de vrees voor een kernoorlog.

- **Een omslag**

De Bondsdagverkiezingen in 1953 gaven aan dat Adenauer ook voor zijn buitenlandse politiek kon rekenen op de steun van de meerderheid van de burgers in de BRD. Bij de toekomstige bondgenoten begonnen de twijfels over de democratische koers af te nemen. De grote steun voor Adenauer in de BRD moest vooral worden toegeschreven aan het '**Wirtschaftswunder**' en aan regeringsmaatregelen gericht op de integratie van ontevreden groepen als 'de Heimat-vertriebenen' in de samenleving. Het lidmaatschap van economische en militaire bondgenootschappen gaf BRD-burgers het gevoel niet meer zo bedreigd te zijn. Het collectieve anti-communisme versterkte bij BRD-burgers een onderlinge band en gaf hen een nieuwe identiteit.

- **De satellietstaat**

De DDR werd stap voor stap een **Sovjet-satellietstaat**. De invloed van Stalin was op alle terreinen van de DDR-samenleving voelbaar. Dissidenten werden vervolgd, er vonden processen plaats. De dood van Stalin in 1953 bracht in de DDR op langere termijn geen koerswijziging, de SED-leiding verstrakte eerder het gevoerde beleid. Met de toetreding tot het Warschaupact werd de integratie in het Oostblok afgerond.

4. Welke internationale en nationale ontwikkelingen verklaren de bouw van de Muur?

4.1 1961, de bouw van de Muur

De DDR kampte met een grote vluchtelingenstroom naar de BRD. In juli 1961 nam deze nog meer toe. Na overleg met Chroesjtsjov en het Warschaupact werden in de nacht van 12 op 13 augustus de grenzen van Oost-Berlijn naar West-Berlijn gesloten. De westerse Geallieerden deden er niets tegen. De Muur werd als een symbool van onvrijheid en onderdrukking gezien. De DDR liep niet langer leeg en dus werkte de 'Politik der Stärke' niet meer.

4.2 Welke internationale ontwikkelingen tussen 1955 en 1961 bevorderden de bouw van de Muur?

- **Een nieuwe leider in de Sovjetunie**

Na de dood van Stalin in 1953 kwam Chroesjtsjov aan de macht. Hij probeerde te breken met het verleden door een destalinisatie-campagne. Hij kondigde een politiek van **vreedzame coëxistentie** met de kapitalistische landen aan. Dit bracht internationaal wel wat ontspanning, maar de ideologische strijd ging door.

- **Crisis rond Berlijn**

Chroesjtsjov voelde zich eind jaren vijftig onder druk staan door de grote aantallen vluchtelingen die via Berlijn naar de BRD gingen. Hij stelde eind 1958 een ultimatum aan de drie Westerse bezettingsmachten: zij moesten zich binnen zes maanden terugtrekken uit Berlijn. Engeland en de VS waren verontwaardigd en weigerden West-Berlijn op te geven, maar leken wel bereid de DDR te erkennen.

In 1961 kwam in de VS Kennedy aan de macht. Chroesjtsjov bleef bij zijn eis ten aanzien van Berlijn. Kennedy gaf in de zomer van 1961 aan dat het hem vooral om de bescherming van West-Berlijn ging.

Chroesjtsjov gaf in augustus 1961 toestemming voor de bouw van de Muur. Kennedy zweeg en deed niets. Hij legde zich daarmee neer bij de ontstane situatie en accepteerde de deling van Duitsland omdat hij geen oorlog wilde riskeren. 'Liever een muur dan oorlog', was zijn uitspraak.

4.3 Welke nationale ontwikkelingen tussen 1955 en 1961 bevorderden de bouw van de Muur?

- **De aantrekkingskracht van de BRD**

De enorme economische groei ging door en de welvaart bleef, mede dankzij de EEG, stijgen (**Wirtschaftswunder**).

Adenauer bleef verkondigen dat de DDR ten onder zou gaan. Gezien de slechte economische situatie en de politieke onderdrukking in de DDR zou dit niet lang hoeven duren. Door de goede economische situatie in de BRD was daar volop werk voor de vluchtelingen uit de DDR.

Adenauer bleef, ondanks zijn hoge leeftijd, aan de macht. Bij de verkiezingen van 1957 verwierf hij een absolute meerderheid voor de christendemocraten.

- **De falende economie van de DDR**

De DDR had een planeconomie en probeerde een eigen **Wirtschaftswunder** te creëren. Dit zou goed uitkomen in de ideologische strijd tegen de BRD. Maar de doelen van verschillende centraal vastgelegde plannen werden niet bereikt. Er was sprake van economische stagnatie in de DDR.

Vele DDR-burgers, onder andere veel jongeren, vluchtten naar de BRD.

4.4. Casus: De Berlijnse Muur, één muur, twee visies

In de nacht van 12 op 13 augustus 1961 werden de eerste versperringen van de Berlijnse Muur opgericht. In de periode erna werden er mijnen, greppels, en een bewaking met honden aan toe gevoegd. Een schietbevel werd van kracht.

De reden om de muur te bouwen was de leegloop van de DDR. De jonge en goed opgeleide mensen verlieten de DDR om zich in het Westen te vestigen. De DDR-autoriteiten zagen de bouw van de Muur als enige oplossing om een bakroet van de staat te voorkomen. Naar de eigen bevolking en naar de buitenwereld was de Muur een 'anti-fascistische barrière'. Voor het Westen echter werd de Muur het symbool van Sovjet-onderdrukking.

5. Welke internationale en nationale ontwikkelingen leidden tot de 'Ostpolitik' van Brandt?

5.1 1969, een breuk met het verleden

In de BRD werd **Willy Brandt** gekozen tot bondskanselier. De Ostpolitik, door Brandt als minister reeds begonnen, kon geïntensiveerd worden. Deze Ostpolitik was een nieuwe fase in de Duitse politiek. De tijd van eenzijdige binding was voorbij en een tijd van toenadering tot het oosten was aangebroken. Brandt sprak over het naast elkaar bestaan van 'twee staten in Duitsland'. Hij gaf hiermee aan dat een de facto erkenning van de DDR bespreekbaar was. Een erkenning als echt buitenland zat er niet in.

Omdat een goede regeling met de DDR alleen mogelijk was via Moskou werden de besprekingen met de SU geopend. **Brezjnev** hoopte dat de initiatieven van Brandt zouden leiden tot een erkenning van de bestaande grenzen in Oost-Europa. De diplomatieke erkenning van de DDR, voor Ulbricht zeer belangrijk, was voor Brezjnev minder van belang.

5.2 Welke internationale ontwikkelingen maakten de 'Ostpolitik' van Brandt mogelijk?

• *Cubacrisis*

In 1962 leverde Chroesjtsjov Cuba offensieve raketten. Hij oefende zo druk op president Kennedy uit. De Amerikaanse president reageerde met een blokkade van Cuba. De zaak dreigde te escaleren tot een atoomoorlog. Uiteindelijk bereikten de VS en de SU een diplomatieke oplossing voor het geschil.

Veel West-Duitsers verweten Kennedy dat hij nu wel daadkrachtig optrad en bij de bouw van de Berlijnse muur niet. Willy Brandt en andere leidende politici gingen twijfelen aan de bereidheid van de VS om de BRD bij een daadwerkelijke oorlog tegen de SU te verdedigen. Daarom begonnen zij zelf initiatieven te ondernemen waarin men minder afhankelijk was van de VS.

De Cubacrisis leidde tot een bezinning op atoomwapens. In 1963 kwam een verdrag over kernproeven tussen de VS en de SU tot stand. Willy Brandt, de burgemeester van Berlijn, maakte van dit goede politieke klimaat gebruik om contacten met de DDR aan te knopen.

• *Praag*

In 1968 leidde Alexander Dubcek de **Praagse Lente** in met zijn verklaring dat er ruimte moest zijn voor discussie op politiek gebied. De vrije kritiek op het communistische regime was een doorn in het oog van de Oostduitse leider Ulbricht. Hij vreesde een **domino-effect**. Ulbricht wist de andere Oostblok-leiders (met name Brezjnev) hiervan te overtuigen en de Praagse Lente werd door een invasie van Warschau-pacttroepen gesmoord. Deze gebeurtenis leidde tot de Brezjnev-doctrine.

Het onderdrukken van de Praagse Lente en de Brezjnev-doctrine maakten Brandt duidelijk dat hij via Moskou moest onderhandelen als hij met de DDR iets wilde bereiken.

5.3 Welke nationale ontwikkelingen maakten de 'Ostpolitik' van Brandt mogelijk?

• *Een nieuwe koers in de BRD*

De periode 1961-1969 kenmerkte zich door een langzame verandering in de verhouding tussen de BRD en de DDR. De 'Politik der Stärke' werd opgegeven en de 'Ostpolitik' deed

haar intrede. Adenauer trad in 1963 af. De volgende kabinetten in de BRD werden geconfronteerd met groeiende ontevredenheid; de economie maakte een periode van neergang door, een schok voor de aan hun welvaart gewend geraakte West-Duitsers.

De **nieuwe generatie** had veel kritiek op het democratische gehalte van de BRD, op de rol die de politieke leiders vroeger gespeeld hadden (Kiesinger was tijdens de oorlog plaatsvervangend hoofd van de afdeling propaganda op het ministerie van Buitenlandse Zaken), op de passieve rol van de ouders in het Derde Rijk, op de plaatsing van atoomwapens op Duits grondgebied en op de rol die de VS speelden in Vietnam. De jeugd hield felle protestacties.

De veranderende visie op de Koude Oorlog, de wens om door diplomatieke toenadering naar het oosten veranderingen in de DDR op gang te brengen en de economische problemen gaven Willy Brandt de ruimte. Deze had als burgemeester van Berlijn en als minister van Buitenlandse Zaken al laten zien dat hij contacten wilde aanknopen met het Oostblok. Deze contacten zouden ook de economie van de BRD ten goede komen.

• *DDR, van opleving naar nieuwe stagnatie*

Begin jaren zestig was de productiviteit in de DDR fors gestegen, de basislonen waren verhoogd en de levensmiddelenkaarten waren afgeschaft. Rond 1965 was er zelfs een klein Oostduits 'Wirtschaftswunder'. De productie van consumptiegoederen was verdrievoudigd, er waren goede openbare voorzieningen en de SED had zich als doel gesteld binnen enkele jaren de BRD voorbij streven. De economische opleving was vooral te danken aan het **Nieuwe Economische Systeem**.

Eind jaren zestig liep het NES vast in de Oostduitse bureaucratie en stortte de economie in. Hierdoor kreeg de DDR een economische reden om het rijke westen en speciaal de BRD benaderen.

6. Welke internationale en nationale ontwikkelingen plaatsten de BRD op de voorgrond in Europa?

6.1 1979, het NAVO-dubbelbesluit

Op aandringen van bondskanselier **Schmidt** kwam in december 1979 het **NAVO-dubbelbesluit** tot stand. De NAVO besloot met de SU te gaan onderhandelen over de middellange afstandswapens en legde vast dat de kernbewapening in West-Europa zou worden vernieuwd als de onderhandelingen zouden mislukken.

Opvallend was de centrale rol van Schmidt bij de voorbereiding en het totstandkoming van dit besluit.

6.2 Welke internationale ontwikkelingen tussen 1969 en 1979 droegen bij aan de toenemende invloed van de BRD?

• *Europese ontspanning*

De BRD sloot tussen 1970 en 1972 verdragen met de SU, Polen en de DDR die de naoorlogse grenzen vastlegden. Deze staten konden nu profiteren van een stroom D-mark-kredieten.

De meeste westerse landen erkenden daarop de facto de DDR als zelfstandige staat. BRD en DDR werden in 1973 lid van de VN.

De verhoudingen tussen de DDR en de BRD werden beter. Bezoekersregelingen waren daarvan het bewijs.

De Bondsrepubliek werd tot politiek-economische spil in West-Europa.

- **De positie van de VS**

De ondertekening van Salt-I in 1972 en verdere ontwapeningsonderhandelingen met de Sovjet Unie vergrootten in West-Europa de angst dat de VS hun betrokkenheid bij West-Europa wilden heroverwegen.

Tegelijkertijd ontnamen de effecten van de zwakke dollar, de slechte Amerikaanse economie en de inconsistente houding van Carter de VS het vanzelfsprekend leiderschap van het Westen.

- **Veiligheid in Europa**

Kanselier Schmidt maakte in het najaar 1977 naar aanleiding van de plaatsing van SS-20 raketten door de SU zijn zorgen over de Duitse en Europese veiligheid wereldkundig. Hij stelde de vernieuwing van de NAVO-bewapening én gelijktijdige onderhandelingen met de SU voor.

6.3 Welke nationale ontwikkelingen tussen 1969 en 1979 droegen bij tot deze nieuwe rol voor de BRD?

- **Een nieuwe 'Ostpolitik'**

De 'Ostpolitik' was in het parlement in de BRD omstreden, maar verkiezingen in 1972 toonden aan dat de bevolking de toenadering tot het Oostblok steunde.

De uitvoering van de in dit kader gesloten verdragen maakte de BRD tot een respectabel partner in Europa.

- **De positie van Schmidt**

Schmidt zette de 'Ostpolitik' voort, maar kreeg met andere omstandigheden te maken dan Brandt. Hij zag de plaatsing van de SS-20 raketten als reële bedreiging van de West-Duitse veiligheid en wilde daarom alleen de toenadering tot het Oostblok voortzetten op basis van een sterke door de VS ondersteunde defensie.

De aanhang van de vredesbeweging, de economische recessie en het optreden van de Rote Armee Fraktion (RAF) bezorgden Schmidt vele problemen. De oppositie tegen zijn beleid groeide. Bij de verkiezingen in 1976 bleek de meerderheid van zijn regeringscoalitie fors geslonken.

In de daaropvolgende jaren liet Schmidt zich echter kennen als een handig diplomaat en compromisloos bestrijder van het linkse terrorisme. Zijn regering slaagde er in – eerder dan andere landen in Europa – door maatregelen de economische recessie in te perken.

6.4 Casus: de Bondsrepubliek en de RAF

Reden tot twijfel aan de (West)-Duitse democratie? Het studentenprotest van de zestiger jaren in Europa kreeg in de BRD een hard vervolg. Autoriteiten en jongeren botsten harder dan elders in West-Europa en toenadering werd bemoeilijkt door een factor uit het Duitse verleden, de verwerking van de oorlog, en door onvrede over het functioneren van de Westduitse democratie.

Mede onder invloed van de harde overheidsreacties op het studentenprotest aan het eind van de zestiger jaren ontstond de RAF. De doelstellingen van de RAF waren het uitbannen van Amerikaanse inloeden en het omverwerpen van de in hun ogen kapitalistisch-fascistische staat in de BRD. De methode om de doelstellingen te bereiken was het provoceren van deze staat door middel van aanslagen, overvallen en ontvoeringen. De RAF ging ervan uit dat het volk haar zijde zou kiezen in het streven naar een betere samenleving.

Tijdens het kanselierschap van Schmidt bereikten deze confrontatie een hoogtepunt en koos de BRD voor zeer harde maatregelen. Het democratisch gehalte van de BRD kwam daardoor in binnen- en buitenland bloot te staan aan kritiek. Die verstomde toen deze houding weliswaar hard, maar effectief bleek.

7. Welke internationale en nationale ontwikkelingen verklaren de val van de Berlijnse Muur?

7.1 1989, de val van de Berlijnse Muur

Op 7 oktober 1989 werd in aanwezigheid van Gorbatsjov, de nieuwe leider van de SU, het veertigjarig bestaan van de DDR gevierd. Tegelijkertijd waren er massale demonstraties tegen de DDR-regering. Op 18 oktober werd Honecker vervangen door Krenz; Krenz kondigde ingrijpende hervormingen aan. De concessies gingen zover dat op 9 november de muur 'viel'. De grens werd op vele plaatsen geopend en het 'schietbevel' werd afgeschaft. Circa twee miljoen DDR-burgers kwamen kort daarna in de BRD op bezoek.

7.2 Welke internationale ontwikkelingen tussen 1979 en 1989 droegen bij tot de val van de muur?

- **Ontwikkelingen in Polen**

De ontwikkelingen in Polen in de jaren tachtig maakten duidelijk dat het communistisch systeem niet onaantastbaar was. In de zomer van 1980 was er een stakingsgolf onder leiding van Lech Walesa. De stakers eisten stakingsrecht, een einde aan de censuur en recht op onafhankelijke vakbonden. De Poolse regering gaf toe en sloot overeenkomsten met de nieuwe vakbond Solidariteit. De ontwikkelingen werkten in meer of mindere mate in andere Oostbloklanden door.

- **Perestroika en Glasnost**

De snel groeiende kosten van de wapenwedloop, de uitzichtloze oorlog in Afghanistan en de problemen rond de opvolging van Brezjnev zorgden voor een crisissentiment in de SU.

In 1985 werd Gorbatsjov de nieuwe partijleider in de SU. Hij wilde Perestroika, diepgaande veranderingen in economie, politiek en samenleving; deze moesten gepaard gaan met Glasnost (openheid). Deze processen maakten veel los en dwongen Gorbatsjov tot drastische veranderingen in het beleid. Zo gaf de SU feitelijk haar leidende rol in het internationale communisme op en kregen de Oostbloklanden ruimte voor een eigen ontwikkeling. De onzekerheid bij leiders van een aantal Oostbloklanden nam toe en voedde het steeds openlijker verzet van oppositiegroepen.

Gorbatsjovs openheid en bereidheid tot concessies wekten de indruk dat veranderingen in Oost-Europa mogelijk waren.

7.3 Welke nationale ontwikkelingen tussen 1979 en 1989 droegen bij tot de val van de muur?

- **Het economisch bankroet**

De betere contacten van de DDR met de BRD zorgden voor een constante geldstroom richting DDR en gaven de DDR beperkte toegang tot de EG-markt. Partijleider Honecker – hij had in 1971 Ulbricht's plaats ingenomen – wilde deze geldstroom vergroten om alsnog een socialistische welvaartsstaat te ontwikkelen. Tegenvallende opbrengsten van de DDR-export naar het westen dwongen de DDR steeds meer leningen met het westen af te sluiten. Dit leidde tot grote economische problemen.

- **Het politiek-morele bankroet**

Ondanks de liberalisering in de naburige Oost-Europese landen hield Honecker vast aan een orthodox communistische koers. Sinds de jaren zeventig werd met behulp van de Stasi elke vorm van oppositie onderdrukt door intimidatie en

chantage en door dissidenten als Wolf Biermann burgerrechten af te nemen en het land uit te zetten. Protest was alleen mogelijk in bijeenkomsten in kerkelijk verband.

Ondanks censuur en onderdrukking van oppositie groeide de ontevredenheid. Door de Westduitse televisie werden DDR-burgers ingelicht over de toestand in eigen land.

In de zomer van 1989 raakten de ontwikkelingen in een stroomversnelling. Er volgde een massale vlucht. Er vonden in de DDR openlijk demonstraties plaats voor reisevrijheid, vrije verkiezingen en andere hervormingen. De leuzen zijn 'Wir sind das Volk' en 'Wir bleiben hier'.

8. Opnieuw discussie over Duitsland

8.1 1990, bezorgdheid ten tijde van de Duitse eenwording

Helmut Kohl presenteerde een paar weken na de val van de Muur een plan dat tot de Duitse eenwording zou leiden. De roep om de eenwording werd in de DDR steeds sterker ('Wir sind ein Volk'); in de BRD waren de reacties op dit plan gemengd.

De eenwording voltrok zich in een stroomversnelling. Op 3 oktober 1990, nog geen jaar na de val van de Muur, werden de beide Duitslanden één staat.

Een aantal landen had moeite met de snelle eenwording van Duitsland. Het besef dat een verenigd Duitsland twee maal eerder een oorlog was begonnen riep bij de West-europese bondgenoten nog steeds onbehagen op. Voor de SU was Oost-Duitsland oorlogsbuit en een veiligheidsgarantie geweest.

De VS hadden, na enige aarzeling, de minste bedenkingen. Ze stonden positief tegenover de Duitse eenheid onder de voorwaarde dat Duitsland lid zou blijven van de NAVO.

Kohl toonde zich zowel in de NAVO als binnen de Europese Unie een betrouwbare partner. Door veelvuldig overleg en door financiële toezeggingen slaagde hij er in een groot deel van de bezorgdheid weg te nemen. Duitsland wordt door veel landen, waaronder Nederland, gezien als de belangrijkste handelspartner en een steunpilaar voor de nieuwe Europese munt, de Euro.

Vopo's, Berlijn november 1989.

Historisch kader

- Frits Boterman, *Moderne geschiedenis van Duitsland 1800 - 1990* (Amsterdam 1996).
- Eberhard Jaeckel, *Das deutsche Jahrhundert. Eine historische Bilanz* (Stuttgart 1996).
- Christian Graf von Krockow, *Die Deutschen in Ihrem Jahrhundert 1890 - 1990* (Reinbek 1990).

Hoofdvraag

- Dennis L. Bark en David R. Gress, *A History of West Germany. Volume I and II* (Oxford 1993).
- Frits Boterman en Willem Melching, *De Duitse Phoenix. De geschiedenis van Duitsland in de twintigste eeuw* (Amsterdam 1996).
- Mary Fulbrook, *Anatomy of a dictatorship. Inside the GDR 1949 - 1989* (Cambridge 1992/New York 1995).
- Christian Hacke, *Die Aussenpolitik der Bundesrepublik: Weltmacht wider Willen?* (Stuttgart 1997).
- Jens Hacker, *Der Ostblock. Entstehung, Entwicklung und Struktur 1939 - 1980* (Baden-Baden 1983).
- Ronald Havenaar, *Van Koude Oorlog naar nieuwe chaos 1939 - 1993* (Amsterdam 1993).
- Wolfram F. Hanrieder, *Deutschland, Europa, Amerika: die Aussenpolitik der Bundesrepublik Deutschland 1949 - 1994* (München 1995).
- F. Wielenga, *Schaduw van de Duitse geschiedenis. De omgang met het nazi- en DDR-verleden in de Bondsrepubliek Duitsland* (Amsterdam 1993).

Deelvraag 1 en 2

- H. Graml, *Die Alliierten und die teilung Deutschlands. Konflikte und Entscheidungen 1941 - 1948* (Frankfurt am Main 1985).
- C. Klessmann, *Die doppelte Staatsgründung. Deutsche Geschichte 1945 - 1955* (Göttingen 1991).
- Hans-Peter Schwarz, *Vom Reich zur Bundesrepublik Deutschland im Widerstreit der aussenpolitischen Konzeptionen in den Jahren der Besatzungsherrschaft 1945 - 1949* (Stuttgart 1980).

Deelvraag 3 en 4

- A. Düring-Manteuffel, *Die Bundesrepublik Deutschland in der Ära Adenauer. Aussenpolitik und innere Entwicklung 1949 bis 1963* (Darmstadt 1988).
- Manfred Hagen, *DDR - Juni '53. Die erste Volkserhebung im Stalinismus* (Stuttgart 1992).
- Hans-Peter Schwarz, *Adenauer. Der Aufstieg 1876 - 1952 en Adenauer. Der Staatsman 1952 - 1967* (Stuttgart 1986 en 1991).
- Peter Siebenmorgen, *Gezeitenwechsel. Aufbruch zur Entspannungspolitik* (Bonn 1990).

Deelvraag 5, 6 en 7

- Timothy Garton Ash, *In naam van Europa. Duitsland en het gespleten continent* (Amsterdam 1993).
- Arnulf Baring, *Machtwechsel. Die Ära Brandt-Scheel* (Stuttgart 1982).

- D.J. Elzinga, *Een kleine flat in Leipzig. De ongehoorde waarheid over Oost-Duitsland* (Amsterdam 1991).
- G.J. Glaesner (red.), *Die DDR in der Ära Honecker. Politik, Kultur, Gesellschaft* (Opladen 1988).
- Helga Haftendorn, *Sicherheit und Stabilität. Aussenbeziehungen der Bundesrepublik zwischen Oelkrise und NATO-Doppelbeschluss* (Stuttgart 1986).
- Hans-Herman Hertle, *Der Fall der Mauer. Die unbeabsichtigte Selbstauflösung des SED-Staates* (Opladen 1996).
- Heinrich Pothoff, *Die 'Koalition der Vernunft'. Deutschlandpolitik in den 80er Jahren* (Stuttgart 1995).

Deelvraag 8

- M.C. Brands en R. Havenaar, 'De centrale plaats van Duitsland in de Europese politiek. Bindende kracht of bron van divergentie?', in: *Challenges in the East* (Den Haag 1995) 85-152.
- W. Melching en L. Paul, *De integratie van Oost en West Duitsland* (Amsterdam 1997) docentenboek en leerlingenboek.
- Rolf Oosterloo, *De ondergang en overname van het andere Duitsland* (Amsterdam 1994).

Casussen

Deelvraag 2

- U. Herbert en O. Groehler, *Zweierlei Bewältigung. Vier Beiträge über den Umgang mit der NS-Vergangenheit in den beiden deutschen Staaten* (Hamburg 1992).
- Cl. Vollnhals (red.), *Entnazifizierung. Politische Säuberung und Rehabilitierung in den vier Besatzungszonen 1945 - 1949* (München 1991).

Deelvraag 3

- A. Baring, *Der 17. Juni 1953* (Stuttgart 1983).
- Manfred Hagen, *DDR - Juni '53. Die erste Volkserhebung im Stalinismus* (Stuttgart 1992).

Deelvraag 4

- Willy Brandt, *Erinnerungen* (Frankfurt am Main 1989).
- H.P. Schwarz, (Hrsg.), *Berlin-Krise und Mauerbau* (Bonn 1985).

Deelvraag 5

- G.J. Glaesner (Hrsg.), *Die DDR in der Ära Honecker. Politik, Kultur, Gesellschaft* (Opladen 1988).
- D.J. Elzinga, *Een kleine flat in Leipzig. De ongehoorde waarheid over Oost-Duitsland* (Amsterdam 1991).

Deelvraag 6

- Stefan Aust, *Der Baader Meinhof Komplex* (Hamburg 1987).

Deelvraag 7

- B. Faulenbach (Hrsg.), *Die Partei hat immer recht. Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur* (Essen 1994).
- F. Wielenga, *Schaduw van de Duitse geschiedenis. De omgang met het nazi- en DDR-verleden in de Bondsrepubliek Duitsland* (Amsterdam 1993).

Boeken

DE MAAND VAN HET SPANNENDE BOEK

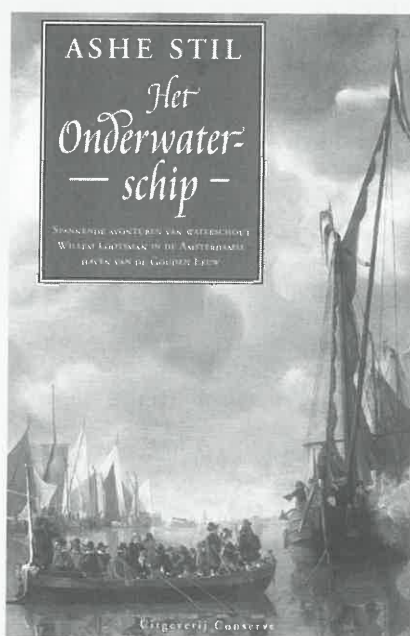
Twee jaar geleden besprak *Kleio* historische detectives uit het oude Rome, vorig jaar stond de maand juni voor ons in het teken van Renée Vink en haar detectives over Floris V en dit jaar doet *Kleio* mee met de maand van het spannende boek rond het thema van de 'meesterspeurder'.

We beginnen de boekenrubriek met een interview met Ashe Stil. In 1993 debuteerde hij met *Het schip met geld*. Hoofdpersoon daarin is de waterschout Willem Lootsman, een historische figuur – één van de vier onderschouten van Amsterdam met als speciale taak het handhaven van orde en recht in de haven en op de schepen. Onlangs verscheen deel 10 in de serie over Lootsman, *Het onderwaterschip*, een spionageverhaal, dat speelt tegen de achtergrond van een dreigende zeeoorlog tegen de Engelsen en waarin ook een rol is weggelegd voor Cornelis de Witt (Conserve Uitgeverij, f29,50, ISBN 9054291125).

Stils uitgever Conserve bracht tegelijk ook het boekje *De laatste tocht* uit, met een verhaal over een bende die rond Amsterdam opereert en uiteindelijk wordt uitgeschakeld door Lootsman, die tot naar Terschelling moet om de leider te arresteren. Het promotieboekje (f4,95) bevat korte beschrijvingen van de inhoud van de tien verschenen boeken en bonnen, waarmee je f5,- korting krijgt per deel. De hele serie kost tot 1 november f200,-.

Ook verscheen bij Conserve het tweede deel over de spurder Danyaen Roosvelt, die in het denkbeeldige plaatsje Duynhaven, ergens tussen Leiden en Haarlem, een aantal moordaanslagen moet zien op te lossen in het jaar 1377. Na haar eerste historische thriller *Een hondenbaan*, die verderop in deze rubriek wordt besproken, heeft Marian de Haan een sterke opvolger geschreven. (*Een kruik venijn*, 190 blz., prijs f34,90, ISBN 9054291141.)

Van Sharon Key Penman verscheen *Boodschapper van de koningin*, een eerste boek rondom de spion Justin de Quincy, die in de tijd van Richard Leeuwenhart en Jan

zonder Land een raadselachtige moord moet oplossen. Hij is in dienst van de moeder van de beide vorsten, Eleanor van Aquitanië. (Meulenhoff-*M, f34,90, ISBN 9029059230).

Bij uitgeverij De Boekerij verscheen ook dit voorjaar weer een verzamelbundel met vier historische thrillers. De bundel bevat drie eerder verschenen boeken, *De verloren zoon* van Ellis Peters, *De parel van de keizer* van Robert van Gulik en *De Mamur Zapt en de trouwe schaduw* van Michael Pearce, en het korte verhaal *Het verdwenen testament* van Steven Saylor (531 blz., prijs f25,-, ISBN 9022525279).

Bij dezelfde uitgeverij verscheen een Cadfael-omnibus, waarin drie boeken zijn opgenomen van Ellis Peters, *Het vege lijf*, *De duivelse droom*, en *De gouden speld* (gebonden, 624 blz., f39,90). Zie voor Peters en haar meesterspeurder broeder Cadfael verderop in deze rubriek.

Verder liggen in de boekwinkel:

- *Het masker van Ra* door P.C. Doherty, die al diverse middeleeuwse detectives op zijn naam heeft staan (Tirion, f39,50, ISBN 9051218648).
- *Waanzee* door Robert Haasnoot, over een religieuze moord in Katwijk in het begin van deze eeuw (De Geus, f34,90, ISBN 9052266689).
- De herdruk van *Babylon aan de Rhone* door Héléne Nolthenius, waarin de franciscaner bedelmonnik Lapo Mosca spoorwerk verricht in Avignon (De Boekerij, f15,-, ISBN 9041300201). Al in 1977 en 1980 verschenen boeken rond de 'meesterspeurder' Lapo Mosca. Deze spelen in Toscane en zijn als pocket in de jaren negentig onder de titel *Moord in Toscane* heruitgegeven. Gezamenlijk geven zij een informatief beeld van de Italiaanse Middeleeuwen.

En wilt u meer informatie over historische thrillers: raadpleeg de web-site van Renée Vink: R.Vink@cable.A2000.nl

Jos Trippensee

Kleiogesprek met Ashe Stil

Vorige maand verscheen de tiende historische thriller van Ashe Stil over de avonturen van de waterschout Willem Lootsman, *Het Onderwaterschip*. De boeken spelen in een omgeving die behoorlijk historisch verantwoord overkomt, het zeventiende eeuwse Amsterdam.

We ontmoeten de schrijver Ashe Stil in het Waaggebouw in Amsterdam, waar hij ons uit de doeken doet hoe hij tot het schrijven van historische detectives is gekomen.

Links: Ashe Stil, rechts Kleio-redacteur Jos Trippenzee.

Ashe Stil (Kampen 1953) is historicus; hij studeerde geschiedenis aan de VU in Amsterdam en verliet de universiteit in 1981 als mediëvist. Zijn bedoeling was de archiefopleiding te gaan volgen en zijn leven te slijten als archivaris.

Het was toen een hele slechte tijd voor afgestudeerde historici. Met honderden tegelijk solliciteerde men naar baantjes in het onderwijs en bij de overheid werd aan alle kanten bezuinigd. Ook de archiefschool nam maar heel weinig mensen aan, en niet Ashe Stil. Ook voor hem was de grote vraag: 'Wat nu?'

Beroep: thriller-schrijver

Kleio: Heb je toen bewust gekozen voor het schrijverschap?

Ashe Stil: Ja. Het is mijn beroep. Ik moet soms wel een uitzendbaantje of zo erbij nemen, secretariaat of administratief werk. Maar in principe probeer ik ervan te leven. Het is niet zo dat dat altijd goed gaat. Ik besteed nu drie dagen per week aan onderzoek en schrijven en de overige werk ik puur voor het geld. Ik ben daar niet de enige in. In die baantjes kom ik veel meer mensen tegen die geschiedenis gestudeerd hebben. Er is in de jaren tachtig een hele pluk historici afgestudeerd die nu van alles doet behalve geschiedenis.

Iedereen die schrijft in Nederland heeft het probleem dat je er niet van rond kunt komen, behalve natuurlijk de kleine bovenlaag van goedlopende topauteurs. Het genre historische detective is niet het enige, dat weinig oplevert. Maar voor ons, Renée Vink, Marian de Haan, ik, is het jammer dat we geen beroep kunnen doen op het Fonds van de Letteren. Je kunt wel een stipendium krijgen voor het schrijven van een historische roman of een historisch kinderboek, maar niet

voor een historische thriller. Het voorwerk is hetzelfde als je het degelijk aanpakt, maar klaarblijkelijk hecht men bij het Fonds sterk aan zielenroerselen van mensen die elkaar net wel of net niet kunnen krijgen en andere diepere gevoelens. Literair tellen we niet mee.

Wat mijn oplagen betreft: er is nog geen herdruk geweest, maar de uitgever raakt de boeken best wel kwijt. Hij blijft niet met driekwart zitten. Maar ja, dan was hij ook niet al die boeken met mij doorgegaan.

Het is wel een mooi rijtje, vinden we. Er zijn nu tien boeken en een elfde, wat dunner, deeltje!

Stil: Ja, het begint er nu echt op te lijken. Ik streef naar zo'n veertien delen. Dan is de stapel breder dan hoog, heb ik uitgerekend.

Maar echt doorgebroken ben ik niet. Mijn boeken zijn nu wel verkocht aan de Duitse uitgever Rowolt en worden vertaald. Misschien gaat mijn werk daar wel iets moois doen. Het is een grote uitgever. Als schrijver moet je op tv komen. Dat scheelt een heleboel. In Nederland zijn mijn thrillers wel in de bibliotheek te krijgen. Maar de boekhandels hebben alleen de echte bekende auteurs liggen, voornamelijk buitenlanders met een stevige pr-ondersteuning achter zich. Denk aan Ellis Peters en Wilbur Smith.

Willem Lootsman

Hoe ben je aan de waterschout gekomen?

Stil: Dat was bewust zoeken. Ik wilde proberen detectives te schrijven en ik had een hoofdpersoon nodig. Zomaar een particulier kon ik niet nemen. Wanneer kom je nu als particulier in contact met moorden en andere misdadigheid.

Misschien maar eens in je leven. Dat was vroeger vast ook zo. Ik was van plan een hele serie rond zo'n hoofdpersoon te schrijven en heb dus gezocht naar iemand die uit hoofde van zijn beroep met de misdaad te maken had.

Aanvankelijk dacht ik – geïnspireerd door de historische jeugdboeken die ik als kind las zoals van Willem Wijncherts – aan iemand die leefde in de zestiende eeuw, maar van die tijd zijn er veel minder bronnen overgebleven dan van de zeventiende. Pas als de Alteratie in Amsterdam geweest is (1578) komen er instellingen die het tot de Franse tijd hebben gehouden en waarvan de archieven bewaard zijn gebleven. Verder is er een uitgebreide eigentijdse literatuur over Amsterdam in de meest ruime zin vanaf de zeventiende eeuw. Mensen als Wagenaar, Commelin, Dapper gingen uitgebreid in op allerlei aspecten van het reilen en zeilen in Amsterdam.

Het werd dus de zeventiende eeuw en de politie: niet de schout, die deed waarschijnlijk voornamelijk kantoorwerk en ging de straat niet op. Schoutsdienaren waren weer teveel ondergeschikt, dacht ik. Zo kwam ik bij de laag daartussen: de onderschouten. Er was er sinds 1641 een speciaal voor de haven en de zeelui. Die heb ik toen genomen. Mijn speurder, Willem Lootsman, is dus een historische figuur. Hij leefde lang, hij werd op 17 maart 1613 gedoopt en is op 14 juni 1681 begraven in de Oude Kerk. Ik kan hem tot in de jaren zeventig door laten speuren.

Overigens put ik mijn gegevens uit een ruimere periode. Leuke dingen uit de zestiende eeuw of uit de achttiende, zoals bijvoorbeeld onderzoeksmethoden, verplaats ik naar zijn tijd.

Liet je je inspireren door andere historische detectives?

De boeken van Robert van Gulik heb ik wel twee of drie keer gelezen. En er waren natuurlijk meer spannende boeken. Agatha Christie heeft er een in de tijd van de farao's laten spelen en die vind ik toch ook erg aardig. En dan waren er bij de kinderboeken vroeger heel veel spannende boeken te vinden juist over de Gouden Eeuw.

Heb je je ook meer specifiek laten inspireren door Rechter Tie en diens dienaren? Jouw Willem Lootsman heeft ook zo zijn vaste medewerkers.

Aan de ene kant kom je echt die schoutsdienaren wel tegen in de bronnen. Iedere onderschout moet er een paar gehad hebben. Maar dat Claes Freerixen een oude man geworden is, dat zou best gekomen kunnen zijn door de oude schrijver in de boeken van Van Gulik.

De historische achtergrond

Als je bezig bent met een boek leef je je dan ook helemaal in? Loop je je voor te stellen hoe het geweest moet zijn?

Ashe Stil: Deels wel natuurlijk, maar je moet het niet overdrijven. Ik woon al lang in Amsterdam en weet hier veel te vinden. Ik kijk wel uit of ik iets concreets op straat kan gebruiken, maar dat valt tegen. Er zijn minder gebouwen overgebleven die Lootsman gezien kan hebben dan je zou denken. In de achttiende eeuw is er in Amsterdam erg veel gebroken en verbouwd. Gebouwen, waarvan je in eerste instantie denkt dat ze ouder zijn, stammen toch uit de achttiende eeuw.

In je laatste boek 'Het onderwaterschip' vertel je over het karakter van Lootsman en over zijn jeugd. Is dat historisch? Of heb je voor jouw Lootsman een eigen levensloop bedacht?

Ashe Stil: Van Lootsman is wel het een en ander bekend. Hij was getrouwd met Catharina Massa uit Haarlem en kreeg een groot aantal kinderen, die voor een flink deel al jong zijn overleden. Hij was geparenteerd aan de regentenfamilie Geelvinck. Hij heeft vermoedelijk zijn baan gekregen toen een Geelvinck burgemeester was.

Lootsman heeft zich behoorlijk bezig gehouden met het versterken van zijn eigen positie, denk ik. Je ziet dat hij soms in de stukken staat als de baljuw van het waterrecht. Dat is een titel die pas in de loop van de achttiende eeuw gangbaar werd. Hij kon dat doen omdat hij twee bazen had. De schout voor strafrechtelijke zaken die te maken hadden met de orde in de haven, en het College van Zeezaken voor geschillen tussen kooplieden, reders en zeelui.

Ik denk dat hij veel tijd doorbracht op zijn kantoor. Van ambtswege was hij aanwezig bij verkopen van scheepsbenodigdheden en bij het voorlezen van de artikelbrief aan de net aangeworven bemanning. De artikelbrief bevatte de diverse vergrijpen, die zeelui konden doen en de straf daarvoor. Het recht van de justitie ging over op de kapitein als het schip op zee was en dat recht lag vast. Dat was goed geregeld.

Het was niet allemaal even mooi. Er werd ook geronseld door zielverkopers die berooide buitenlanders, als Polen, probeerden te strikken voor een baantje op een schip. Ze schoten geld en een uitrusting voor en de betreffende figuur moest een papier tekenen. Daarna merkte hij dat hij ineens in dienst was van de VOC of de WIC als soldaat of zeeman.

Lootsman trad op voor de stad, niet voor de compagnieën. Hij moest volgens Wagenaar bij al het aanmonsteren aanwezig zijn.

Verder zorgde hij voor orde op straat voorzover dat de zeelui en hun optreden betrof, voornamelijk in hoerententen en kroegen. Als zeelui zich in de stad misdroegen werden ze in de Jan Rodenpoortstoren gezet en werd de schipper gewaarschuwd die ze terugbracht naar hun schip.

Avonturen zoeken

Lootsman is geen held in de boeken van Ashe Stil. Er loopt ook vaak wat mis, of het gaat allemaal nogal klunzig. Dat komt heel menselijk over en is ook de kracht van de boeken. Hoe kom je aan de stof voor je verhalen?

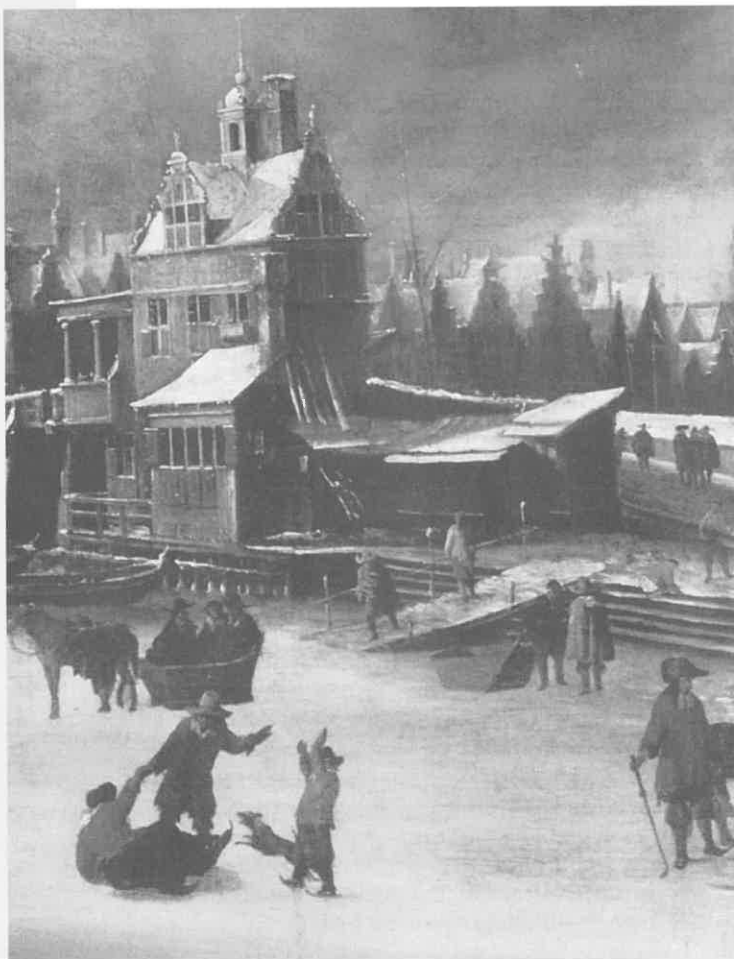
Was bijvoorbeeld het onderwaterschip van Drebbel historisch?

Ashe Stil: Ja, volgens mij wel. Een Engelse schrijver, Ben Jonson, heeft het onderwaterschip van Drebbel zien varen, toen er proeven mee genomen werden op de Theems in 1622. Hij beschrijft het als een boot met een rond draaiende staart en een 'snug nose' – een wipneus. Dat laatste kan niet, want dan kan je niet varen. Naar mijn idee bedoelde Jonson een soort roer, dat alle kanten uit kon, ook naar beneden.

En Cornelis de Witt?

Dat is uit de duim gezogen. Maar het klopt weer wel dat de overheid geen belangstelling had voor de plannen toen ze in het begin van de jaren zestig werden aangeboden. Er zijn geen technische tekeningen van. Die zijn er niet van Drebbel. Mijn idee is dat Drebbel zelf, omdat hij doopsgezind was en doopsgezinden geen wapens mochten dragen, toen hij tot

Het kantoor van de waterschout, Zeerecht (Het gebouw links met de zuilen op een fragment van een schilderij van Beerstraten, 1622-1666).

zijn verbijstering ontdekte dat hij behoorlijk werkend oorlogstuig aan het ontwerpen was, ermee is gestopt.

Je moet er dus wel heel veel bij verzinnen.

Je komt dan wel met moderne dingen viel ons op. In Het Duivelskruid bijvoorbeeld kom je met verdovende middelen.

Ashe Stil: Als je naar schilderijen kijkt, van Adriaan Brouwer bijvoorbeeld, van boeren die een pijpje roken en toch in een soort roes verkeren, ga je dat vanzelf denken. Er is geen drank te bekennen en ze zitten totaal laveloos onderuit gezakt.

Ik heb dat wat uitgezocht. Het gebruik van verdovende middelen was in de zeventiende eeuw niet strafbaar in de Republiek. Men kon gebruiken wat men wou, maar je moest niet lastig worden op straat. Dan waren de straffen niet mals.

Er was toen naar onze maatstaven ook wel veel mis. Je kon als je rijk genoeg was allerlei misdrijven afkopen.

Hoe sta jij eigenlijk in je boeken tegenover de bovenlaag van Amsterdam? Klopt het dat je ze ziet als mensen die draaien in een geheel eigen circuit met eigen regels en eigen rechten, waar niemand vat op heeft?

Ja, maar ik heb geen antipathie tegen die groep. Ze moesten hun bezit en hun macht verdedigen. Dat deed niemand anders voor ze. Elias schrijft erover in zijn *De vroedschap van Amsterdam*. Hij heeft een verhaal dat iemand wordt aangeklaagd en dat er bewijs is op papier, maar dat die papieren onder de tafel verdwijnen. De vroedschap was vanaf midden zeventiende eeuw een heel gesloten groep. Daar kwam je niet

meer in. Ook mijn Willem Lootsman had daar geen greep op en werd gebruikt. Hij probeert zich al gauw buiten de problemen te houden als het om zulke zaken gaat.

Omgaan met andere tijden en andere mensen

Hoe ga je te werk bij het schrijven? Heb je dan alles al in je hoofd?

Ashe Stil: Wat mij voor ogen staat is een verhaal te schrijven met een kop en een staart en een stevig middendeel. De logische opbouw vind ik heel belangrijk. De historische setting is ook belangrijk, maar iets minder dan de logica van de gebeurtenissen. Ik vind detectives een hele prettige opzet hebben: er gaat iets mis, je zoekt de oorzaak.

Schrijven en onderzoek gaan bij mij gelijk op. Ik heb op een gegeven moment wel een plot en bepaalde informatie liggen, maar halverwege kan er nog van alles veranderen, waardoor ik zaken erbij moet zoeken. Dan duik ik weer in de bronnen.

Het boek waar ik nu mee bezig ben gaat over turfdragers. Ik ben dus aan het uitzoeken hoe ongeveer de positie van die mensen was. Hoe het gilde werkte. Ze verdedigden ook de stad tegen stadhouder Willem II in 1650 en waren waarschijnlijk dus zeer gezagsgetrouw. Je kunt ze ook zien. Er is een schilderstuk waar ze op staan met hun wapens. Maar je komt niet alles te weten. Wat mij voortdurend irriteert is, dat er in Amsterdam een Turfdraagsterspad is, maar er geen turfdragsters waren toen. Wel raapsters en vulsters.

Er zijn een heleboel van die kleine dingetjes van vroeger, waar niet meer achter te komen is, of bij toeval.

Ben je van plan bezig te blijven met de zeventiende eeuw?

Ashe Stil: Misschien schrijf ik nog wel eens heel wat anders. Er zijn andere interessante tijden. Je moet je daar niet superieur bij opstellen. Andere tijden zijn niet per definitie primitiever. Alleen weten we nu van allerlei zaken niet meer hoe die waren. En ook de technische verworvenheden snappen we niet allemaal meer.

Geldt dat ook voor de mensen? Zijn die zo totaal anders dat je er niet in kunt komen?

Ashe Stil: Ik denk dat men best wel vaak reageerde als wij nu, maar men had het zwaarder. De marges in het bestaan waren kleiner. Als je denkt aan al de kinderen die men op de wereld zette en die voor het grootste gedeelte al heel jong stierven. De mensen moeten bang voor het bestaan zijn geweest dan wij. Denk ook aan ziektes en de gevolgen ervan die veel zwaarder waren dan nu. Zoiets simpels als kiespijn was al een ellende.

Ik vind overigens dat je hiervan wel uit móet gaan. Je gaat toch ook niet zeggen dat de mensen in de Sahel beter tegen honger lijden kunnen dan wij!

Met religie en alles wat daarmee samenhangt zijn er wel grote verschillen denk ik. Daar kunnen wij nu niet meer zo inkomen. De strenge zedenwetgeving en de regels tegen overspel komen op ons erg overdreven over. Maar verder ga ik in gedrag en verlangens van mensen niet van grote verschillen uit.

Wel is het zo dat ik mensen van nu beschrijf, niet de echte zeventiende eeuw. Dat kan niet, helaas. De ondertoon van onze eigen tijd zit er natuurlijk altijd al in, ook als je dat niet zou willen. Daar kan je ook niet van los komen.

ENGELAND CIRCA 1140

Ellis Peters schreef twintig middeleeuwse detectives (en drie korte verhalen) over de monnik Cadfael. De eerste roman verscheen in 1979 en de meest recente herdruk verscheen vorig jaar. De Cadfael-boeken zijn in de Nederlandse vertaling uitgegeven door De Boekerij en kosten als pocket f19,90. Er is kort geleden ook een omnibus gepubliceerd, zie daarvoor bladzijde 19.

De middeleeuwse detectives van Ellis Peters spelen in Engeland ten tijde van de burgeroorlog, halverwege de twaalfde eeuw. Koning Stephen en keizerin Maud strijden om de troon van Engeland. Maud (in de geschiedenisboeken Matilda, keizerin van het Heilige Roomse Rijk en hertogin van Anjou) is door haar vader koning Henry I, die in 1135 overleed, voor zijn dood aangewezen als troonopvolgster en de edelen hebben haar trouw gezworen. Maar toen Henry stierf was ze in Normandië en haar neef Stephen is gekroond en gewijd ...

De ontwikkelingen van de burgeroorlog vormen het decor van de broeder Cadfael thrillers. De omgeving is het Benedictijner klooster in Shrewsbury waar broeder Cadfael na een druk en heldhaftig leven is ingetreden. Hij verzorgt de kruidentuin van het klooster, maar is ook een scherpzinnig amateur detective, mede door zijn grote levenservaring. Cadfael is op kruistocht naar Jeruzalem geweest en heeft veel van de wereld gezien.

De boeken lijken een beetje op de detectives van Agatha Christie, waarbij Cadfael meer van miss Marple dan van de zelfingenomen Poirot heeft. De overeenkomst ligt in het gezellige verhaal om de misdaad heen, met vaak een romance die goed afloopt of een verlorene die herenigd wordt met de familie. Het eigenlijke detective-drama begint vaak pas op eenderde van het boek; we hebben dan al uitgebreid kennis gemaakt met de hoofdpersonen zonder te weten wie vermoord gaat worden of wie van deze misdaad verdacht zal worden. Vaak is de verdachte een sympathieke jonge man, die door iedereen – behalve door Cadfael – als duidelijke dader wordt gezien.

Het is voor de lezer meestal niet zo verrassend als onze aardige verdachte inderdaad onschuldig blijkt, maar de wendingen en plots zijn toch niet erg voorspelbaar. Cadfael houdt weinig sleutels tot de oplossing achter, maar combineert wel veel. Achteraf is glashelder wie het gedaan heeft, maar dat is wel vaker zo bij detectives.

De romans zijn in een bepaalde volgorde geschreven (alleen *Het heilige vuur* is later als eerste in de reeks toegevoegd), maar die volgorde is in de boeken zelf niet duidelijk aangegeven. Zelfs het jaar waarin het detectiveverhaal speelt, is niet altijd vermeld. Toch is de volgorde wel relevant, omdat vaak op vorige gebeurtenissen teruggegrepen wordt en ook personen uit het ene boek in het volgende boek terugkomen. Door de herinneringen die zij ophalen of het verloop

van hun levens is de afloop van eerdere intriges duidelijk. Je mist dus wel wat als je de boeken niet in de volgorde van uitkomen leest.

Zo is Hugh Beringar in het ene boek een van de verdachten en in de volgende boeken de plaatselijke schout en grote vriend van Cadfael. En ene Yves is een hulpje in het ene boek, bekende op de achtergrond in het tweede en in het derde getrouwd met de andere hoofdpersoon van het eerste boek.

Ditzelfde geldt wanneer het gaat om de politieke achtergrond, de strijd tussen Stephen en Maud. In *De verloren zoon* maakt Cadfael de vredesbesprekingen tussen Stephen en Maud mee, die overigens mislukken. Dit speelt in het najaar van 1145. In *Een wisse dood* – dat ik daarna las – zit Stephen gevangen en kan Maud elk moment gekroond worden, heel spannend ... Maar het verhaal speelt vóór *De verloren zoon*, want het zoontje van Hugh is nog maar een baby, en niet al een flinke jongen zoals in *De verloren zoon*. Die kroning zal dus wel niet doorgaan, dat is niet meer spannend.

Welke historische gegevens en interessante details heeft Ellis Peters aan haar boeken weten toe te voegen?

In elke roman vind je informatie over het leven in een Benedictijnerklooster in de Middeleeuwen. De dagindeling die beheerst wordt door de verschillende gezamenlijke gebeden zoals de metten en de lauden. Je vindt informatie over de taakverdeling tussen de abt en zijn prior, over het leven van de broeders, de novicen, de leerlingen en de lekenbeheerders en lekenknechts. Broeder Cadfael beheert de kruidentuin, onder andere ten behoeve van de geneeskunst en ook hierover schrijft Ellis Peters met leuke details.

In verschillende boeken staat de strijd tussen Wales, Engeland en Schotland op de achtergrond. In *De*

eenzame bruid vertelt Ellis Peters over melaatsen en huwelijks-politiek en in *De heilige dief* over het beeld van Sint Winifred en de krachtige, probleemoplossende werking van de heilige: de bijbel ligt voor het beeld van de heilige, iemand doet willekeurig het boek open, legt willekeurig de vinger ergens neer en ziedaar: de tekst werpt licht op het conflict.

Er is vaker sprake van (bij)geloof in de Cadfael-boeken. Als in *Het heilige vuur* de moordenaar zijn hand legt op het lijk, gaat het lijk opnieuw bloeden. Cadfael werkt wel met dergelijke methoden om zijn raadsels op te lossen, maar in hoeverre hij gebruik maakt van de suggestieve werking van een ander laat de auteur in het midden. Cadfael is wel duidelijker slimmer en argwanender dan zijn medebroeders.

In *De verloren zoon* lees je over vredesbesprekingen en het beleg van een kasteel, met wetenswaardigheden over middeleeuwse oorlogvoering. Nauwkeurig wordt beschreven hoe een kasteel er uit ziet, hoe een beleg ging, wat er gebeurde met gevangenen en het betalen van losgeld.

ellis peters

drie
middeleeuwse
detectives

het vege lijf
de duivelse droom
de gouden speld

In de tv-films wordt Cadfael gespeeld door Derek Jacoby.

Er komen heel wat historische personen voor in de verhalen. Maar de echte hoofdpersonen zoals Cadfael en Hugh Beringar zijn verzonnen. Zij zijn geheel aan de fantasie van de schrijfster ontsprongen, zij het wel gebaseerd op historische feiten. Zo is Cadfael een (zeldzame) Welshe naam, omdat de goede monnik in het belang van de ontwikkelingen van Welshe afkomst diende te zijn.

Ook de kruistochten en pelgrimsreizen die de personages maken kunnen echt gebeurd zijn. In de eerst geschreven roman *A morbid taste for bones*, vertaald als *Het heilige vuur* gaat broeder Cadfael het lijk van de heilige Winifred ophalen, omdat het klooster behoefte heeft aan relieken. Informatie over deze reis haalde Peters uit de kronieken over de geschiedenis van Shrewsbury, de moord verzon ze er zelf bij.

In elk boek kun je een historische plattegrond vinden. De meeste gebeurtenissen spelen zich af in Shrewsbury en Noord-Wales.

Onder haar eigen naam, Edith Pargeter, schreef Ellis Peters als 23-jarige in 1936 haar eerste boek, een novelle die zich afspeelde in het Oude Rome (*Hortensius, friend of Nero*). Tijdens de Tweede Wereldoorlog nam de schrijfster vrijwillig dienst bij de marine, waarover zij schreef in *She goes to war*.

In 1951 begon ze onder het pseudoniem Ellis Peters aan de serie Inspecteur Felse, er verschenen dertien succesvolle hedendaagse detectives over George Felse, zijn vrouw Bunty en hun zoon Dominic. Haar grootste roman is *De hemelboom trilogie* (*The heaven tree, The green branch, The scarlet seed*), een middeleeuwse kroniek waarmee zij veel lof oogstte (jaren vijftig).

Haar grote doorbraak kwam aan het eind van de jaren zeventig met een middeleeuwse detectiveroman over de monnik Cadfael. Ze zijn grotendeels voor de televisie verfilmd en waren ook in Nederland te zien. In Shrewsbury, Engeland, kun je broeder Cadfael-wandelingen maken en er zijn speciale Cadfael-kruidenmengsels en andere souvenirs te koop (en ook vanuit Nederland te bestellen).

Marijke Meuwissen

Alle titels bij elkaar

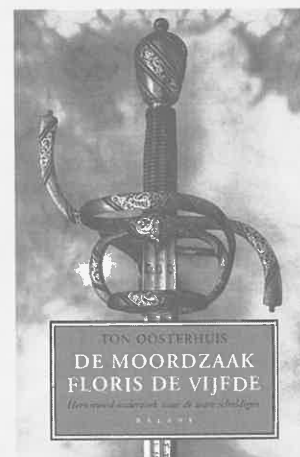
Het heilige vuur – *A morbid taste for bones*
Het laatste lijk – *One corpse too many*
Het gemene gewas – *Monks hood*
De kwade knecht – *St. Peter's fair*
De eenzame bruid – *The leper of Saint Giles*
De kille maagd – *The virgin in the ice*
Het vege lijf – *The sanctuary sparrow*
De duivelse droom – *The devil's novice*
De gouden speld – *Dead mans ransom*
Een wisse dood – *The pilgrim of hate*
Een hard gelag – *An excellent mystery*
De ware aard – *The raven in the foregate*
Een witte roos – *The rose rent*
Het stille woud – *The hermit of Eyton Forest*
De laatste eer – *The confession of Brother Haluin*
Het rechte pad – *The heretic's apprentice*
Een zijden haar – *The potter's field*
Een lieve lust – *The summer of the dances*
De heilige dief – *The holy thief*
De verloren zoon – *Brother Cadfael's penance*

RANDOM FLORIS V

Th.A.A.M. van Amstel, *De heren van Amstel 1105-1378* (Verloren, Baarn 1998) 264 blz., f49,00.

Ton Oosterhuis, *De moordzaak Floris de Vijfde* (Balans, Amsterdam 1998) 230 blz., f35,-.

Vorig jaar besteedde Kleio aandacht aan de detectives van Renée Vink over de tijd van Floris V. In deel twee van haar reeks, *De laatste dagen van Floris V*, geeft de auteur haar visie op deze beroemde moord. Deze versie wijkt af van de reconstructie van Jan Willem Verkaik, uitvoerig besproken in *Kleio* 1996/8. In de studie van Th. A.A.M. van Amstel over het geslacht Van Amstel tussen 1105 en 1378, wordt de visie van Verkaik grotendeels onderschreven: Floris V was overgestapt van het Engelse naar het Franse kamp en onder aanvoering van de Engelse leenman Jan van Cuyk besloot een aantal edelen Floris te kidnappen met de bekende noodlottige afloop als gevolg.

Ton Oosterhuis denkt er echter heel anders over. En zijn boek dat wordt aangeduid als 'Geschiedschrijving als detectieve' komt veelbelovend over. Helaas, de bewijsvoering van Oosterhuis zou iedere fictieve speurder die hier besproken wordt, met de wenkbrauwen doen fronsen, om hem daarna van tafel te vegen. Niet Jan van Cuyk was de kwade genius van Floris V en ook niet koning Edward van Engeland, maar hertog Jan van Brabant, aldus de auteur.

Hoewel de opzet van het boek anders doet vermoeden met titels als 'Het dossier', 'Het onderzoek' en 'De reconstructie' komt de oplossing van 'speurder' Oosterhuis zomaar uit de lucht vallen: hij voert geen enkel direct bewijs aan.

Een gemiste kans voor een schrijver die zich met zijn eerdere boek over Lumey van een meer gedegen kant heeft laten zien.

Jos Trippenree

HOLLAND IN DE MIDDELEEUWEN

Marian de Haan, *Een hondenbaan* (Conserve, Schoorl 1998), 232 blz., prijs f34,95.

Als je in een middeleeuws decor wat mensen laat kelen, doodsteken en de hersens in laat slaan en al dat bloederigs dan laat oplossen door iemand die schepen wordt genoemd, heb je dan een middeleeuws misdaderverhaal?

Nee, want voor een verhaal dat speelt in de Middeleeuwen wil je mensen van

vlees en van bloed – van dat laatste vloeit er overigens genoeg in dit boek – die, laat ik dat zo maar noemen, een middeleeuwse mentaliteit hebben. En voor een misdaad-verhaal wil je meer dan een zootje lijken en een moordenaar; het gesteeke en gesnij moet vooral ook geloofwaardig zijn.

Een een en ander ontbreekt in *Een Hondenbaan*. De personages uit het boek zijn geen echte mensen, maar poppen met middeleeuwse pakjes aan.

Hans Pols

ENGELAND 1900

Charles Palliser, *Dolende Geesten*; oorspronkelijke titel: *The Unburied*, vertaling Maaïke Post en Arjen Mulder (Prometheus, Amsterdam 1999), prijs f39,90.

Deze historische detective speelt zich af in Zuid-Engeland, aan het einde van de negentiende eeuw. De hoofdfiguur, Edward Courtine, is een vereenzaamde geschiedenisdocent van tegen de vijftig. Hij is vanuit zijn standplaats Cambridge voor enkele dagen afgereisd naar de oude kloosterbibliotheek van Thurchester, op zoek naar een document dat een nieuw licht moet werpen op zijn specialisme, de negende-eeuwse Angelsaksische koning Alfred de Grote.

Eenmaal in Thurchester, ervaart Edward allerlei vreemde dingen. Zijn gastheer, een oude studievriend, gedraagt zich zonderling en allermindst gastvrij. Edward wordt bovendien pijnlijk aan zijn eigen verleden herinnerd. Hij krijgt het gevoel bij een bizar complot betrokken te worden. Bij onderhoudswerkzaamheden in de bouwvallige kathedraal wordt een lijk uit de zeventiende eeuw opgegraven. Is dat het lichaam van de proost Freeth, die in 1643, tijdens de Engelse Burgeroorlog, de dood vond, of van diens tijdgenoot thesaurier Burgogne, die in een bitter conflict gewikkeld was met bouwheer Gambrill? Of is de vondst slechts een afleidingsmanoeuvre om Edward op het verkeerde been te brengen? Dan wordt het kleine plaatsje opgeschrikt door een gruwelijke moord op een oude vrek die naast de kathedraal woont Wat is het verband?

Dolende Geesten is een thriller, een 'ghost story' en een detective in één. Het relaas van Edward, vervat in de ik-vorm, wordt door Palliser ingebed in een voor- en nawoord van een fictieve uitgever. Pas in de allerlaatste regels van het nawoord worden de geheimen rond Edwards bezoek aan Thurchester ontsluit.

Charles Palliser, schreef eerder onder meer *De Quincunx*, dat door bepaalde recensenten wel werd vergeleken met Eco's *De naam van de roos*. Palliser is een meester in het doseren van gegevens. Zo blijkt pas na ruim 150 bladzijden in welke tijd het verslag van Edward Courtine speelt: tot die bladzijde moet je dat opmaken uit details als het koetsje waarmee Edward arriveert, het kaarslicht, de gasverlichting. De kou, de mist, de bedompte, naargeestige sfeer op en rond de immuniteit, het terrein van de kathedraal, alles wordt plastisch beschreven.

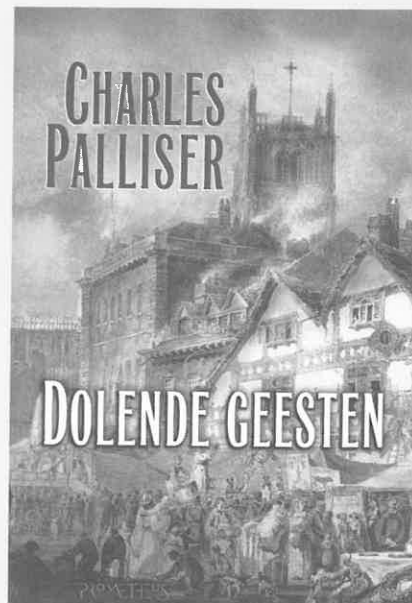
De vertalers hebben zich goed van hun taak gekwetend, alleen jammer dat ze herhaaldelijk 'leenheren' schrijven waar het duidelijk 'leenmannen' moet zijn (44), en dat ze trappen in diverse standaard-spellingsvalletjes zoals 'loochenstraffen', 'om de hete brei heendraaien' en 'uitwijken'. Ik hoop maar dat de doorsnee lezer daarvoor niet zo allergisch is als ik.

Om deze roman met maximaal genot tot zich te nemen, strekt het tot aanbeveling dat de lezer:

- geschiedenisdocent is
- houdt van Engelse tv-detectives
- beschikt over een bovenmodale intelligentie om de verschillende plots uit elkaar te houden
- vatbaar is voor de oude sfeer in Engelse kathedraalstadjes
- een speciale interesse koestert in de Engelse geschiedenis, met name die van de Engelse Civil War
- enigszins is ingewijd in de controverses tussen de High Church en de Low Church binnen het Anglicanisme
- de mogelijkheid heeft een roman zonder al te lange onderbrekingen uit te lezen.

Aangezien op mijzelf wel enkele, maar beslist niet alle genoemde eigenschappen en omstandigheden van toepassing zijn, was het lezen van *Dolende Geesten* voor mij een opgave. Desondanks heb ik deze intrigerende roman met veel genoegen gelezen. Over de ingenieuze plot heb ik nog lang nagedacht en hele fragmenten heb ik nog eens herlezen.

Zeer aanbevolen voor vakantiegangers naar Engeland!
Jan van Oudheusden

NEDERLAND JAREN DERTIG EN VEERTIG

Martin Koomen, *Geen pardon voor Portland* (Uitgeverij van Gennep, Amsterdam 1991). Nog leverbaar zijn *Een volmacht voor Portland* en *Adieu Portland*, prijs f29,90.

Geen pardon voor Portland is het zesde deel uit de inmiddels tiendelige Portland-serie. Alle thrillers spelen zich af in de jaren dertig en veertig van deze eeuw, waarbij de oorlog-(sdreiging) een centrale rol inneemt. Robert Portland is Nederlands meest superieure geheim agent, die in samenwerking met zijn vriend en collega luitenant Fokkema grote problemen op zijn pad vindt en na tal van avonturen weer oplost.

In *Geen pardon voor Portland* is het bezette Nederland het toneel waarop de hoofdrol is weggelegd voor Katja Alvenhout, een jonge vrouw die via haar broer Simon terecht komt in het verzet. Op een van haar eerste klussen loopt het fout, als ze op haar afleveradres wordt opgewacht met '... *Aber kommen Sie doch weiter...*'.

Door een samenkomen van paniek en boosheid weet Katja een ontsnapping te forceren die na een spannende achtervolging door de straten van Rotterdam net goed afloopt. Deze bijzondere daad valt natuurlijk op en Katja wordt al snel geïntroduceerd aan de leider van de groep, Robert Portland.

Hij vraagt haar te gaan werken in Villa Heimat, een bordeel dat vooral door SS'ers wordt bezocht. Portland kent de eigenaresse van het bordeel en bezorgt Katja een baantje als dienstbode en een Minox-spionagecamera om interessante

MARTIN KOOMEN

GEEN PARDON VOOR PORTLAND

graferen van interessante papieren wordt zij betrappt door Rauwerda.

Deze ruwe en sadistische schurk verheugt zich al op de ondervraging van Katja en intimideert haar door een pop langzaam voor haar ogen te ontleden met een mes. Katja verzint ter plaatse dat ze voor de NSB tegen de SS spioneert en dat een zekere Robbie haar opdrachtgever is. De eigenaresse van het bordeel bevestigt dat Portland het meisje heeft aanbevolen bij haar. Rauwerda ruikt een kans om nu voorgoed af te rekenen met Portland.

Door ingrijpen van Obersturmbahnführer Poschl blijft Katja nog even in de villa, in doodsangst over wat er zal gaan gebeuren. Pauline, een prostituee uit het bordeel ontfutselt haar dan nog enkele geheimen over Portland die ze doorspeelt aan Rauwerda. Als dan kort daarna een zwaar gewonde en onbekende Hauptsturmbahnführer Josef Haesevoets van de Freiwilligenstandarte Flandern Eins zijn entree maakt is het boek toe aan de grote finale, waarin nog tal van onverwachte en gewelddadige handelingen plaatsvinden.

Welke rol de blonde pruik, de dood van Poschl, het rauwe duel op leven en dood en een lege champagnefles daarin spelen zal de lezer zelf moeten ontdekken.

Koomens Portland verhalen zijn inmiddels vier keer genomineerd voor De Gouden Strop, de prijs voor de beste Nederlandse misdaadroman van het jaar. Ook *NRC/Handelsblad* liet zich lovend uit over *Geen pardon voor Portland*: 'Het bevat prachtige scènes. Sterker nog: het bevat alleen maar prachtige scènes'. Tegen zoveel lof van kenners kan een eenvoudig *Kleio*-redacteur natuurlijk niet op, maar toch moet gezegd worden dat er iets ontbreekt aan het verhaal. Koomen slaagt er goed in een sfeervol beeld te creëren dat de oorlogstijd en -spanning recht doet, maar het verhaal ontstijgt het gemiddelde niveau niet. De personages, de verhaallijn, het blijft allemaal erg vlak en ééndimensionaal, echt verrassende wendingen of ingenieuze plots ontbreken. Maar aan de andere kant, op vakantie wil je wel eens wat anders dan al te serieuze of diepgravende literatuur en dan kan de Portland-serie goede diensten bewijzen. Een aantal delen is nog steeds verkrijgbaar in de ramsj bij De Slechte.

Huub Oattes

papieren te kunnen fotograferen. Zo komt ze er al snel achter dat de SS spioneert bij de NSB.

Maar dan verschijnt plotseling de Nederlandse SS'er Hauptsturmführer Rauwerda in het bordeel en dat boezemt iedereen angst in. Als Portland dit hoort, vindt hij de klus te gevaarlijk worden en beveelt hij Katja ermee te stoppen. Maar Katja, inmiddels verliefd op de onweerstaanbare Portland, wil haar opdracht niet opgeven. Tijdens het foto-

MOORD IN ORTHODOXE KRING

Eliette Abécassis, *Het Qumran Mysterie* (Anthos, Amsterdam 1997), prijs f39,90.

Historische detectives zijn niet aan mij besteed. Geheimzinnige moorden in het oude Egypte, mysterieuze verdwijningen in het Rome van Cicero en Caesar, onopgeloste misdaden in de Middeleeuwen: het zijn allemaal prachtige verhalen, maar ik leg de boeken na enkele tientallen bladzijden weer terzijde. Waarom? Niet omdat de auteurs slecht werk afleveren. Integendeel, mijn bewondering voor schrijvers als Steven Saylor, Anton Gill en Ellis Peters is groot.

Hun historische kennis en schrijverstalent is boven twijfel verheven. Nee, de oorzaak ligt bij mijzelf. Ik raak iedere keer in de war door het gegoochel met feiten en fictie. In plaats van gewoon te genieten van een spannend verhaal in een historische setting, beginnen allerlei vragen in mijn hoofd rond te spoken.

Wat is er nu werkelijk gebeurd in die tijd? Wat is gebaseerd op feiten en wat komt voort uit de fantasie van de auteur? Wat is waar en wat is niet waar?

Natuurlijk zijn het zinloze vragen, maar het lukt me maar niet ze uit m'n hoofd te zetten.

Vandaar dat ik met enige scepsis meedeed aan deze reeks recensies van *Kleio* over historische detectives. Om het mezelf gemakkelijk te maken koos ik een boek dat niet alleen in het verleden speelt, maar ook in het heden: het *Qumran Mysterie* van de jonge Franse schrijfster Eliette Abécassis. Het verhaal draait om de vondst van de Dode-Zeerollen. Op een ochtend in april van 1947 werden de handschriften ontdekt door bedoeïenen in een grot bij Qumran, een nederzetting in de Woestijn van Judea. Het ging om een van de belangrijkste historische ontdekkingen van de moderne tijd. De rollen belandden na verloop van tijd in het Oudheidkundig Museum van Jeruzalem.

Maar tijdens de oorlog tussen de Arabische landen en Israël in 1967 – zo romantiseert Abécassis – verdween plotseling één van de rollen. Iemand maakte van de verwarring gebruik om de rol mee te nemen en te laten verdwijnen. De vraag is natuurlijk: wie was de dief? En wat stond er in de rol? Het vertalen van het oude handschrift was nog niet ver gevorderd.

Duidelijk was dat de tekst ging over de dood van Jezus en de ontstaansgeschiedenis van het christendom. Maar wat stond er precies in? Waarom was die informatie zo gevoelig dat de rol voorgoed moest verdwijnen?

Twintig jaar later vindt er een gruwelijke moord plaats: in een orthodoxe tempel in Jeruzalem wordt het lijk gevonden van een hogepriester. Het gaat om de priester Hosea, die vele jaren daarvoor betrokken was geweest bij de vondst van de Dode-Zeerollen. De man is niet op een 'normale' manier vermoord: hij blijkt te zijn gekruisigd. Het Israëliëse leger stuurt Ary, een strenggelovige jood, op onderzoek uit. Hij wordt geholpen door zijn vader, een archeoloog die het geloof juist heeft afgezworen.

De speurtocht van dit merkwaardige duo levert aanvallend weinig informatie op, maar zorgt wel voor een reeks nieuwe moorden. Mensen met wie ze over de gekruisigde priester en de verdwenen Dode-Zeerol praten, worden op geheimzinnige wijze om het leven gebracht. Duidelijk is dat de inhoud van de rol iets te maken heeft met de moorden. Ary komt

steeds dichterbij de waarheid en lost het mysterie uiteindelijk op. In de laatste bladzijden van het boek wordt duidelijk welke geheimzinnige informatie de verdwenen Dode-Zeerol bevat.

Originaliteit kan de auteur van het *Qumran Mysterie* niet worden ontzegd. Op behendige wijze bouwt ze een spannend verhaal op rond de historische vondst van de Dode-Zeerollen. Terecht betitelde het Franse blad *L'Express* het boek als een 'theologische thriller'. Abécassis weet van de aloude theologische strijd tussen joden en christenen een intrigerende roman te maken. En passant geeft ze de lezer een blik in de ontoegankelijke wereld van de chassidische joden in Jeruzalem en legt ze de mystieke kant van het joodse geloof uit.

Grappig is dat haar twee detectives geen 'gewone' mensen zijn. Je zou verwachten dat ze twee seculiere, door de wol geverfde onderzoekers op pad zou sturen om de religieuze moorden op te lossen. Maar ze koos juist voor een gevoelige jonge chassidische jood, die op zoek is naar zichzelf, en zijn onzekere vader, die de waarheid niet meer in het geloof maar in de archeologie zoekt. Dat geeft het verhaal een extra dimensie.

Jammer is dat het boek een aantal onevenwichtige passages bevat. Zo gaat de schrijfster af en toe wel erg ver in haar theologische bespiegelingen. De leek begint het na de zoveel-

ste uitweiding over de manier waarop hoofdrolspeler Ary met zijn geloof omgaat af en toe te duizelen. Soms veronderstelt ze wel erg veel voorkennis van de lezer, op andere plaatsen legt ze juist weer uitgebreid historische feiten uit die redelijk bekend zijn. Verder zijn enkele personages in het verhaal niet goed uitgewerkt. Zo komt de niet-joodse Amerikaanse journaliste waar Ary verliefd op wordt nauwelijks uit de verf. Ook de rol van zijn vader is soms

ondoorzichtig. Verder mis ik een beschrijving van de sfeer in Jeruzalem. Abécassis geeft een aardig beeld van het leven in de woestijn, maar besteedt niet veel aandacht aan de fascinerende heilige stad – met uitzondering dan van de orthodoxe wijk Mea She'arim.

Desalniettemin heb ik het boek met plezier gelezen. Mijn aanvankelijke scepsis bleek niet terecht. Deze historische detective is spannend geschreven en levert een aardig beeld op van de rol die religie in Israël speelt. Die originele invalshoek maakt het boek van Abécassis de moeite waard, al gaat de vergelijking op de flaptekst met Umberto Eco wel wat erg ver. Maar daarin staat dit boek niet alleen. Een blik in de boekwinkel leert dat uitgeverij te pas en te onpas Eco's naam misbruiken om de verkoopcijfers te stimuleren.

Hopelijk ontbreekt de naam van de Italiaan op het nieuwste boek van Abécassis: *Het Goud en de As*. Dat gaat over de moord op een Duitse politicus en theoloog in Berlijn. Slechts een deel van zijn lichaam wordt in zijn Berlijnse appartement gevonden. Dit keer gaat een historicus op onderzoek uit.....

Ruud Slotboom.

CAIRO 1908 ...

Michael Pearce en de avonturen van de Mamur Zapt

De detectives van Michael Pearce spelen tegen de achtergrond van de zinderende stad Caïro in het begin van deze eeuw. Egypte is dan een Brits protectoraat met een eigen politieapparaat ter handhaving van de orde, dat in verband met een vorige koloniale periode erg Frans georiënteerd is. Wanneer er zich moeilijke problemen voordoen met de diverse etnische en religieuze groepen in de stad, of als er misdaden zijn gepleegd waarbij westerlingen zijn betrokken, komt de Mamur Zapt in actie. Hij is het hoofd van de Inlichtingendienst en een vlotte figuur van zo'n jaar of dertig, die niet bang is voor een actie buiten het boekje om. Bij zijn onderzoeken krijgt hij te maken met groeperingen van de Egyptische bevolking uit alle rangen en standen, handelaren in de soukh, Berbers, Kopten, dansende derwischen, ezeljongens ... en buitenlandse toeristen en diplomaten. Verder heeft hij een los/vaste vriendin, Zeinab, het prototype van de geëmancipeerde Egyptische islamitische vrouw van rond de eeuwwisseling.

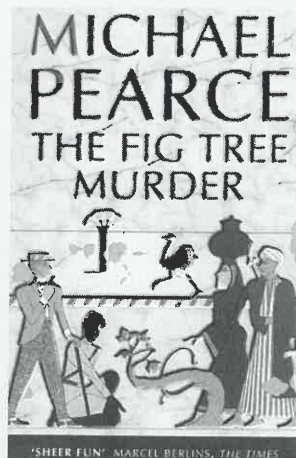
Hoewel Pearce al tien boeken heeft geschreven, het laatste verscheen in 1998, zijn alleen de vier eerste in het Nederlands vertaald, *De Mamur Zapt en het heilige tapijt*, *De Mamur Zapt en de dode hond*, *De Mamur Zapt en de ezeljongens* en *De Mamur Zapt en de trouwe schaduw*.

Volgens de uitgever liepen ze hier niet en zijn ze verdwenen naar de ramsch. De achtergrond van de verhalen is voor ons waarschijnlijk niet erg aantrekkelijk. Wat weet je nu van het Engelse koloniale bewind in Noord-Afrika. De auteur maakt het je ook niet gemakkelijk: hij geeft meer aan, dan hij inkleurt. Liefhebbers van deze periode in Noord-Afrika kunnen zich goed inlezen over de sfeer en de mensen in het *Alexandria Quartet* van Lawrence Durrell (een klassieker in de Engelse literatuur). Bij de Engelsen ligt dit anders. De serie loopt nog steeds en deel zes, *The Mamur Zapt en the spoils of Egypt* (1992), heeft daar de CWA Last Laugh Award gekregen, de prijs van de grappigste misdaadroman van het jaar.

Pearce kent zijn zaakjes. Hij is geboren in de (toen) Anglo-Egyptische Soedan en maakte carrière in de wetenschap en als hoger ambtenaar. Maar met zijn schildering meer in pasteltinten dan in felle kleuren blijft er veel te raden over. Toch heb ik de boeken met plezier gelezen, al blijf je zitten met het gevoel dat er meer in staat, dan je hebt opgemerkt.

De Boekerij neemt de laatste jaren in de zomer-verzamelbundel van historische thrillers telkens een oud vertaald boek van Pearce op. Misschien zien ze daar nog wel eens iets in deel zes. Dat is in Nederland, zelfs via Waterstones, niet meer te krijgen.

Kees Bogaerts

Kleiookrant

GESCHIEDENISDAGEN: HET HUIS VAN DE GESCHIEDENIS

Nederland telt talloze mensen die zich op de een of andere manier betrokken voelen bij het vak geschiedenis, of dat nu is uit hoofde van hun beroep of uit puur enthousiasme.

Zes landelijke organisaties, die samen de belangrijkste sectoren van historisch Nederland omvatten, willen allen voortaan door middel van jaarlijks terugkerende Geschiedenisdagen een vaste plaats van samenkomst bieden. De geslaagde Amerikaanse en Duitse voorbeelden van een dergelijk evenement wekken hier al eerder belangstelling. De tijd is nu rijp voor een Nederlandse variant.

De Geschiedenisdagen moeten het 'huis van de geschiedenis' worden, een vanzelfsprekende ontmoetingsplaats voor iedereen met belangstelling voor geschiedenis. Een plaats waar journalisten discussiëren met academici, waar auteurs spreken met uitgevers, waar jonge historici potentiële werkgevers kunnen ontmoeten.

Op vrijdag 17 en zaterdag 18 november 2000 zullen in en rond het Koninklijk Instituut voor de Tropen in Amsterdam de eerste Geschiedenisdagen gehouden worden.

Daar zal een veelvormige en uitbundige manifestatie plaatsvinden rond het thema:

Nederland in de koloniën, de koloniën in Nederland.

De Geschiedenisdagen bieden onderdak aan activiteiten van velerlei karakter: jaarlijkse toogdagen en vergaderingen van historische organisaties, congressen, workshops en lezingen, markten, cultureel en ook culinair genot.

De organisatie is in handen van een comité, bestaande uit (bestuurs-) leden van het Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap (KNHG), de Koninklijke Vereniging van Archivarissen Nederland (KVAN), het Nederlands Centrum voor Volkscultuur / Landelijk Overleg Regionale Geschiedbeoefening, die samen de beoefening van geschiedenis in de verschillende regio's stimuleren, de Nederlandse Museumvereniging (NMV), de Vereniging van docenten geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (VGN) en het Historisch Platform.

Het organiserend comité geeft de Geschiedenisdagen met enkele grote 'publiekstrekkingen' markante contouren:

het wil méér dan alleen de optelling van de leden van de deelnemende organisaties bereiken. Ieder jaar zal als rode draad een thema gekozen worden, dat echter geenszins exclusief is. Binnen dit raamwerk kan iedereen een eigen plaatsje vinden. Er wordt naar gestreefd binnen de logistiek van het geheel voor elk initiatief ruimte te maken. Aansluiting bij het thema is mooi, maar niet noodzakelijk, al zullen de kernactiviteiten wel met het thema samenhangen.

Het hele programma staat in principe open voor iedereen. Gangbare scheidingen tussen de verschillende circuits worden daardoor minder belangrijk. Het parallelle aanbod lokt de bezoekers van zaal tot zaal, en brengt zo steeds een andere groep samen. Contacten zijn dan snel gelegd, en de cohesie binnen historisch Nederland kan daarvan slechts profiteren.

Het comité Geschiedenisdagen

Commissie Cliomatica

Sites voor Staatsinrichting

Een site die erg handig kan zijn voor wie snel allerlei interessante adressen voor het staatsinrichtingonderwijs bij elkaar wil hebben wordt beheerd door Sdu, <http://www.sdu.nl/uitg/serie/vice/links>. Ministeries, provincies, gemeenten, het parlement, andere overheidsinstellingen, de politieke partijen zijn met een enkele klik te bereiken. De kwaliteit van de digitaal aangeboden informatie door vergelijkbare instellingen loopt overigens sterk uiteen. Wie bijvoorbeeld zijn leerlingen eens wil laten uitzoeken waar de Provinciale Staten of de eigen gemeente zoal mee bezig is, moet een beetje geluk hebben!

Beide kamers der Staten-Generaal zijn het eenvoudigst te vinden onder <http://www.parlement.nl/>. Praktische gegevens, leden, samenstelling fracties/commissies, recente vergaderstukken (bijvoorbeeld het Bijlmerrapport) heb je meteen bij de hand. In redelijk begrijpelijke taal is bovendien een geschiedenis van beide Kamers opgenomen en een overzicht van de werkwijze. Met een kleine plug-in kan men bovendien een virtuele rondleiding krijgen, voor wie niet lieflijk het Haagse kan gaan bezoeken.

Althans gedeeltelijk op een scholierenpubliek gericht is de site van het Amsterdamse Instituut voor Publiek en Politiek

<http://www.publiek-politiek.nl/>

Hij is op het moment van schrijven gewijd aan de Europese verkiezingen en bevat een aanmeldingsformulier voor scholierenverkiezingen, waaraan weer allerlei suggesties voor lessen, lesmateriaal en dergelijke zijn verbonden. Voor wie nu eindelijk eens wil weten waar de Europese verkiezingen over gaan!

Eveneens duidelijk publieksgericht is

<http://www.politiekebarometer.nl/>

de site van Maurice de Hond, die behalve de bekende politieke barometer nog een overzicht biedt van alle verkiezingsuitslagen sinds 1918 en een link legt naar een mooie site over Paars 2.

Tenslotte: een mooie, door een particulier samengestelde verzamel-site

<http://members.tripod.com/kabus/>

waarin weer van alles te vinden is – wetgeving bijvoorbeeld, media -, dat bij het maken van werkstukken goede diensten zou kunnen bewijzen. Dergelijke verzamelingen zijn er meer te vinden en ze blijven altijd onvolledig en betrekkelijk willekeurig en zijn snel gedateerd, een nadeel dat de digitale informatiestroom nu eenmaal aankleeft.

Cees Bol

Website-varia

Vereniging Archeologie en Publiek

<http://archweb.leidenuniv.nl/vap>

Op deze site vind je informatie over de VAP, allerlei aankondigingen op archeologisch terrein en de artikelen uit recente nummers van *Archeologie en Publiek*.

De Meergronden – geschiedenis

www.meergronden.nl/

De internet-site van De Meergronden in Almere bevat een afdeling geschiedenis met meer dan honderd nuttige adressen.

Veel van die adressen bieden de mogelijkheid om door te surfen naar elders.

De Meergronden-geschiedenis-site is in opbouw en wordt nog voortdurend verbeterd en aangevuld.

Geschiedenisdocent Frits Slicht heeft de site opgezet, maar ook leerlingen van 4 havo en 5 vwo werken mee aan het zoeken, deels omdat ze dat moeten(!), deels omdat ze uit eigen beweging met adressen komen.

De mogelijkheden van de verschillende sites worden kort besproken.

Historisch Museum Rotterdam

Van Nederlands-Indië naar Indonesië

Van 2 juli tot en met 31 oktober zijn in de Atlas van Stolk in het Schielandshuis (Korte Hoogstraat 31) persfoto's, politieke prenten, affiches en krantenpagina's te zien, die duidelijk maken op welke wijze het publiek in Nederland tijdens de onderhandelingen met de Indonesische leiders werd voorgelicht over de gebeurtenissen in Nederland en Indonesië ten tijde van de Soevereiniteitsoverdracht.

Als tastbare herinnering is bij de tentoonstelling een geïllustreerd vouwblad verkrijgbaar, prijs f1,-.

Veluws museum Nairac

Uit de wereld van Cornelis Jetses

Spel en speelgoed uit de tijd van Ot en Sien staan centraal op de tekeningen uit het nagelaten werk van Cornelis Jetses (1873-1955), die tot en met 25 september te zien zijn in Barneveld (Langstraat 13). Het speelgoed is ook in het echt aanwezig en is gedeeltelijk uit te proberen.

Een videofilm geeft achtergrondinformatie over leven en werk van Jetses.

Teylers Museum

Langs de Nijl

Tot en met 1 augustus staat de beschrijving van Egypte, zoals het was in het begin van de negentiende eeuw, centraal op een kleine tentoonstelling in Teylers Museum (Spaarne 16, Haarlem).

Met de militaire expeditie van Napoleon (1789-1901) door Egypte is de egyptologie ontstaan.

Wetenschappers stortten zich op het oude en nieuwe Egypte. De weerslag van de beginjaren van deze nieuwe wetenschap is te zien aan de hand van het grote meerdelige naslagwerk *Description de l'Égypte*, waarom de expositie draait.

**GRATIS AF
TE HALEN**

**Jaargangen
KLEIO van
1968 tot en met
1998.**

**Bel uw collega
in Andelst
(in de buurt
van Nijmegen):
0488-452500.**

Vincent van Gogh,
De Turfschuit, 1883.

Drents Museum Assen

Langs zandige wegen en vriendelijke dorpen

Tentoonstelling die een beeld geeft van Drenthe in de afgelopen vier eeuwen. Schilderijen, prenten en tekeningen van vaak zeer bekende, maar ook van plaatselijke kunstenaars, laten zien hoe het vroeger was. Ook worden soms de huidige situaties getoond, zodat de bezoeker zich een beeld kan vormen van alle veranderingen. Voor koppeling aan een fiets- of wandelarrangement – het wordt immers vakantie – kunt u informatie vragen bij de VVV in Drachten: tel. 0512-585085.

Wonen en werken van 1900-1925

Leskist cultureel erfgoed

SLO/Educaplan heeft als kant-en-klaar lespakket een leskist samengesteld met zes authentieke voorwerpen, die gebruikt werden rond 1900 in en om het huis met bijbehorende opdrachtenkaarten voor leerlingen, tekstbronnen en een docentenhandleiding.

De leskist is bestemd voor 2 vbo en 2 mavo. Het is de bedoeling dat de leerlingen er zelfstandig mee werken. In de docentenhandleiding wordt uiteengezet hoe een en ander in zijn werk gaat.

De opdrachten sluiten aan bij de kerndoelen van verschillende vakken, maar vooral van geschiedenis. Al werkend met de koolschaaf, de profielschaaf, de koffiemolen en de boterpot krijgen leerlingen een idee van het huishouden en van ambachtelijk werk rond 1900. Algemene opdrachten als: maak een ganzenbordspel, maak een schilderij over 1900, lekker eten uit 1900, sluiten het lesproject af.

Dit project is ook gekoppeld aan museumbezoek. Leerlingen kiezen zelf een museum in de buurt en kijken daar rond aan de hand van een vragenlijst.

Voor meer informatie:
SLO, Eeke Wervers,
tel. 053-4840284.

Nieuws van het

VGN

bestuur

Op de bestuursvergadering van 19 april is gesproken over het vervolg van De Wit en de gewenste verhouding tussen de stuurgroep en de deelcommissies.

Een eventuele wijziging van de organisatie rond administratie en penningmeesterschap van de VGN stond ook op de agenda. We gaan kijken hoe andere verenigingen deze zaken aanpakken. Mogelijk worden administratie en penningmeesterschap weer uit elkaar gehaald. Over de veranderingen zullen we verantwoording afleggen aan de leden. De stofomschrijvingscommissie Indonesië is bijna klaar, voor het thema Sovjet-Unie zijn we op zoek naar mensen.

De rest van de vergadertijd is besteed aan een gedachtewisseling met leden van de OAC over de sterkte/zwakte analyse van de VGN. In het najaar zal dit gesprek een vervolg krijgen. In maart 2000 zal de commissie verslag uitbrengen.

Aanpassing Beleidsplan

Naar aanleiding van de opmerkingen van de leden op de jaarvergadering van 20 maart zijn de volgende wijzigingen in het Beleidsplan van het bestuur voor 1999 aangebracht:

- Het bestuur zal een commissie instellen die de belangen van lerarenopleiders geschiedenis en staatsinrichting op alle niveau's gaat behartigen en de positie van het vak op deze op-leidingen probeert te versterken.
- Bij vmbo: Het bestuur blijft daarom de vinger aan de pols houden.
- Bij examens: het woord examenonderwerpen wordt vervangen door subdomeinen. Het bestuur zal zo snel mogelijk met een voorstel voor het vmbo komen.

– Bij contacten met aanverwante organisaties: De didactiek- en activiteitencommissie coördineert activiteiten rond erfgoed-educatie en omgevingsonderwijs.

Tijdens de vergadering van 17 mei hebben we besloten de antwoorden van het CE en de opmerkingen van de normbesprekingen op de VGN-site te zetten. Reacties op het examen zijn welkom via het reactieformulier op de website. Over de ontwikkelingen binnen het vak geschiedenis in het vmbo verschijnt spoedig in *Kleio* een artikel, waarin u volledig wordt bijgepraat. In het kader van gesprekken tussen commissies en bestuur is op 17 mei overlegd met de *Kleio*-redactie. Er is gesproken over het leggen van een meer structureel contact tussen de redactie en de verschillende commissies van de VGN, zodat *Kleio* nog meer een blad van en door de vereniging wordt. De redactie streeft er ook naar in elk nummer direct bruikbaar lesmateriaal te publiceren en overweegt een herleving van de rubriek 'Ideetje misschien ...?'. Het bestuur zal op korte termijn de Intercommissie uitnodigen voor overleg.

Op 26 mei heeft een gesprek plaatsgevonden met staatssecretaris Adelmund. Ook vertegenwoordigers van de NVLM waren aanwezig in verband met het op te zetten combivak gs/mij in de Tweede Fase, conform een van de aanbevelingen uit het rapport de Wit. Renée Schreuder

Onderwijs Conferentie 1999 Universiteit van York 10 en 11 september

Tijdens deze conferentie zullen veel thema's ter sprake komen die ook van belang zijn voor het Nederlandse geschiedenisonderwijs. Discussieonderwerpen als 'Is er een gouden kennisstandaard?', 'Hoe geschiedenis kan bijdragen tot waardeneducatie', en 'Op welke wijze kan geschiedenis een leuk vak zijn voor vmbo-leerlingen?' zijn immers ook op het Nederlandse geschiedenisonderwijs van toepassing.

In de conferentie wordt een ruime keuze aan lezingen en werkgroepen aangeboden, die vaak naadloos aansluiten bij de lespraktijk. Tevens kan men inzicht krijgen in het Britse onderwijssysteem en contacten opdoen met

collegae uit andere landen, Engeland, Estland, Letland, Noorwegen en Rusland.

Aan het gebruik van Internet en computers in de klas wordt ook veel aandacht besteed.

De president van Euroclio, Sue Bennett, treedt op als spreker met de lezing 'Places, Faces and Spaces – the Historical Environment and Pupils' Understanding of the Past'.

Voor programma en aanmelding: Euroclio, Executive Director Joke van der Leeuw-Roord, Louise Henriëttestraat 16, 2595 TH Den Haag. Tel/fax 070 – 3853669
E-mail: Joke@euroclio.nl

Nascholing Katholieke Universiteit Nijmegen 1999 Duitsland en Europa 1945-2000

Op vrijdag 24 september 1999 biedt de Afdeling Geschiedenis van de KUN i.s.m. het Universitair Instituut voor de Lerarenopleiding en het Centrum voor Duitslandstudies een nascholingsconferentie aan over het CE-onderwerp Duitsland en Europa 1945-2000.

09.30	Inschrijving en ontvangst	13.00	Lunch en informatiemarkt
10.00	dr. Maria Grever (KUN), <i>Welkomstwoord</i>	14.00	Keuze uit drie workshops
10.15	dr. Ronald Havenaar (UvA), <i>Inleiding op de stofomschrijving</i>		– drs. Wiel Lenders (Bevrijdingsmuseum), <i>Visualisering van Duitsland in het museum en het onderwijs</i>
11.00	Pauze		– drs. Jan de Vries (UNILO/KUN), <i>De leerstofomschrijving Duitsland en Europa in ICT</i>
11.15	Keuzelezingen		– Marita Tholey (SLO), <i>Beeldvorming over Duitsland in eindexamen-katernen en tweede fase methoden</i>
	– prof.dr. Friso Wielenga (KUN/UU), <i>Nederland en het Duitse herenigingsvraagstuk sinds 1945</i>	15.00	Pauze en informatiemarkt
	– dr. Jacco Pekelder (KUN-CPG), <i>Contrasterende perspectieven: de Duitse eenheid gezien vanuit de BRD en DDR</i>	15.30	Keuze uit drie workshops : zie boven
12.15	Rolf-Dieter Krause (Westdeutsche Rundfunk), <i>Duitsland als partner in Europa</i>	16.30	Afsluitend drankje en informatie over docentennetwerk

De kosten voor de conferentie bedragen f 150,- p.p., inclusief materialen, koffie/thee, lunch en afsluitend drankje. De materialen bestaan uit een reader, het boekje *Hallo Nachbar!... Nederlands-Duitse betrekkingen in cartoons* (Den Haag 1998) en een gratis *Spiegel Historiel* over Duitsland. Voor nadere informatie kunt u contact opnemen met mw.dr. M. Grever, 024-3615761, m.grever@let.kun.nl (inhoudelijk) of met mw.drs. E. van der Zwart, 024-3615573, E.Vanderzwart@unilo.kun.nl (organisatorisch/inschrijfformulier).

Zaterdag 18 september organiseert het Duitsland Instituut bij de Universiteit van Amsterdam ter gelegenheid van het CSE-geschiedenis voor 2000/20001 het congres

'Duitsland en Europa, 1945-2000'

Deze dag staan lezingen van vooraanstaande gasten op het programma: in het ochtendprogramma spreekt (onder voorbehoud) Helmut Kohl over 'Het verenigde Duitsland in Europa'. Tijdens de pauzes kunt u stands van verschillende uitgevers bezoeken, multimediale presentaties bijwonen en een eerste blik werpen op de zesdelige schooltelevisieserie van NOT/Teleac (i.s.m. het DIA) over het eindexamenonderwerp geschiedenis.

Datum: zaterdag 18 september 1999

Prijs: (inclusief lunch, syllabus en nascholingscertificaat) leden VGN: fl. 175,- ; niet leden: fl. 195,-

Plaats: Amsterdam (Oude Manhuispoort en de Aula van de Universiteit van Amsterdam)

Programma:

- 9.30: Koffie, ontvangst en registratie deelnemers
- 10.30: Opening door prof. dr. **Friso Wielenga***, Bijzonder hoogleraar moderne Duitse geschiedenis aan de Universiteit van Utrecht
- 10.35: **Helmut Kohl**, Bondskanselier van de Bondsrepubliek Duitsland 1982-1998
Het verenigde Duitsland in Europa
- 11.20: Prof. dr. **Maarten Brands***, wetenschappelijk directeur Duitsland Instituut bij de Universiteit van Amsterdam
Een normale partner? Duitslands positie in Europa na de Wende
- 11.50: Discussie o.l.v. prof. dr. Friso Wielenga
- 12.30: Lunch
- 13.30: Parallelezingen over uiteenlopende thema's uit de naoorlogse geschiedenis van beide Duitslanden en Europa. Sprekers zijn prof. dr. **Frits Boterman*** (RuG/UvA), **Cees van Lotringen***, oud-correspondent te Bonn en thans te Parijs voor Elsevier en het Parool, dr. **Willem Melching*** (UvA), prof. dr. **Kees van Paridon*** (EUR), **Paul Scheffer***, publicist, prof. dr. **Friso Wielenga*** (RUU).
Workshops zijn er onder meer van **Idzard van Manen***, (ILO bij de UvA) over
Didactiseren van het CSE-thema en ICT in de geschiedenisles
- 14.30: Thee
- 15.00: **Egon Bahr***, voormalig partij-ideoloog van de SPD en grondlegger van de *Ostpolitik*
De Ostpolitik achteraf bekeken
- 15.45: **Joachim Gauck**, voormalig dominee in Rostock en sinds 1990 'Sonderbeauftragter für die personen bezogenen Unterlagen der Stasi'
De Ostpolitik vanuit Oost-Duits perspectief
- 16.30: Discussie **Bahr** en **Gauck** met de zaal o.l.v. prof. dr. **Maarten Brands**
- 17.15: Afsluiting door prof. dr. **Maarten Brands**

(* = heeft toegezegd)

U kunt zich opgeven bij het Duitsland Instituut:

tel: (020) 525 36 90, fax: (020) 525 36 93, e-mail: dia@simplex.nl

Nascholingsdag voor geschiedenisleraren

In samenwerking met de Opleiding Geschiedenis van de Universiteit Leiden, organiseert de Sectie Nascholing van het ICLON te Leiden

op zaterdag 25 september 1999 een studiedag over

Duitsland en Europa, 1945-2000

Deze studiedag biedt u de gelegenheid om thuis te raken in het CE-onderwerp voor 2000 en 2001: "Duitsland en Europa, 1945-2000". Twee plenaire lezingen plaatsen het onderwerp in de context van de tijd, terwijl vier workshops deelonderwerpen behandelen en concreet materiaal aanleveren voor de opzet van lesprogramma's. Sprekers van verschillende universiteiten belichten de deelonderwerpen, terwijl de praktijkseminars u de mogelijkheid bieden om zelf met de eind-

examenstof bezig te zijn aan de hand van authentieke lied- en cabarettteksten.

De kosten voor de studiedag bedragen f125,- per persoon. Hierbij is inbegrepen een lunch, koffie/thee en de syllabus. Leden van de VGN krijgen f10,- korting en betalen dus f115,-.

Ná 1 augustus zijn de inschrijvingskosten respectievelijk f150,- en f140,-.

Voorlopig programma:

- 9.30 - 10.00: Ontvangst, inschrijving & koffie
- 10.00 - 10.05: Welkomstwoord door **prof.dr. R.T. Griffiths** (Voorzitter van de Opleiding Geschiedenis, Universiteit Leiden)
- 10.05 - 11.00: • **Dr. W. Melching** (Universiteit van Amsterdam),
'De val van de muur. Van het socialisme en de dingen die voorbij gaan'.
- 11.00 - 11.30: Koffie
- 11.30 - 12.30: **KEUZELEZINGEN:**
- **Prof.dr. R.T. Griffiths** (Universiteit Leiden),
'De BRD en de Europese integratie, 1949-1955'
 - **Dr. F. Boterman** (Universiteit van Amsterdam),
'Internationale en nationale ontwikkelingen die er toe leidden dat de BRD op de voorgrond kwam in West-Europa, 1969-1979'
 - **Dr. B. Schot** (Universiteit Leiden),
'Oorzaken en achtergronden van de Duitse deling, 1945-1949'
- PRAKTIJKSEMINAR:**
- **Drs. J.L.M. Walhain** (ICLON, Universiteit Leiden),
'Duitsland en Europa 1945-2000, in strijdlid, volkslied, schlager en cabaret'
- 12.30 - 13.30: Lunch
- 13.30 - 14.30: **KEUZELEZINGEN:**
- **Dr. H. Dekker** (Universiteit Leiden),
'Gemengde reacties op de Duitse eenwording'
 - **Dr. J. Pekelder** (Katholieke Universiteit Nijmegen),
'De achtergronden van de integratie van de DDR in het oosten, en de bouw van de Muur'
- PRAKTIJKSEMINAR:**
- **Drs. J.L.M. Walhain** (ICLON, Universiteit Leiden),
'Duitsland en Europa 1945-2000, in strijdlid, volkslied, schlager en cabaret'
- 14.30 - 15.00: Thee
- 15.00 - 16.00: **SLOTLEZING**
- **Prof.dr. H.L. Wesseling** (Universiteit Leiden),
'De Frans-Duitse betrekkingen tussen 1945 en 2000 in historisch perspectief'
- 16.00 - 16.30: Uitreiking der certificaten

U kunt zich voor deze studiedag inschrijven bij:

Mw. I.C. Leenstra, ICLON - Sectie Nascholing, Postbus 9555, 2300 RB Leiden.

Instituut voor Didactiek en Onderwijspraktijk

Duitsland na 1945

Het examenonderwerp "Duitsland en Europa, 1945-2000" geeft de leerlingen inzicht in de fundamentele veranderingen die er na 1945 zijn opgetreden in Duitslands positie in Europa. Dit onderwerp wordt in het voorjaar van 2000 en 2001 geëxamineerd.

In de nascholingscursus over dit nieuwe onderwerp komen verschillende nationale en internationale ontwikkelingen aan de orde die laten zien hoe Duitsland van een verslagen en verdeeld land een betrouwbare en invloedrijke partner in Europa werd.

De cursus bestaat uit drie bijeenkomsten.

Prof.dr. C.A.W.M. van Paridon (VU/EUR) opent de cursus. Na een inleiding op het onderwerp zal hij ingaan op de periode 1945-1969. Tijdens de tweede bijeenkomst staat de periode 1969-1989 centraal.

Drs. R. Roowaan (PEECH/UvA) behandelt de internationale en nationale ontwikkelingen die de BRD op de voorgrond in Europa plaatsen en de val van de Muur verklaren. Aan de hand van dia's over monumenten in Duitsland laat hij zien op welke wijze in Duitsland wordt omgegaan met het verleden. Een selectie van de dia's is, mede door **L. de Jong**, voorzien van opdrachten en wordt aan de cursisten uitgereikt.

Prof.dr. F.W. Boterman (UvA/RUG) geeft in de laatste bijeenkomst van de cursus een schets van de periode na 1989 tot heden.

De didactische uitwerking van het thema wordt verzorgd door **mevr.drs. E. Lems** (Teleac/NOT). Zij zal de totstandkoming van de tv-serie en de bijbehorende opdrachten toelichten.

Voor aanvang van de cursus ontvangen de deelnemers een syllabus met achtergrondinformatie per bijeenkomst. Daarnaast wordt er tijdens de bijeenkomsten kant en klaar lesmateriaal, inclusief een diaserie, gepresenteerd en uitgereikt. In dit materiaal wordt ruimschoots aandacht besteed aan het oefenen in historische vaardigheden aan de hand van tekstuele en visuele bronnen. Verschillende casussen uit de stofomschrijving komen in de lesstof aan bod. In de uitwerking van het lesmateriaal wordt onderscheid gemaakt tussen mavo-vbo en havo-vwo.

Duitsland in verandering

In aansluiting op bovengenoemde cursus organiseert het IDO/VU op 2 december 1999 de studiedag *Duitsland in verandering*. Tijdens deze vakoverstijgende studiedag voor docenten aardrijkskunde en geschiedenis worden de ontwikkelingen in Duitsland na WOII vanuit geografisch en historisch perspectief belicht, met aandacht voor praktische opdrachten/profielwerkstukken en de examenprogramma's.

Cursusgegevens Duitsland na 1945

Doelgroep	Docenten geschiedenis en staatsinrichting in de bovenbouw van vbo, mavo, havo en vwo
Plaats en data	cursuscode 184452: Zwolle - dinsdag 5 oktober, 12 oktober en 2 november 1999, cursuscode 184453: Amsterdam - donderdag 11, 18 en 25 november 1999
Tijd	19.00-21.30 uur
Cursusprijs	f485,- p.p., inclusief syllabus, lesmateriaal en koffie/thee
Cursusleider	Mevr.drs. J.K.W. Riksen, IDO/VU, 020-4449215, e-mail j.riksen@ido.vu.nl

Cursusgegevens Duitsland in verandering

Doelgroep	Docenten aardrijkskunde en geschiedenis havo en vwo.
Plaats en data	cursuscode 184454: Amsterdam - donderdag 2 december 1999.
Tijd	10.00-16.00 uur.
Cursusprijs	f325,- p.p., inclusief materiaal, koffie/thee en lunch.
Cursusleiding	Mevr.drs. J.K.W. Riksen, IDO/VU, 020-4449215, e-mail: j.riksen@ido.vu.nl Dr. J.A. van der Schee, IDO/VU, 020-4449213, e-mail: j.a.van_der_schee@ido.vu.nl

Informatie en aanmelding

Voor meer inhoudelijke informatie kunt u contact opnemen met de cursusleider(s) (zie boven); voor praktische informatie kunt u terecht bij het secretariaat onderwijs van het IDO/VU, 020-4449222, e-mail: **m.boerema@ido.vu.nl**

U kunt zich aanmelden met het inschrijfformulier, dat u kunt aanvragen bij het secretariaat onderwijs (zie boven). U kunt het inschrijfformulier ook vinden op de internet-site van het IDO/VU: **www.ido.vu.nl**

Op zaterdag 9 oktober 1999 organiseert het Instituut Geschiedenis
van de Universiteit Utrecht een nascholing over het examenonderwerp

"Duitsland en Europa, 1945-2000"

De kern van het programma is:

9.30 uur	ontvangst met koffie
10.00 uur	prof.dr. M. van Rossem: Duitsland en de Koude Oorlog;
11.00 uur	dr. J. Koch: Willy Brandt en de Ostpolitik;
12.00 uur	lunch en lunchpauzeprogramma
13.00 uur	dr. J. Pekelder: De Deutsche Demokratische Republik;
14.00 uur	prof.dr. F. Wielenga: De Duitse eenwording.

Naast dit programma zullen enkele andere sprekers optreden waarvan de toezegging op dit moment nog niet binnen is. Houdt daarom onze web-site in de gaten. Op het adres www.let.uu.nl/hist/pao.html is binnenkort nadere informatie te vinden.

Tijdens de nascholing zullen folders, brochures en een boek als studiemateriaal beschikbaar gesteld worden.

In de lunchpauze bestaat de gelegenheid om via het internet informatie te zoeken over Duitsland in het algemeen en het eindexamenprogramma in het bijzonder. Tevens zal er een boekenkraam aanwezig zijn. Na afloop van het programma zullen certificaten worden uitgereikt.

Deelnemers aan de nascholingsdag kunnen zich via onze nascholing aanmelden voor een driedaags bezoek aan het Haus der Geschichte in Bonn, het museum voor de na-oorlogse geschiedenis van Duitsland. Het programma wordt georganiseerd door het Duitsland Instituut

en gesubsidieerd door het Europees Platform voor het Nederlandse Onderwijs.

Inlichtingen: prof.dr. F. Wielenga (een van de sprekers te Bonn), Instituut Geschiedenis, Kromme Nieuwe Gracht 66, 3512 HL Utrecht, telefoon 030-2537854.

De kosten bedragen f195,- (inclusief koffie, lunch en studiemateriaal). Leden van de alumnivereniging VIGU krijgen 10% korting.

De nascholing vindt plaats in het centrum van Utrecht, op 10 minuten van het station.

Locatie: Drift 21 te Utrecht.

Voor nadere informatie en aanmelding kunt u contact opnemen met

**mw.drs. L. Westerink,
Instituut Geschiedenis,
Kromme Nieuwegracht 66,
3512 HL Utrecht,
telefoon: 030-2537869,
e-mail: Linda.Westerink@let.uu.nl**

Staatsinrichting in het vmbo

**Oproep eendaagse werkconferentie,
10 november 1999 in Utrecht**

*Wie wil meedenken over de didactiek van
Staatsinrichting in de basisvorming van het vmbo?*

*Geeft U zelf geen les in het vmbo, wilt U dan Uw
vmbo-collega op deze oproep attenderen?*

Vmbo-leerlingen voorbereiden op hun staatsburgerschap kost menig docent hoofdbrekens. De VGN heeft dit probleem opgepakt en wil in samenwerking met de SLO komen tot een vmbo-didactiek Staatsinrichting, ervan uitgaande dat het begin van alle wijsheid bij de vmbo-docent zelf ligt.

Vmbo-docenten worden opgeroepen hun visies en ervaringen in te brengen. Gedacht wordt onder andere aan een systematische uitwisseling van ervaringen met diverse methodes en leermiddelen, rekening houdend met de specifieke situatie van de vmbo-leerling en met facilitering door de school. Ook zullen we elkaar vast wel kunnen enthousiasmeren met tips over geslaagde activiteiten en werkvormen.

Op het programma staat ook informatie over de uitkomsten van de landelijke toets Staatsinrichting Basisvorming en van het Inspectierapport over de stand van zaken m.b.t. Basisvorming Geschiedenis en staatsinrichting.

Er zijn geen kosten aan deelname verbonden. De reiskosten kunnen bij de eigen school gedeclareerd worden. Maximum aantal deelnemers: 35.

Bent U geïnteresseerd, wilt U dan voor 12 juli alvast uw belangstelling kenbaar maken bij de SLO.

SLO, Bea van den Berg
Postbus 2041
7500 CA Enschede
tel 053-4840361